

У віснику висвітлено актуальні питання теорії та практики природничої географії, суспільної географії й картографії.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів.

В вестнике освещены актуальные вопросы теории и практики естественной географии, общественной географии и картографии.

Для ученых, преподавателей, аспирантов и студентов.

In this bulletin the actual problems of theory and practice of natural geography, public geography and cartography are lighted up.

For scientists, professors, aspirants and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР**РЕДАКЦІЙНА
КОЛЕГІЯ**

Я. Б. Олійник, д-р екон. наук, проф., акад. НАПН України

С. П. Запотоцький, д-р геогр. наук, проф. (заст. відп. ред.) (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); Н. С. Корма, канд. геогр. наук (відп. секр.); С. Ю. Бортник, д-р геогр. наук, проф.; Н. П. Герасименко, д-р геогр. наук, проф.; О. М. Гнатюк, канд. геогр. наук, асист.; М. Д. Гродзинський, д-р геогр. наук, проф., чл.-кор. НАН України; Л. М. Даценко, д-р геогр. наук, проф.; О. Ю. Дмитрук, д-р геогр. наук, проф.; П. О. Масляк, д-р геогр. наук, проф.; В. П. Михайленко, канд. хім. наук, доц.; К. В. Мезенцев, д-р геогр. наук, проф.; А. М. Молочко, канд. геогр. наук, проф.; О. Г. Ободовський, д-р геогр. наук, проф.; В. М. Самойленко, д-р геогр. наук, проф.; С. І. Сніжко, д-р геогр. наук, проф.; В. К. Хільчевський, д-р геогр. наук, проф.; П. Г. Шищенко, д-р геогр. наук, проф., чл.-кор. НАПН України; О. Г. Шевченко, канд. геогр. наук, доц.; Г. І. Денисик, д-р геогр. наук, проф. (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського); Л. В. Ільїн, д-р геогр. наук, проф. (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки); В. П. Руденко, д-р геогр. наук, проф. (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича); Р. І. Сосса, д-р геогр. наук, проф.; О. Г. Топчієв, д-р геогр. наук, проф. (Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова); О. І. Шаблій, д-р геогр. наук, проф. (Львівський національний університет імені Івана Франка)

Міжнародна редколегія

Е. Антипова, д-р геогр. наук, проф. (Білоруський державний університет, Білорусь); П. Беднар, PhD (географічні науки), (Університет Томаса Бата у Зліні, Чехія); Д. Карачоні, PhD (географічні науки), (Північний інститут Університету Чарльза Дарвіна, Австралія); Т. Мадленак, канд. природн. наук, доц. (Університет Матея Бела, Словаччина); М. Манасян, д. геогр. наук, проф. (Єреванський державний університет, Вірменія); М. Рейман, PhD (географічні науки), (Талліннський університет, Естонія); В. Сальников, канд. геогр. наук, проф. (Казахський національний університет ім. Аль-Фарабі, Казахстан); Ж. Сарменто, канд. геогр. наук, доц. (Університет Мінью, Португалія); Л. Смекалова, PhD (географічні науки), (Університет Томаса Бата у Зліні, Чехія); І. Стебельський, д-р геогр. наук, проф. (Віндзорський університет, Канада); С. Суварян, канд. геогр. наук, доц. (Єреванський державний університет, Вірменія); Д. Штогрін, д-р геогр. наук, проф. (Іллінойський університет, США).

Адреса редколегії

Географічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Проспект академіка Глушкова, 2а, м. Київ ГСП-680 (044) 521 32 70

Затверджено

Вченою радою географічного факультету
29.11.18 (протокол № 4)

Атестовано

Атестаційною колегією Міністерства освіти і науки України
Наказ № 515 від 16.05.2016

Зареєстровано

Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 15821-4293Р від 20.10.09

**Засновник
та видавець**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет".
Свідоцтво внесено до Державного реєстру
ДК № 1103 від 31.10.02

Адреса видавця

01601, Київ-601, 6-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Олійник Я., Ващенко О. Суспільно-географічні фактори формування та використання трудового потенціалу Київської області	5
Масляк П. Політична географія XXI ст.	10
Шевченко О., Сніжко С. Вітровий режим великого міста	13
Смирнов І. Територіальна та логістична організація урботуризму в контексті його сталого розвитку (на прикладі України).....	20
Бейдик О. Основні родовища корисних копалин у таблиці Д. І. Менделєєва: національний вимір.....	24
Мотузенко О., Урбані Л., Дем'яненко С., Петліна Д. Інтеграція винахідників похилого віку в ринок інновацій	29

II. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Запотоцька В. Основні напрями реконструкції житлового фонду в Україні	37
Корома Н. Просторові перетворення у великому постсоціалістичному місті: приклад Харкова.....	42
Михайленко Т., Січка А. Побузька об'єднана територіальна громада Кіровоградської області як перспективний осередок соціально-економічного розвитку.....	55
Заваріка Г. Конфлікт як наукова категорія та його міждисциплінарний характер	60

III. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

Бейдик О., Семенко Б. Національна та світова спадщина як чинник розвитку міжнародного туризму	66
Запотоцький С., Горин І. Сучасні тенденції розвитку лікувально-оздоровчого туризму у Львівській області.....	70
Уліганець С., Аріон О., Боль Д. Розвиток культурно-пізнавального туризму в Україні: м. Кам'янець-Подільський	77
Матвієнко Н., Матвієнко В. Чинники розвитку туризму в Хорватії	81
Міщенко О. Водні джерела Волинської області в структурі сакрального ландшафту	88

СОДЕРЖАНИЕ

I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Олійник Я., Ващенко О. Географические факторы формирования и использования трудового потенциала Киевской области	5
Масляк П. Политическая география XXI века	10
Шевченко О., Снижко С. Ветровой режим большого города	13
Смирнов И. Территориальная и логистическая организация урбанизации в контексте его устойчивого развития (на примере Украины).....	20
Бейдык А. Основные месторождения полезных ископаемых в таблице Д. И. Менделеева: национальное измерение	24
Мотузенко Е., Урбани Л., Демьяненко С., Петлина Д., Интеграция изобретателей пожилого возраста в рынок инноваций.....	29

II. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Запотоцкая В. Основные направления реконструкции жилого фонда в Украине	37
Корома Н. Пространственные преобразования в большом постсоциалистическом городе: пример Харькова	42
Михайленко Т., Сичка А. Побужская объединенная территориальная громада Кировоградской области как перспективный очаг социально-экономического развития.....	55
Заварика Г. Исторические вехи исследования конфликта и его междисциплинарный характер	60

III. ГЕОГРАФИЯ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА

Бейдык А., Семенко Б. Национальное и мировое наследие как фактор развития международного туризма	66
Запотоцкий С., Горин И. Современные тенденции развития лечебно-оздоровительного туризма в Львовской области.....	70
Улиганец С., Арион О., Боль Д. Развитие культурно-познавательного туризма в Украине: г. Каменец-Подольский.....	77
Матвиенко Н., Матвиенко В. Факторы развития туризма в Хорватии.....	81
Мищенко Е. Водные источники Волынской области в структуре сакрального ландшафта.....	88

CONTENTS

I. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL INVESTIGATION

Oliinyk Y., Vashchenko O. Social and geographical factors of formation and the use of labor potential in Kyiv region	5
Masliak P. Political geography of XXI century	10
Shevchenko O., Snizhko S. Big city wind regime	13
Smyrnov I. Territorial and logistical organization of urban tourism in context of its sustainable development (Ukraine's case)	20
Beidyk O. Significant deposits of minerals in the table D. I. Mendeleev: national dimension	24
Motuzenko O., Urbani L., Demianenko S., Petlina D. Integration of elderly inventors into the market of innovation	29

II. SOCIO-GEOGRAPHIC INVESTIGATION

Zapototska V. The main directions of reconstruction of housing stock in Ukraine	37
Koroma N. The urban transformations in the big post-socialist city: example of Kharkiv	42
Mykhailenko T., Sichka A. The Pobuzka united territorial community of the Kirovograd region as a perspective center of socio-economic development	55
Zavarika G. Historical eyes of conflict research and its interdisciplinary character	60

III. GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM

Beidyk O., Semenko B. National and world heritage as a factor of development of international tourism	66
Zapototskyi S., Horyn I. Modern trends in the development of treatment and recreation tourism in Lviv region	70
Uliganets S., Arion O., Bol D. Cultural-educational tourism development in Ukraine: Kamyanets-Podilsky	77
Matviienko N., Matviienko V. Factors of development of tourism in Croatia	81
Mischenko O. The springs of Volyn region in the structure of the sacred landscape	88

І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.1>
УДК 911.3

Я. Олійник, д-р екон. наук, проф., акад. НАПН України,
О. Ващенко, здобувач
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Виявлено суспільно-географічні фактори формування та використання трудового потенціалу регіону. Запропоновано 23 показники-індикатори чотирьох підсистем із шістьма складовими, які визначають формування й використання трудових ресурсів регіону. Обраховано інтегральні індекси визначених підсистем, які відображають якісні та кількісні характеристики працересурсного потенціалу, що динамічно змінюються під дією суспільно-географічних факторів. Виявлено три основні агреговані суспільно-географічних фактори формування і розвитку трудового потенціалу регіонів України та місце Київської області відповідно до їхньої дії.

Ключові слова: трудовий потенціал, факторний аналіз, регіон, Київська область.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Трудовий потенціал регіону відображає вплив минулих та сучасних суспільно-географічних процесів на різних масштабних рівнях, а також служить платформою для майбутнього розвитку регіону. Тому так важливо знати, які суспільно-географічні фактори впливають на формування та використання трудового потенціалу не тільки в Київській області, але і в інших областях України. Дослідження трудового потенціалу Київської області допоможе зрозуміти, які суспільно-географічні фактори найсильніше впливають на сучасне формування й використання трудового потенціалу даного регіону порівняно з іншими регіонами України.

Загалом, на формування та використання трудового потенціалу регіону впливає низка чинників, проте серед науковців не існує єдиної класифікації факторів. Так, А. Панкратов виділяє такі групи факторів, що впливають на формування трудового потенціалу на регіональному рівні:

- природні (територіально-географічні);
- історичні (національність, звичаї, традиції і т. п.);
- економічні (виробничі, пов'язані з розвитком галузей матеріального виробництва та їх структурою; розвиток матеріально-технічної бази; форми і методи загальної та професійної підготовки кадрів; організація праці і т. п.);
- демографічні (природний рух населення, пов'язаний із демографічною політикою держави; міграція населення);
- соціальні (соціальна інфраструктура, умови праці і т. п.) [9].

Інші вчені теж пропонують свої класифікації чинників (факторів) формування та використання трудових ресурсів [5; 12; 15], що в загальному перегукуються між собою.

Також проблематикою дослідження трудових ресурсів в Україні займалися такі вчені, як К. Сегіда [14], Г. Баб'як [1], Д. Богиня [2], М. Долішній [3], Ю. Заволока [4], Є. Качан [6], Ким Н. [7], С. Пирожков [10], М. Пітюлич [11], В. Приймак [13], Л. Немець та інші [8].

Мета дослідження. Основною метою дослідження суспільно-географічних факторів формування та використання трудового потенціалу Київської області є: 1) встановити, які головні фактори впливають на формування й використання трудового потенціалу серед регіонів України; 2) визначити характер вияву кожного ідентифікованого фактора у розрізі досліджуваних областей; 3) з'ясувати місце Столичного регіону у факторній матриці формування та використання трудового потенціалу й оцінити інтегральний рівень розвитку трудового потенціалу даного регіону порівняно з іншими регіонами.

Виклад основного матеріалу. Трудовий потенціал регіону – це складна система, яка сформувалась на певній території та складається із взаємопов'язаних підсистем, які ввібрали в себе якісні й кількісні характеристики працересурсного потенціалу, що динамічно змінюються під дією суспільно-географічних факторів.

У даному дослідженні система трудового (працересурсного) потенціалу складається із чотирьох підсистем, які включають шість складових – об'єднують 23 показника-індикатора формування та використання трудових ресурсів (табл. 1).

Освітньо-культурна підсистема характеризує освітньо-професійну підготовку трудових ресурсів і забезпечення їхнього культурного розвитку.

Медико-екологічна підсистема включає в себе параметри стану охорони здоров'я населення, а також параметри стану навколишнього середовища та догляду за ним, що безумовно впливає на життєвий потенціал трудових ресурсів.

Демографічній підсистемі належить відтворення, мобільність і вікова структура населення, життєвий потенціал і спосіб життя населення (сільський чи міський).

Таблиця 1. Система "трудоий потенціал регіону" та її складові (за даними Укрстат)

Підсистеми	Складові	Показники-індикатори формування та використання трудового потенціалу регіону
Освітньо-культурна підсистема	Освітньо-професійна складова	X_1 кількість студентів ВНЗ у розрахунку на 10 тис. населення, осіб на початок 2016/2017 навчального року
		X_2 чисельність працівників викладацького складу, які мають науковий ступінь, у розрахунку на один ВНЗ (коледжі, технікуми, училища, університети, академії, інститути), осіб на початок 2016/2017 навчального року
		X_3 чисельність осіб із вищою освітою (повною, базовою і неповною) серед економічно активного населення у віці 15–70 років на 1000 осіб, осіб у 2016 р.
	Культурна складова	X_4 забезпеченість населення закладами культури та мистецтва у розрахунку на 100 тис. осіб, од. на кінець 2016 р.
		X_5 відвідуваність населенням закладів культури та мистецтва у середньому за рік на 100 осіб, осіб на кінець 2016 р.
Медико-екологічна підсистема	Медична складова	X_6 захворюваність населення за класами хвороб станом на кінець року на 100 тис. населення, осіб у 2016 р.
		X_7 забезпеченість населення лікарняними ліжками у розрахунку на 10 тис. населення, кількість ліжок на кінець 2016 р.
		X_8 забезпеченість населення лікарями всіх спеціальностей на 10 тис. населення, осіб на кінець 2016 р.
	Екологічна складова	X_9 поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища у 2016 р., млн. грн
		X_{10} викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у 2016 р., тис. т
		X_{11} капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища у 2016 р., млн. грн.
		X_{12} утворення відходів I–IV класів небезпеки у 2016 р., тис. т
Демографічна підсистема	Демографічна складова	X_{13} рівень урбанізації на 01.01.2016 р., %
		X_{14} міграційний приріст на 1000 осіб у 2016 р.
		X_{15} загальне демографічне навантаження на населення у віці 15–64 роки на 01.01.2016 р.
		X_{16} природний приріст на 1000 осіб у 2016 р.
		X_{17} середня очікувана тривалість життя при народженні (обидві статі) у 2016 р., років
Економічна підсистема	Економічна складова	X_{18} наявний дохід населення у розрахунку на одну особу у 2016 р., грн
		X_{19} ВРП за 2016 р. на душу населення, грн
		X_{20} частка економічно активного населення у віці 15–70 років від усього населення регіону віком 15–70 років у 2016 р., %
		X_{21} рівень безробіття населення у віці 15–70 років (за методологією МОП) у 2016 р., % до економічно активного населення віком 15–70 років
		X_{22} потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць (вакантних посад) у 2016 р., тис. осіб
		X_{23} навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду) у 2016 р., осіб

Економічна підсистема характеризує наявні економічні умови, в яких реалізується працересурсний потенціал, попит і пропозиція робочої сили на ринку праці тощо.

Для виявлення суспільно-географічних факторів формування та використання трудових ресурсів регіонів України було використано метод факторного аналізу. Перед застосуванням даного методу було зроблено низку розрахунків:

I. Нормалізація показників-індикаторів (ураховуючи їх стимулюючий та дестимулюючий вплив) для 22 регіонів України (без урахування м. Києва, тимчасово окупованих територій та областей, де проводиться АТО).

II. Агрегування показників-індикаторів у індекси за складовими трудового потенціалу, використовуючи формулюю:

$$i_{jk} = \left(\sum_{i=1}^{n=1} Z_{jk} \right) / n_k$$

де: Z_{jk} – нормований j -й показник-індикатор k -тої складової трудового потенціалу в певному регіоні; n_k – кількість показників-індикаторів k -тої складової трудового потенціалу.

III. Обчислення інтегральних індексів освітньо-культурної, медично-екологічної, демографічної та економічної підсистем. Зазначимо, що інтегральний демографічний індекс та інтегральний економічний індекс тотожні відповідно до індексу демографічної складової трудового потенціалу (далі – ТП) індексу економічної складової трудового потенціалу. А два інших інтегральних індекси обчислюються таким чином: Інтегральний освітньо-культурний індекс розраховується як середньоарифметичне від індексів освітньої та культурної складової трудово ового потенціалу. За аналогічною схемою розраховується й інтегральний медико-екологічний індекс (середньоарифметичне від індексів медичної та екологічної складової трудового потенціалу).

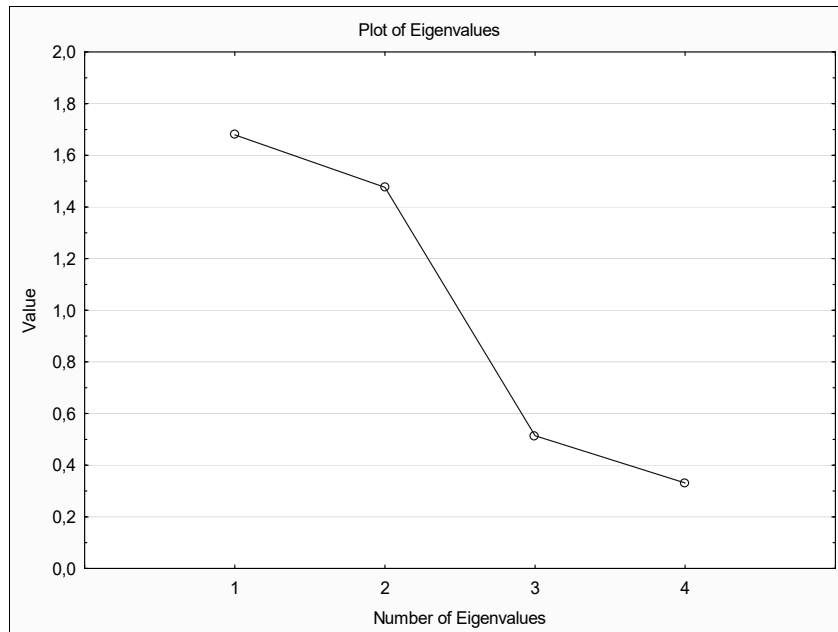

Рис. 1. Графік дисперсії кожного із чотирьох можливих факторів

Таким чином, зробивши необхідні розрахунки тематичних інтегральних індексів, було здійснено факторний аналіз (у програмному пакеті Statistica), використовуючи чотири інтегральні індекси у розрізі 22 регіонів. Результати факторного аналізу вказали на наявність трьох оптимальних факторів (за критерієм "кам'янистого осипу" Кеттеля – рис. 1), які здійснюють свій вплив на формування й використання трудового потенціалу в українських регіонах.

Далі було визначено факторні навантаження з використанням методу варімакс на кожен із чотирьох інтегральних індексів, що надало можливість інтерпретувати фактори: F1 – медико-екологічний фактор; F2 – освітньо-культурний фактор; F3 – демоєкономічний фактор. Виокремлені фактори мають різну силу впливу. Так, F3 – найсильніший серед факторів (34,9 % від загальної дисперсії), далі за силою впливу йде F2, а найслабшим є F1.

Щоб дізнатись вплив кожного ідентифікованого фактора серед регіонів України було здійснено розрахунок факторних ваг. Варто зауважити, що якщо значення факторних ваг у регіоні близьке до 0, то вплив фактора відповідає впливу цього самого фактора в цілому по країні, якщо більше 1 – вплив даного фактора є дуже істотним, ніж по країні в цілому, а якщо менше за (-1) – вплив даного фактора істотно менший, ніж по країні в цілому.

Отже, використовуючи результати обрахунку факторних ваг та інтегрального рангу розвитку трудового потенціалу (табл. 2), можна комплексно описати картину формування й використання трудового потенціалу серед областей України, а також те, які суспільно-географічні фактори впливають на трудовий потенціал регіонів. За інтегральним рангом оцінки розвитку (формування та використання) трудового потенціалу виділяється п'ять груп регіонів.

Група регіонів із дуже високим рівнем розвитку трудового потенціалу. Група сформована із двох індустріально розвинених областей – Львівської та Харківської. Потужну роль у формуванні трудового потенціалу даних регіонів відіграють метрополітенські центри – Харків і Львів, які мають високий рівень диверсифікованості економіки та є важливими соціально-культурними осередками в межах України. На формування й використання трудового потенціалу цих областей дуже істотний вплив, ніж у цілому по країні, здійснюють такі фактори: F3 – демоєкономічний фактор (Львівська та Харківська обл.), F2 – освітньо-культурний фактор (Львівська обл.), F1 – медико-екологічний фактор (Харківська обл.).

Таблиця 2. Результати обрахунку факторних ваг та інтегрального рангу розвитку трудового потенціалу в розрізі областей України у 2016 р.

Області	Факторні ваги			IR	Рівень розвитку трудового потенціалу (за IR)
	F1	F2	F3		
Львівська	0,02	2,37	2,26	14	Дуже високий рівень
Харківська	1,37	-0,62	1,64	21	
Сумська	1,07	0,01	0,07	30	
Полтавська	0,93	0,30	-0,25	31	Високий рівень
Київська	-0,11	-0,89	1,51	36	
Одеська	0,14	-0,62	1,10	37	
Івано-Франківська	-0,10	0,68	0,53	37	Середній рівень
Тернопільська	0,87	1,81	-0,36	37	
Запорізька	1,99	-1,41	-0,36	39	
Чернівецька	1,47	-0,30	-0,23	43	
Чернігівська	0,45	0,29	-1,40	45	
Миколаївська	-1,14	0,07	0,37	45	

Закінчення табл. 2

Області	Факторні ваги			IR	Рівень розвитку трудового потенціалу (за IR)
	F1	F2	F3		
Хмельницька	0,05	0,53	-0,69	52	Низький рівень
Рівненська	-1,04	0,02	-0,18	54	
Вінницька	-0,79	0,69	-0,66	55	
Черкаська	-0,54	1,06	-0,68	55	
Дніпропетровська	-1,77	-2,03	1,31	56	
Волинська	-1,27	0,25	-0,24	62	
Житомирська	-1,26	0,02	-0,89	62	Дуже низький рівень
Закарпатська	-0,48	-0,65	-0,55	65	
Херсонська	0,32	-1,01	-0,96	65	
Кіровоградська	-0,17	-0,57	-1,35	71	

Група регіонів із високим рівнем розвитку трудового потенціалу. Складається із Сумської, Полтавської та Київської областей, які є достатньо розвиненими індустріальними регіонами. Найсильніший вплив на формування й використання трудового потенціалу серед областей здійснюють: 1) медико-екологічний фактор (Сумська і Полтавська області – значення факторних ваг для F1 більше 0,9 (табл. 3)); 2) демоекономічний фактор (F3) – Київська область. Однак, зазначимо, що на формування та використання трудового потенціалу Київської області, окрім вищезазначених факторів, величезний вплив створює фактор столичного міста (м. Київ). Столичний регіон фактично є хінтерландом, який перебуває у тісному соціально-економічному взаємозв'язку з Києвом, що безумовно впливає на кон'юнктуру ринку праці, спеціалізацію господарства області та її мікрорегіонів і т. п. Також, найслабший вплив на розвиток трудового потенціалу Київського регіону здійснює освітньо-культурний фактор (F2).

Група регіонів із середнім рівнем розвитку трудового потенціалу. Ця група нараховує сім областей (табл. 2), що мають різний рівень соціально-економічного розвитку. Найсуттєвіший вплив на формування та використання трудового потенціалу: 1) у Тернопільській, Запорізькій і Чернівецькій обл. здійснює медико-екологічний фактор; 2) у Тернопільській обл. – освітньо-культурний фактор; 3) в Одеській обл. – демоекономічний фактор. Найслабший вплив на розвиток трудового потенціалу серед регіонів цієї групи здійснює: 1) медико-екологічний фактор – Миколаївська обл.; 2) освітньо-культурний фактор – Запорізька обл.; 3) демоекономічний фактор – Чернігівська обл.

Група регіонів із низьким рівнем розвитку трудового потенціалу. Об'єднує ареал із шести областей (Волинська, Рівненська, Житомирська, Хмельницька, Вінницька та Черкаська обл.) та Дніпропетровську область. Дуже істотно впливає на формування та використання трудового потенціалу освітньо-культурний фактор (у Черкаській обл.) та демоекономічний фактор (у Дніпропетровській обл.), а найменш істотний вплив у Рівненській, Дніпропетровській, Волинській та Житомирській областях має медико-екологічний фактор, а схожий вплив освітньо-культурного та демоекономічного фактора спостерігається відповідно у Дніпропетровському (F2) та Житомирському регіонах (F3).

Група регіонів із дуже низьким рівнем розвитку трудового потенціалу. Група включає в себе три слабоіндустріальні регіони з найгіршими значеннями рівня розвитку трудового потенціалу. Загалом, на формування та використання трудового потенціалу в Закарпатській, Кіровоградській і Херсонській областях медико-екологічний, освітньо-культурний і демоекономічний фактори впливають або як приблизно в цілому по країні, або дуже несуттєво впливають (демоекономічний

фактор – Кіровоградська та Херсонська обл., освітньо-культурний фактор – Херсонська обл.).

Висновки. Серед регіонів України існують суттєві диспропорції за рівнем розвитку трудового потенціалу – IR Львівської області більший, ніж IR Кіровоградської області у понад п'ять разів (див. табл. 2). За результати розрахунку інтегрального рівня розвитку трудового потенціалу серед 22 регіонів України було виділено п'ять відносно гомогенні групи, проте виявлено суспільно-географічні фактори (за результати факторного аналізу), що впливають на формування й використання трудового потенціалу в межах цих груп мають гетерогенну природу. Установлено, що витоми вагу серед регіонів України становлять регіони із середнім та низьким рівнем розвитку трудового потенціалу – майже $\frac{2}{3}$ усіх областей.

За допомогою факторного аналізу було виявлено існування трьох основних суспільно-географічних факторів формування та розвитку трудового потенціалу на мезорегіональному масштабному рівні.

Так, перший фактор – медико-екологічний – найбільше виявляється у Харківській, Сумській, Полтавській, Тернопільській, Запорізькій та Чернівецькій областях. Найменший вплив цього фактора виявляється у Миколаївській, Рівненській, Дніпропетровській, Волинській та Житомирській областях.

Другий фактор – освітньо-культурний – найістотніший вплив виявляється у Львівській, Тернопільській та Черкаській областях. Найменш істотна дія цього фактора виявляється у Запорізькій, Дніпропетровській та Херсонській областях.

Третій фактор – демографічно-економічний або демоекономічний – найбільше виявляється у Львівській, Харківській, Київській, Одеській та Дніпропетровській областях, що обумовлено сильним соціально-економічним впливом п'ять метрополісів (Львів, Харків, Київ, Одеса, Дніпро) на формування та використання трудового потенціалу даних регіонів. Найменший вплив цього фактора відчують у Чернігівській, Житомирській, Херсонській та Кіровоградській областях.

Таким чином, Київська область належить до групи регіонів із високим рівнем трудового потенціалу (п'ята позиція за значенням IR серед досліджуваних регіонів України). Найсуттєвіший вплив на формування й використання трудового потенціалу в даному регіоні здійснює демоекономічний фактор, а найменш суттєвий вплив має освітньо-культурний фактор. Також, як уже зазначалось, на формування та використання трудового потенціалу Київської області величезний вплив створює фактор столичного міста (м. Київ). Столичний регіон фактично є хінтерландом, який перебуває у тісному соціально-економічному взаємозв'язку з Києвом, що безумовно впливає на кон'юнктуру ринку праці, спеціалізацію господарства області та її мікрорегіонів і т. п.

Список використаних джерел:

1. Баб'як Г. П. Методика дослідження формування і використання трудового потенціалу / Г. П. Баб'як // Регіональні аспекти розвитку та розміщення продуктивних сил України. – Тернопіль: Економічна думка, 1998. – С. 183–193.
2. Богиня Д. П. Трудовий потенціал України: соціально-демографічний аспект / Д. П. Богиня. – Львів, 1992. – С. 28–42.
3. Долішній М. І. Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці / М. І. Долішній, С. М. Злупко, Т. С. Алушко та ін. – Львів, 1997. – 341 с.
4. Заволока Ю. До аналізу компонентної структури трудового потенціалу Харківської області / Ю. Заволока // Часопис соціально-економічної географії. Вип. 3. – 2007. – С. 142–148.
5. Заглат-Лозинська Л. О. Економічний механізм ефективного використання трудового потенціалу за умов формування ринкових відносин: автореф. дис. ... канд. екон. наук / Л. О. Заглат-Лозинська. – К., 2002. – 18 с.
6. Качан Є. П. Розвиток трудового потенціалу регіону: сучасні тенденції та інтереси суспільства / Є. П. Качан // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – С. 18–22.
7. Ким М. Н. Трудовой потенциал: формирование, использование, управление: учеб. пособие. / М. Н. Ким. – Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2003. – 250 с.
8. Немець Л. М. Працересурсний потенціал Харківського регіону (суспільно-географічний аспект): моногр. / Л. М. Немець, Ю. Ю. Сільченко, К. А. Немець та ін. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – 186 с.
9. Панкратов А. С. Трудовой потенциал в системе управления производством / А. С. Панкратов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 214 с.
10. Пирожков С. І. Трудовой потенциал в демографическом измерении / С. І. Пирожков. – К.: Наукова думка, 1992. – 179 с.
11. Пітюлич М. І. Трудовий потенціал регіону: стратегія розвитку і функціонування / М. І. Пітюлич. – Ужгород: Карпати, 1996. – 139 с.
12. Попов В. М. Відтворення трудового потенціалу аграрного сектора економіки: автореф. ... дис. канд. екон. наук: 08.07.02 / В. М. Попов; Кіровоград. нац. техн. ун-т. – Миколаїв, 2005. – 20 с.
13. Приймак В. І. Трудовий потенціал і механізм його реалізації в регіоні: моногр. / В. І. Приймак. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 383 с.
14. Сеґіда К. Ю. Особливості використання працересурсного потенціалу Харківської області / К. Ю. Сеґіда, В. О. Лозицка // Часопис соціально-економічної географії: мікрореґіон. зб. наук. пр. – Харків: Харківськ. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 17 (2). – С. 86–92.
15. Слівінська Н. М. Соціально-економічні та демографічні чинники реалізації трудового потенціалу регіону: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01 / Н. М. Слівінська; Терноп. акад. нар. госп. – Д., 2003. – 19 с.

References:

1. Bab'iak H. P. Metodyka doslidzhennia formuvannia i vykorystannia trudovoho potentsialu / H. P. Bab'iak // Rehiionalni aspekty rozvytku ta rozmishchennia produktyvnykh syl Ukrainy. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 1998. – S. 183–193.
2. Bohynia D. P. Trudovyi potentsial Ukrainy: sotsialno-demografichnyi aspekt / D. P. Bohynia. – Lviv, 1992. – S. 28–42.
3. Dolishnii M. I. Trudovyi potentsial, zainiatist i rynek pratsi / M. I. Dolishnii, S. M. Zlupko, T. S. Alupko and other. – Lviv, 1997. – 341 s.
4. Zavaloka Yu. Do analizu komponentnoi struktury trudovoho potentsialu Kharkivskoi oblasti / Yu. Zavaloka // Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafii. Vyp. 3. – Kharkiv, 2007. – S. 142–148.
5. Zghalat-Lozynska L. O. Ekonomichnyi mekhanizm efektyvnoho vykorystannia trudovoho potentsialu za umov formuvannia rynkovykh vidnosyn: avtoref. dys. kand. ekon. nauk / L. O. Zahlat-Lozynska. – K., 2002. – 18 s.
6. Kachan Ye. P. Rozvytok trudovoho potentsialu rehionu: suchasni tendentsii ta interesy suspilstva / Ye. P. Kachan // Rehiionalni aspekty rozvytku i rozmishchennia produktyvnykh syl Ukrainy. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 1999. – S. 18–22.
7. Kim M. N. Trudovoy potentsial: formirovanie, ispolzovanie, upravlenie: Uchebnoe posobie / M. N. Kim. – Harkov: HNU shimeni V. N. Karazina, 2003. – 250 s.
8. Niemets L. M. Pratseresursnyi potentsial Kharkivskoho rehionu (suspilno-heohrafichnyi aspekt) [monohrafiia] / L. M. Niemets, Yu. Yu. Silchenko, K. A. Niemets and other. – Kh.: KhNU imeni V. N. Karazina, 2014. – 186 s.
9. Pankratov A. S. Trudovoy potentsial v sisteme upravleniya proizvodstvom / A. S. Pankratov. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1983. – 214 s.
10. Pirozhkov S. I. Trudovoy potentsial v demograficheskoi izmerenii / S. I. Pirozhkov. – K.: Naukova dumka, 1992. – 179 s.
11. Pitulych M. I. Trudovyi potentsial rehionu: stratehiia rozvytku i funktsionuvannia / M. I. Pitulych. – Uzhhorod: Karpaty, 1996. – 139 s.
12. Popov V. M. Vidtvorennia trudovoho potentsialu ahrarnoho sektora ekonomiky: avtoref. dys. kand. ekon. nauk: 08.07.02 / V. M. Popov; Kirov. nats. tekhn. un-t. – Mykolaiv, 2005. – 20 s.
13. Pryimak V. I. Trudovyi potentsial i mekhanizm yoho realizatsii v rehioni: Monohraf. / V. I. Pryimak. – Lviv: vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2002. – 383 s.
14. Sehida K. Yu. Osoblyvosti vykorystannia pratseresursnoho potentsialu Kharkivskoi oblasti / K. Yu. Sehida, V. O. Lozyskaia // Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafii: Mizhrehionalnyi zbirnyk naukovykh prats. – Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina, 2014. – Vyp. 17 (2). – S. 86–92.
15. Slivinska N. M. Sotsialno-ekonomichni ta demografichni chynnyky realizatsii trudovoho potentsialu rehionu: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.09.01 / N. M. Slivinska; Ternop. akad. nar. hosp. – D., 2003. – 19 s.

Надійшла до редколегії 25.10.18

Я. Олійник, д-р екон. наук, проф., акад. НАПН України,
О. Ващенко, соискатель
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

Определены общественно-географические факторы формирования и использования трудовых ресурсов региона. Предложено 23 показателя-индикатора четырёх подсистем с шестью составными, которые определяют формирование и использование трудовых ресурсов региона. Исчислены интегральные индексы определённых подсистем, которые отображают качественные и количественные характеристики трудового потенциала, которые динамически изменяются под действием общественно-географических факторов. Определены три основные обобщённые факторы формирования и использования трудовых ресурсов регионов Украины и м-сто Киевской области соответственно их действию.

Ключевые слова: трудовой потенциал, факторный анализ, регион, Киевская область.

Y. Oliynyk, Dr. of Economic Sciences, Prof., Acad. of National Academy of Sciences of Ukraine,
O. Vashchenko, Seeker
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIAL AND GEOGRAPHICAL FACTORS OF FORMATION AND THE USE OF LABOR POTENTIAL IN KYIV REGION

The article exposes general features of labour potential development on Kyiv region in comparison with other regions of Ukraine. Focused on analysis of factors of employment of the labour potential of the region from the standpoint of social geography. Socio-geographical factors of formation and the use of labour potential of the region are revealed. Research of labour potential of Kiev region allows you to understand which socio-geographical factors most strongly influence the modern formation and the use of the labour potential of the region in comparison with other regions of Ukraine. The article proposes 23 indicators of four subsystems with six components, which determine the formation and the use of labor resources in the region. Integral indices of certain subsystems were calculated, which reflect the qualitative and quantitative characteristics of labour resources potential, which dynamically change under the influence of socio-geographical factors. The method of factor analysis has been applied, which provided for the normalization of the indicators (taking into account their stimulating and disincentive impact) of the regions of Ukraine; aggregation of indicators in indices for components of labour potential and the calculation of integral indices of educational-cultural, medical-ecological, demographic and economic subsystems. According to the results of calculations of factor scales and the integral rank of labour potential development in the regions of Ukraine, the peculiarities of the formation and the use of labour potential in Ukraine and the corresponding influence of socio-geographical factors are revealed. According to the integral ranking of the assessment of the formation and the use of labour potential, five groups of regions have been identified. The brief characterization of the selected groups of regions in relation to the role in shaping the labour potential of their regional centres is given in line with the level of diversification of the economy and the impact on the socio-cultural development of the region and the country as a whole, determined in the gender of socio-geographic factors of labour potential development. Three main aggregate socio-geographical factors of formation and development of labour potential of regions of Ukraine (medical-ecological factor, educational-cultural factor, demographic and economic factor) and their influence were revealed. Significant disproportions were

found in the level of labour potential development in the regions of Ukraine. The place of the Kiev region was described in accordance with their actions. Kyiv region belongs to a group of regions with a high level of labour potential with the most significant effect of demographic and economic factors. Kyiv region is described as Hinterland, which is in close social and economic interconnection with Kyiv, which certainly affects the market situation of the labour market.

Keywords: labour potential, factor analysis, region, Kyiv region.

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.2>
УДК 911.3

П. Масляк, д-р геогр. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ ХХІ СТ.

Розглянуто основні закономірності формування політичної карти світу і його окремих регіонів у ХХІ ст. До них належать: закономірність неминучого розпаду імперій, закономірність зростання кількості країн на політичній карті світу, закономірність створення національних держав і закономірність геополітичного маятника історії.

Запропоновано психолого-менталітетний підхід до оцінки просторово-територіальних чинників у політичній географії. Він полягає у зміні національного менталітету залежно від зміни національних простору і території.

Визначено головні протиріччя між дією об'єктивних закономірностей формування політичної карти світу в ХХІ ст. і принципами міжнародних відносин. Вони полягають у відставанні сформованих принципів міжнародних відносин від змін на політичній карті світу.

Ключові слова: політична карта світу, закономірності формування політичної карти світу, принципи міжнародних відносин.

Вступ. Постановка проблеми дослідження. Виникнення, існування та взаємодія країн на політичній карті світу є наслідком дії (впливу, реалізації) як об'єктивних (незалежних від волі людини) законів і закономірностей, так і суб'єктивної волі людських спільнот. При цьому останні здатні лише прискорити або сповільнити реалізацію таких закономірностей, але ні в якому разі їх не відмінити.

У суспільній географії закономірності не є абсолютно детермінованими і незмінними у просторі й часі. Вони і є об'єктивними відношеннями, які не залежать від волі людей, але їхня реалізація в суспільстві можлива лише в процесі людської діяльності в тій чи іншій сфері життя певної країни або міждержавних відносин. У цьому головною відмінністю законів суспільної географії від природничої.

Мета. Пізнання й ефективне практичне застосування закономірностей суспільної географії дає змогу якнайкраще функціонувати державі на політичній карті світу у відповідному політичному, соціальному та економічному просторі, регіонально взаємодіяти з іншими країнами. Тому ті країни, де уряди, навіть без належного локального ресурсного забезпечення, здійснюють оптимальну внутрішню і зовнішню політику, що ґрунтується на пізнанні суспільно-географічних закономірностей територіальної організації світу, процвітають. У протилежному випадку країна, де є всі об'єктивні умови для успішного розвитку, але має непрофесійне або злочинне керівництво, перебуває в перманентній соціально-економічній кризі.

Виклад основного матеріалу. Оскільки простір і час невіддільні, необхідно розглядати суспільно-географічні закономірності в царині політичної географії обов'язково в контексті історичних реалій. Просторово-часові аберації на сьогодні та на нашій території є надзвичайно показовим прикладом дії закономірностей суспільної географії на часовому тлі.

Якраз на усвідомленні певних суспільно-географічних закономірностей має базуватися вироблення відповідних принципів міждержавних просторово-територіальних відносин. Керуючись закономірностями, учені розробляють просторово-часові принципи в царині внутрішньодержавних і міждержавних відносин. У ХХІ ст. ці закономірності визначатимуться двома об'єктивними чинниками.

Перший полягає в тому, що з часом постійно наростає складність будь-якої території. Це пов'язано з тим, що з розвитком цивілізації та зростанням населення територія будь-якого таксономічного рангу перманентно ускладнюється. На ній з'являється все більше людей і об'єктів. Це, у свою чергу, безперервно ускладнює процес її ефективного управління. Таким чином, менші за розмірами території отримують об'єктивні переваги перед більшими. Другий чинник визначається тим, що на політичній карті світу абсолютно не збігається кількість країн і кількість націй. Останніх як мінімум у 50 разів більше. Однак теж цілком об'єктивно, що ніяка нація не може повністю реалізувати власний потенціал без створення національної держави.

Таким чином, на основі цих об'єктивних тверджень, які можна вважати аксіомами, ми готові назвати три основні закономірності формування політичної карти світу в ХХІ ст.

Закономірність неминучого розпаду імперій. За цією закономірністю будь-яка багатонаціональна імперія, як би вона формально не називалася, **неминуче** приречена на розпад. Київський фізик С. С. Рожков переконливо доводить, що розвиток імперії як суспільної системи абсолютно чітко описується за допомогою так званої "логістичної кривої", яка належить до математичних закономірностей, згідно з якою імперія на початку свого існування зростає поступово. Із часом територіальна експансія стає все стрімкішою. Згодом темпи загарбання все нових територій уповільнюються. На цій стадії імперія досягає стану "насичення" і втрачає стабільність. Після гострої кризи імперія починає розпадатися, але можливе її коротке відновлення. Урешті-решт імперія остаточно і назавжди розпадається з утворенням нових держав.

Історія повністю підтверджує існування цієї закономірності. Усі, без будь-якого винятку великі багатонаціональні імперії розпалися: Римська, Османська, Перська. Британська, Ацтеків, Інків, Радянський Союз тощо. Причому Римська імперія приблизно на 70–80 років відновилася перед остаточною розпадом. Точно за таким самим сценарієм відбувся і розпад Російської імперії: спочатку остання розпалася, а потім на 75 років відновилася за назвою Радянський Союз. Після цього вона остаточно розпалася з утворенням недоімперії Російської Федерації, яка намагається військовим шляхом відновити Російську імперію, чого без України зро-

бити не можна. Однак цілком об'єктивно у XXI ст. цього зробити вже не вдасться.

Суто із суспільно-географічної позиції Російська Федерація нині існує лише через надзвичайно низький рівень диверсифікації величезних її територій. Ці землі з майже відсутнім населенням і відповідної реаліям нинішнього століття господарської діяльності фактично є "нічийними землями", які неминуче будуть використані як ресурс економічно і військово набагато сильнішими державами. Просторово наближеними для виконання цієї ролі на сьогодні є Китай, США і Японія.

Закономірність зростання кількості держав на політичній карті світу полягає в об'єктивно закономірному поступовому збільшенні кількості незалежних держав. Ця закономірність теж має фактологічне підтвердження у просторі й часі. У XIX ст. у світі було близько 50-ти країн. Із часом їхня чисельність виросла до 100, 150, нині ця цифра сягає 200. Не треба бути пророком, щоб, усвідомивши цю закономірність, спрогнозувати подальше збільшення чисельності країн у майбутньому.

У світі донині існують великі багатонаціональні країни (імперії та недоімперії), поділ яких на іноді значну кількість держав справа лише часу. Звичайно, що найвірогіднішими претендентами тут є Російська Федерація та Індія.

Особливо в цьому сенсі вирізняється Африка. Колоніальні держави створили тут велику кількість штучних країн, кордони яких розділили народи та племена, змусивши їх жити в різних державах. Завершення формування націй в Африці неминуче приведе до радикальних змін на політичній карті цього континенту. Відокремлення від Ефіопії Еритреї та від Судану Південного Судану і створення ними незалежних держав є лише першими ластівками в цьому об'єктивному процесі.

Закономірність створення національних держав виявляється в нездоланному бажанні будь-якої нації створити незалежну державу. З цією метою нація мобілізує всі наявні ресурси, аж до ведення перманентних воєн. Таких прикладів в історії безліч. На сьогодні бездержавні курди, будучи доволі численним народом, продовжують збройну боротьбу за створення власної національної держави. Ця боротьба, то стихаючи, то знову наростаючи, триває вже не одне століття.

Оскільки на сучасній політичній карті світу налічується близько 200 країн, а всього на нашій планеті понад 5000 народів, можна передбачити у XXI ст. загострення національно-визвольної боротьби. І це не "підступи деструктивних" сил. Це пов'язано з тим, що без створення власної держави жодна нація не може повністю самореалізуватися.

На прикладі концептуальної кризи Євросоюзу на початку XXI ст., коли намагання бюрократії цієї міждержавної організації фактично перетворити її на багатонаціональну державу (демократичну імперію) призвело до виходу з неї Великої Британії й виникнення майже в усіх країнах ЄС політичних партій, які виступають за розпуск цього інтеграційного об'єднання. Більше того, з кожним роком підтримка населення цих партій зростає. Вибори у вересні 2018 р. у Швеції, одному з ідеологічних стовпів ЄС, засвідчили продовження і поглиблення цього процесу.

Закономірність геополітичного маятника історії. За цією закономірністю, яку ще можна назвати закономірністю історичної справедливості, через значний час починається відродження знижених, захоплених, сплюндрованих національних держав і відновлення створених ними в минулому цивілізацій і культур. Звичайно, це не стосується багатонаціональних імперій, а саме національних утворень, які колись існували.

Як маятник, який рухається в одному напрямку, досягає певної точки і починає свій рух у протилежному напрямку, так і плин історії з географією неминуче карає загарбників, призводячи до поступової деградації їх держав. У нас на очах подібні процеси відбуваються у США, де мексиканці швидко заселяють захоплені цією країною у Мексики штати. Назавжди знищені, як здавалося, індіанські племена Південної Америки починають відвоювати свій попередній статус. Агресія Росії проти України, анексія нею українського Криму і захоплення частини Донбасу призвели до поступової деградації країни-загарбника. Росія і так є імперіалістичною державою з надлишковою територією, яку вона не здатна освоїти. Тому фактичне включення до неї все нових земель лише поглиблює цю типово суспільно-географічну кризу.

Криза нинішнього світоустрою, як уже зазначалося раніше, об'єктивно має під собою суто суспільно-географічні підвалини. У XXI ст. очевидну перевагу в соціально-економічному розвитку мають не великі за площею і чисельністю населення країни, а малі й середні. Великою країною об'єктивно набагато важче ефективно управляти, ніж малою. І ця проблема з постійною диверсифікацією територій буде лише загострюватися. За показниками ВВП на душу населення нині попереду малі й навіть карликові держави. Тому одним із фундаментальних принципів XXI ст. у політичній географії є гасло: "Управлятися локально, діяти глобально".

Нині політична географія ще не визначила, яка площа і чисельність населення є оптимальними для збалансованого й найефективнішого розвитку держави. Справа в тому, що зменшення територіальних ресурсів розвитку держави часто-густо призводить до втрати політичної ваги цієї держави у світовому співтоваристві. Високі показники ВВП на душу населення за відсутності природних і особливо територіальних ресурсів розвитку обмежують креативні можливості її населення. Країна багата, але не здатна до продукування нових ідей і їх реалізації в житті. Мабуть на сьогодні яскравим прикладом втрати динаміки розвитку і виникнення концептуальної кризи подальшого розвитку є Японія. Вона все більше перетворюється на "країну без майбутнього" саме в менталітетному сенсі. Усвідомлення цього призводить до загострення проблеми повернення Росії Японії хоча б декількох незначних за площею Курильських островів. Це не має якогось помітного значення для збільшення територіальних ресурсів цієї країни, але дозволяє їй відновити концептуальну динаміку освоєння нових територій.

У цьому сенсі саме розподіл Росії, яка виявилася не здатною до освоєння власної території, завойованої в минулі століття, є політико-географічним імпульсом швидкого соціально-економічного розвитку цілої низки країн Європи, Азії й Америки. Не важко собі уявити, якими б темпами почали економічно розвиватися території Далекого Сходу та Сибіру, якби вони нині належали США, Японії і Китаю. Усього за декілька років ці землі з нині зруйнованою економікою та інфраструктурою перетворилися б на процвітаючі райони нашої планети. Те саме можна сказати і стосовно європейської частини Росії.

Таким чином, варто звернути увагу на психологічний чинник простору і території як у розвитку окремих країн та регіонів, так і в перманентній трансформації політичної карти світу в XXI ст. Збільшення чи зменшення території держави у постійно змінному геополітичному полі (просторі) служить потужним імпульсом розвитку або деградації країн і регіонів світу. При цьому таким імпульсом не обов'язково є збільшення території країни. Усе може бути навпаки. Наприклад, у Російській Федерації у нинішньому столітті чинником її розвитку

служитиме саме суттєве зменшення території цієї країни. Саме це є тією, мабуть єдиною, можливістю переходу Росії від сировинної орієнтації її економіки на переробну. Натомість в Японії чи Китаї збільшення територіального ресурсу послужить експансії їх успішних соціально-економічних моделей розвитку на нові землі.

Неминуча диференціація у XXI ст. багатьох багатонаціональних держав викличе немало гострих проблем і конфліктів. Як показали події початку XXI ст. людство ще не готове до їх розв'язання. Вироблені та здавалося б назавжди усталені принципи міжнародних відносин виявилися нездатними зупинити агресивні дії Росії проти Грузії та України. Світове співтовариство продемонструвало власне безсилля проти великої країни, яка вирішила свідомо порушити всі загальновизнані правила поведінки на світовій арені. Виявилось, що принципи світового співіснування суперечать один одному. У зв'язку з цим виникають так звані подвійні стандарти. Одне і те саме явище чи процес у різних країнах і регіонах, різними політичними силами й міжнародними організаціями оцінюються не лише по-різному, але й часто із протилежних позицій.

Наприклад, більшості викладених вище закономірностей відповідає принцип національно-державної самовизначеності народів. Однак він суперечить принципу непорушності існуючих кордонів країн, документально оформленому в 1975 р. Унаслідок такої суперечності збройна боротьба окремих народів за створення незалежної держави одними країнами оцінюється як національно-визвольна боротьба, а іншими – як тероризм.

Найяскравіше на сьогоднішні подвійні стандарти можна відслідкувати в політиці Російської Федерації. Фактично вся її нинішня міжнародна та внутрішня політика саме з них і складається. А почалося все з бомбардування російськими військами сил у Чечні й Дагестані, яке було оголошено боротьбою з терористами, а бажання чеченського народу мати власну незалежну від Росії державу, і, відповідно, збройна боротьба за це – тероризмом. Пізніше ці подвійні стандарти були перенесені Росією на територію Грузії, України, Сирії.

Фундаментальний у відносинах між країнами принцип невтручання у внутрішні справи суверенних держав теж нерідко суперечить принципу справедливості, коли диктатори і навіть канібали захоплюють владу в якійсь країні та фактично беруть її населення у заручники. Іноді десятки років вони здійснюють геноцид власного народу, але світове співтовариство не має права втручатися, і фактично, реалізуючи цей принцип, стає на бік таких негідників, як Сталін, Гітлер, Пол Пот, Саддам Хусейн тощо. Навіть усім відомий канібалізм деяких африканських президентів не дав підстави ООН утручатися у внутрішні справи цих держав.

Із часу агресії Росії в Грузії та Україні головним принципом міждержавних відносин став принцип права сильнішого робити все, що йому заманеться. Остаточного цього принципу переміг з часу повного нехтування Росією Будапештського меморандуму. Він гарантував Україні територіальну цілісність і недоторканість її кордонів в обмін на передачу Росії третього у світі потенціалу атомної зброї. Росія як держава-гарант сама ж і пору-

шила його, анексувавши Крим і розпочавши війну на Донбасі. Виник надзвичайно небезпечний прецедент. Тепер жодна країна світу вже не може почуватися у безпеці за рахунок підписаних міжнародних угод. Із цього часу безпеку могли забезпечити лише збройні сили та ядерний потенціал. Почалася нова гонка озброєнь.

Світ ще не усвідомив головної небезпеки від фактичної денонсації Росією Будапештського меморандуму. В Україні була анексована територія не просто через ліквідацію нею звичайного оборонного озброєння. Головним тут є те, що наша держава безкоштовно віддала саме ядерне озброєння. Це вкрай загострило проблему неконтрольованого розширення кількості держав, які володіють ядерною зброєю. Усім стало зрозуміло, що лише її наявність гарантує безпеку країни, а втрата такого озброєння під будь-які папери зобов'язання "гарантів" нічого не важить. А оскільки постійне вдосконалення технологій у майбутньому дозволить мати ядерну зброю навіть невеликим державам, Росія фактично відкрила ящик Пандори.

Подвійні стандарти у реалізації принципів міжнародних відносин на практиці фактично руйнують усталену систему світового порядку. Слабкі країни і нації відповідають на сваволю сильних держав терористичною війною. А отримання слабкими державами ядерної зброї та відчуття повної незахищеності переводять цю війну з розряду локальної у масштаб регіональної та глобальної. Фактично тероризм у XXI ст. стає "силою слабких".

Список використаних джерел:

1. Гуманітарні та ресурсні проблеми національної безпеки України: моногр. – К.: ВПК "Експрес-Поліграф", 2011.
2. Дахно І. І. Країни світу: енцикл. дов. / І. Дахно. – К.: Мапа, 2004.
3. Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі / М. Дністрянський. – Л.: ЛНУ, 2000.
4. Дубович І. А. Країнознавчий словник-довідник / І. Дубович. – Л.: Ліга-прес, 2005.
5. Масляк П. О. Країнознавство: підруч. / П. Масляк. – К.: Знання, 2008.
6. Рожков С. С. Динамика імперій / С. Рожков. – К.: Ін-т фізики АН України, 1993.
7. Соколенко С. І. Глобалізація і економіка України / С. Соколенко. – К.: Логос, 1999.
8. Шаблій О. Основи загальної суспільної географії / О. Шаблій. – Л.: ЛНУ, 2003.
9. Юрківський В. М. Країни світу / В. Юрківський. – К.: Либідь, 2001.
10. Яценко Б. П. Політична географія Б. Яценко. – К.: НАНУ, 2005.
11. Taylor P. I. The state as container: Territoriality in the Modern World System // Progress in Human Geography. – 1994.

References:

1. Humanitarni ta resursni problemy natsional'noyi bezpeky Ukrainy: Monohrafiya. – K.: VPK "Ekspres-Polihraf", 2011.
2. Dakhno I.I. Krayiny svitu: entsyklopedychnyy dovidnyk. – K. Mapa, 2004.
3. Dnistrians'kyi M.S. Ukrayina v polityko-geohrafichnomu vymiri. – L.: LNU, 2000.
4. Dubovych I.A. Krayinoznachchyy slovnyk-dovidnyk. – L.: Liha-pres, 2005.
5. Maslyak P.O. Krayinoznachstvo: Pidruchnyk. – K.: Znannya, 2008.
6. Rozhkov S.S. Dynamika ymperyy. – K.: Yn-t fizyky AN Ukrainy, 1993.
7. Sokolenko S.I. Hlobalizatsiya i ekonomika Ukrainy. – K.: Lohos, 1999.
8. Shabliyi O. Osnovy zahal'noyi suspil'noyi geohrafiyi. – L.: LNU, 2003.
9. Yurkiv's'kyi V.M. Krayiny svitu. – K.: Lybid', 2001.
10. Yatsenko B.P. Politychna geohrafiya. – K.: NANU, 2005.
11. Taylor P.I. The state as container: Territoriality in the Modern World System // Progress in Human Geography. – 1994.

Надійшла до редколегії 04.10.18

П. Масляк, д-р геогр. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ XXI ВЕКА

Рассмотрены основные закономерности формирования политической карты мира и его отдельных регионов в XXI в. К ним принадлежат: закономерность неминуемого распада империй, закономерность возрастания количества стран на политической карте мира, закономерность создания национальных держав и закономерность геополитического маятника истории.

Предложено психолого-менталитетный подход к оценке пространственно-территориальных факторов в политической географии. Он состоит в изменении национального менталитета в зависимости от изменения национальных пространства и территории.

Определены главные противоречия между действием объективных закономерностей формирования политической карты мира в XXI в. и принципами международных отношений. Они состоят в отставании сформированных принципов международных отношений от изменений на политической карте мира.

Ключевые слова: политическая карта мира, закономерности формирования политической карты мира, принципы международных отношений.

P. Masliak, Doctor of Science in Geography, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

POLITICAL GEOGRAPHY OF XXI CENTURY

The main regularities of the formation of the political map of the world and its individual regions in XXI century.

Socio-geographical patterns in the field of political geography are determined by two objective factors. The first is that over time, complexity of any territory increases. This is due to the fact that with the development of civilization and population growth, the territory of any taxonomic rank is constantly becoming more complex. More and more people and objects appear on it. Thus, smaller areas of size receive objective advantages over large ones.

The second factor is determined by fact that on the political map of the world the number of countries absolutely does not coincide with the number of nations. The latter at least 50 times more. However, also absolutely objectively, no nation can fully realize its potential without the formation of a national state.

Proposed psychological-mental approach to the assessment of spatial-territorial factors in political geography.

The main contradictions between the action of objective laws of forming map of the world in the XXI century and the principles of international relations.

Thus, on the basis of objective statement that can be considered as axioms, we obtain the main interrelated patterns of forming a political map of the world in the XXI century. These include: the pattern of imminent collapse of empires; pattern of gradual increase in the number of countries on the political map of the world; the pattern of creation of national countries; regularity of the geopolitical pendulum of history.

In XXI century the importance of spatial and territorial factors in the development of the political map of the world. Moreover, their implementation will take place against the background of psychological and mental local impulses. The development of individual countries will increasingly depend on the balance of their territories in a changing geopolitical space.

Keywords: a political map of the world, regularities of the formation of the political map of the world, principles of international relations.

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.3>
УДК 551.584.5

О. Шевченко, канд. геогр. наук, доц.,
С. Сніжко, д-р геогр. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВІТРОВИЙ РЕЖИМ ВЕЛИКОГО МІСТА

Розглянуто особливості вітрового режиму урбанізованого середовища. Висвітлено основні чинники, що визначають формування поля вітру великого міста. Розкрито механізм та описано необхідні умови для утворення сільсько-го бризу. Охарактеризовано основні трансформації повітряного потоку в міському каньйоні, які можуть формуватися залежно від напрямку вітру, а також від характеристик та напрямку каньйону. Наведено особливості обтікання повітряним потоком окремих будівель та охарактеризовано зону зміщення повітряного потоку, зону вітрової тіні та зону вирівнювання потоку, що формуються при цьому.

Ключові слова: вітер, вітровий режим великого міста, урбанізоване середовище, послаблення вітру в місті, сільський бриз, аерація великого міста, вітрова тінь, трансформації вітру в міському каньйоні.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть процес урбанізації відбувається швидкими темпами. Разом зі зростанням розмірів міст зазнають значних змін і всі компоненти природного середовища, як у середині самого міста, так і на прилеглих до нього територіях. Зміни, що спричинені урбанізацією в локальній структурі атмосферного граничного шару, здійснюють значний вплив на перебіг атмосферних процесів та призводять до зміни значень основних метеорологічних елементів. Поле швидкості вітру над містом майже завжди має складну структуру. Навіть у тому випадку, коли погодна ситуація є максимально простою (безхмарне небо та слабкий вітер або штиль за антициклональної ситуації) відмінності у властивостях підстильної поверхні, особливості рельєфу й параметри забудови спричиняють невпорядковані повітряні рухи [2]. Часто в літературі вітровий режим приземного шару повітря (т. зв. шару життєдіяльності людини – від рівня землі до висоти 2 м) урбанізованого середовища називають аераційним режимом [1]. Аерація житлової території – важливий чинник довкілля, адже саме ним визначаються умови формування рівня забруднення атмосферного повітря та біоклімату території. Аераційний режим міста формується як результат кліматичних умов території (вітровий режим) та впливу різноманітних перешкод (забудови), схеми вулично-дорожньої мережі, зелених насаджень, водойм та інших об'єктів, що можуть впливати на рух повітря у приземному шарі.

Створення належного аераційного режиму урбанізованих територій визначається прийомами архітектурного планування і забудови, принципами озеленення та благоустрою, типами й конструкціями будівель [1]. Залежно від потреби – в окремих точках території можуть створюватися умови для вітрового затінення, або навпаки – сприятливі умови для провітрювання. Саме для того, щоб мати можливість якнайточніше виконати корегування аераційного режиму території, створити максимально комфортний біоклімат у межах районів міста, які проектується й будуються, забезпечити достатній рівень провітрювання районів, що розташовані поблизу джерел викидів забруднювальних речовин (а, відповідно, і задовільну якість повітря в них) постійно проводяться дослідження вітрового режиму великих міст і чинників, що на нього впливають.

Аналіз попередніх публікацій та досліджень. Дослідження характеристик вітру великого міста розпочалися доволі давно – понад 100 років тому вже була встановлена основна та найзагальніша відмінність вітрового режиму урбанізованих територій – зменшення швидкості вітру порівняно із приміськими незабудованими територіями. Ще в 1909 р. у результаті спостережень у Берліні з використанням анемометра В. Кремсер уперше встановив цю закономірність. Подальші дослідження, здійснені в різних містах світу, також підтвердили зниження середньої швидкості вітру в урбанізованому середовищі [10]. Значний внесок у розвиток дос-

ліджень трансформацій вітрового режиму в місті зробили H. Lansberg [10], T. R. Oke, G. Mills, A. Christen, J. A. Voogt [13], W. Kuttler [7], E. Erell, D. Pearlmutter, T. Williamson [9] тощо.

На сьогодні для вивчення поля вітру в урбанізованому середовищі широко застосовується моделювання. Фізичне – реалізовується шляхом продування макету забудови в аеродинамічній трубі, математичне – за допомогою різноманітних програмних продуктів (напр., "Airflow", "Envi-Met"). Причому, другий підхід в останні роки все частіше застосовується навіть на теренах України. Проте, як показав аналіз публікацій, присвячених даній тематиці – доволі часто фахівці можуть успішно здійснити моделювання повітряних потоків у межах складного урбанізованого середовища, але далеко не завжди можуть вірно інтерпретувати отримані результати. Саме тому **метою даної статті є** вивчення й аналіз вітрового режиму великого міста, а також узагальнення основних закономірностей трансформацій повітряного потоку в його межах для подальшого використання цієї інформації в наукових дослідженнях та для успішного корегування аераційного режиму урбанізованих територій.

Виклад основного матеріалу. У середньому за рік зниження швидкості вітру в містах порівняно з їх околицями становить близько 30 %. Майже у всіх дослідженнях спостерігається, що в місті більше безвітряних днів та днів зі слабкими вітрами, що не перевищують 2 м/с, ніж у сільській місцевості. За даними [8] кількість штилів у містах зростає на 20 %. Максимальна швидкість вітру в більшості випадків у середньому на 10–30 % нижча, порівняно із незабудованою територією. На територіях із забудовою високою щільністю і всередині груп будівель, що утворюють замкнені й напівзамкнені внутрішньодворові території, швидкість вітру знижується на 70 % і більше [4].

Дослідження вітрового режиму, проведені у великих містах України, також свідчать про послаблення швидкості вітру: наприклад у Києві швидкість вітру в усі пори року протягом доби на більшості території в 0,6–0,7 рази менша, ніж за його межами (Бориспіль), а майже в усіх районах міста у 1,5–2,5 рази більша, ніж у центрі; у Харкові відношення швидкості вітру в центрі міста до його значень на позаміській території стано-

вить 0,7; у Полтаві – у центрі міста і промисловій зоні швидкість вітру в 1,5–2,0 рази менша, ніж на околиці; у центрі Львова, розташованого в улоговині, швидкість вітру майже завжди найменша, порівняно з передмістями та іншими районами міста; центральна частина Луцька, як і інших міст, характеризується меншою швидкістю вітру порівняно з околицями; відношення швидкості вітру в Дніпрі до його значення за містом змінюється переважно у межах 0,75–0,85 [2]. Хоча при цьому на підвищених і відкритих місцях в окремі час доби швидкість вітру може наближатися до показників у замиській зоні (напр., таке спостерігається на Багриновій горі в Києві), або навіть бути дещо вищою (у Дніпрі на підвищених і добре провітрюваних територіях в окремі години доби швидкість у 1,2–1,3 рази вища, ніж за містом) [2].

Послаблення швидкості вітру в урбанізованому середовищі відбувається в першу чергу за рахунок вищої шорсткості міської поверхні, порівняно із природними ландшафтами, особливостей рельєфу, або за рахунок "бар'єрного ефекту" – місто із простим рельєфом відіграє роль пасивної перешкоди на шляху повітряного потоку, що спричинює тенденцію до бокового обтікання міста повітряним потоком, а також за рахунок цього до зростання вертикальної компоненти швидкості вітру. Швидкість висхідного потоку в таких випадках у денний час може становити приблизно 0,3–0,4 м/с [11], а швидкість горизонтальної складової, відповідно, зменшується.

Крім того, у багатьох містах на швидкість вітру впливає рослинність. Дослідження, проведені у Відні, показали, що зелені крони дерев зменшують швидкість вітру на 20–30 %. Аналогічний ефект зафіксований у Нешвілі (США) – вимірювання швидкості вітру показали, що в літній сезон на численних озеленених ділянках швидкість вітру була на 20–30 % меншою, ніж на незелених. Після опадання листя вітер у середньому посилювався на 25–40 % [10].

У межах урбанізованої території знижується не лише середня швидкість вітру, порівняно із сільською місцевістю, а також відрізняється вертикальний профіль вітру від розподілу швидкостей вітру над рівною територією [4]. Ці відмінності не є однаковими на різних ділянках і залежать від щільності забудови, її висоти, контрастності та інших морфометричних показників та характеру благоустрою (рис. 1).

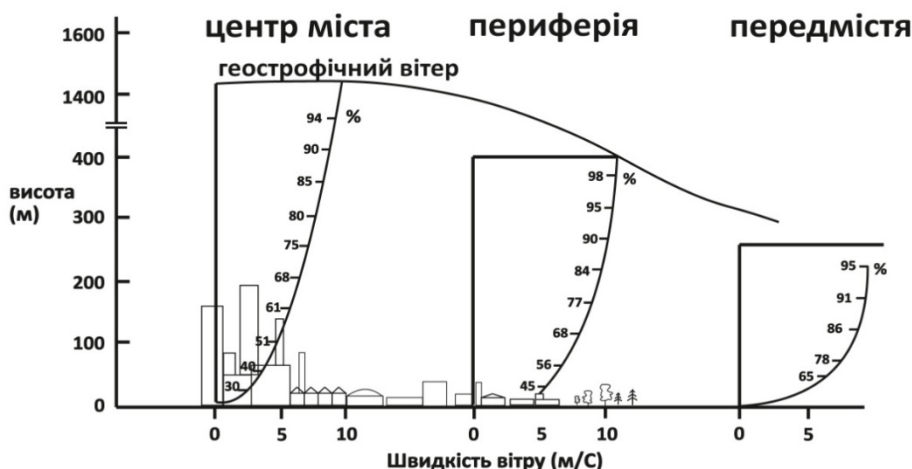

Рис. 1. Узагальнена схема вертикального профілю швидкості вітру над центром міста, його периферією та у приміській зоні [4]

Крім того, варто зазначити, що навіть загальні особливості відмінностей вітрового режиму урбанізованого середовища будуть відрізнятися для міст із різними типами забудови. За висотою забудови виділяють такі типи міст: "місто-чаша", що характеризується збільшенням висотності будівель від центральної частини міста до периферії, "місто-пагорб" – висотні об'єкти розташовані в центральній частині міста, а до периферії відбувається поступове зниження висотності будівель і "місто-рівнина", в якому приблизно однакова висота забудови спостерігається по всій його території (або по всій території міста спостерігаються чергування будівель різної висоти) [5].

М. С. Мягков [4] зазначає, що зміна вітрового режиму в межах міської забудови, з одного боку, є очевидною та передбачуваною, а з іншого – підпорядковується доволі складним законам гідротермодинаміки, тому є не такою простою. Міська забудова, маючи коефіцієнт шорсткості вищий, ніж більшість природних ландшафтів, знижує швидкість повітряного потоку біля земної поверхні, а за рахунок підвищеної тепловіддачі в атмосферу місто створює мезомасштабну термічну конвекцію, яка може

посилювати швидкість вітру на фоні штильових умов. Острів тепла (ОТ), що є причиною підвищеної тепловіддачі в місті, спричинює додаткові горизонтальні градієнти тиску та пов'язані з ними локальні циркуляції, які можуть виникати за слабких вітрів або штилю. Біля поверхні землі повітряні потоки спрямовані від окраїн до центру, де найвища інтенсивність ОТ, а у верхньому шарі спостерігається відтік повітря до околиць міста. Наявність конвекції приповерхневого повітряного потоку над містом є логічною, адже внаслідок існування острова тепла формується нестійка стратифікація температури, що викликає підйом повітряних мас. Вищеописана циркуляція називається сільським бризом (рис. 2).

Нічна конвекція повітряного потоку над містом є причиною того, що вночі вітер у місті послаблюється не настільки сильно, як удень, і часом може бути навіть сильнішим, ніж у сільській місцевості. Найчастіше це спостерігається за тихої спокійної погоди, коли в сільській місцевості фіксується потужна температурна інверсія, а в місті приповерхневий шар повітря стратифікований нестійко.

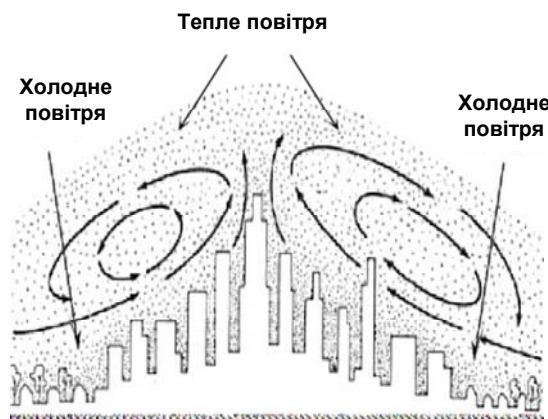

Рис. 2. Схема формування сільського бризу [6]

Варто зазначити, що спрямований вночі всередину міста рух повітря не є постійним. У великих містах ізотерми ОТ (навіть якщо він на території даного міста єдиний) розташовані не еквідистантно. Зазвичай ізотерми концентруються біля краю щільно забудованої зони. У метеорології така ситуація аналогічна до проходження холодного фронту, коли на незначній відстані відбувається різка зміна температури. Ця особливість островів тепла може призводити до різких пульсацій холоднішого повітря, що надходить у місто вночі, і супроводжуватися сильними поривами вітру. Існування таких мініатюрних холодних фронтів було доведено А. Шмауссом ще в 1925 р. [10].

Проте Е. Ерелл та Д. ПEARLMUTTER [9] зазначають, що хоча мезомасштабні метеорологічні моделі урбанізованих територій передбачають існування у містах термічних циркуляцій типу сільського бризу, проте емпіричні дані стосовно цього явища не завжди є однозначними. Це може бути спричинено тим, що термічні циркуляції можуть формуватися лише в особливих умовах: по-перше, лише в нічний час та за високої інтенсивності міського ОТ і за дуже слабкого вітру чи штилю. Крім того, коли під впливом міського ОТ формується сільський бриз, адвекція повітря із передмість діє як саморегулюючий механізм, що знижує температурну різницю між містом і приміськими районами: порівняно холодні-

ше повітря надходить у місто в нижньому шарі (біля земної поверхні), у той час як тепле повітря піднімається вгору і вноситься за межі міста, таким чином відбувається руйнування температурних відмінностей між містом та прилеглими територіями.

Особливості вітрового режиму в межах різних типів забудови. Велике місто, як правило, є мезомасштабною перешкодою на шляху вітру (за рахунок чого виникає тенденція до бокового обтікання міста повітряним потоком – про що згадувалося вище), проте ця "перешкода" поділена на дрібніші – субмезомасштабні фрагменти (мікрорайони, комплекси будівель), що відрізняються за своїми аеродинамічними параметрами, і у свою чергу поділяються на мікромасштабні об'єкти (окремі будівлі, частини вулиць тощо).

Повітряні потоки всередині міського шару тертя значною мірою залежать від особливостей місцевості та розміщення перешкод. Суттєві відмінності спостерігаються між порушенням повітряного потоку перешкодами, що спричинюють його поділ (перешкоди з чіткими гранями, такі як, напр., високі будівлі) та такими, що дають змогу потоку плавно обтікати їхні поверхні (перешкоди округлих форм, такі як невисокі пагорби чи неглибокі долини). Міські конструкції звісно ж є перешкодами першого типу – їх інколи називають необтічни-

ми тілами (*bluff body* – *англ.*) [9] (їхні кутові краї стають причиною утворень інтенсивних вихорів).

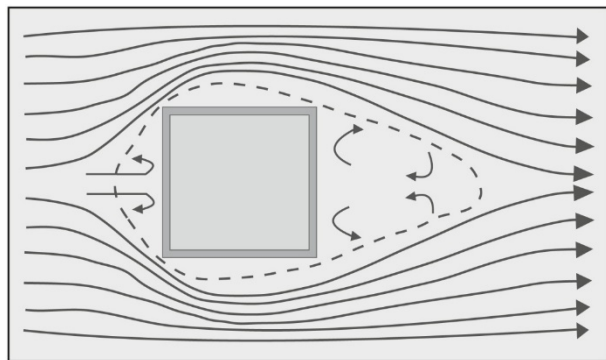
Для кращого розуміння особливостей зміни вітрового потоку в міському середовищі, краще розглянути спочатку особливості обтікання повітряним потоком спрощеного двовимірного об'єкта. Коли повітряний потік, паралельний землі, нашоується на будівлю, що належить до необтічних перешкод та розташована далеко від інших, відбувається суттєва його трансформація і в ньому можна виділити три зони, що суттєво відрізняються за своїми характеристиками (рис. 3). Перша з цих зон (зона зміщення) починається на певній відстані перед будівлею з навітряного боку, підіймається дещо вище її даху і тонкою смугою тягнеться з підвітряного боку над двома іншими зонами трансформації потоку аж до місця, де відбувається його вирівнювання. Безпосередньо перед будівлею, на деякій висоті над нею та за нею розташовується зона вітрової тіні, яка за рахунок формування вихорів характеризується значно нижчою швидкістю вітру, і в різних публікаціях ще називається зоною аеродинамічної тіні, зоною відносного

штилю чи зоною завихрення. Частина зони вітрової тіні перед будівлею є помітно меншою, ніж підвітряна її частина, і часто виділяється окремо й називається зоною підпору. Розміри зони вітрової тіні визначаються висотою, довжиною та шириною будівлі й розраховуються за спеціальними формулами. Наближено зона вітрової тіні може бути прийнята як п'ять висот будівлі [3]. Третя зона у структурі повітряного потоку – це зона вирівнювання (відновлення) потоку, вона розташована лише з підвітряного боку будівлі.

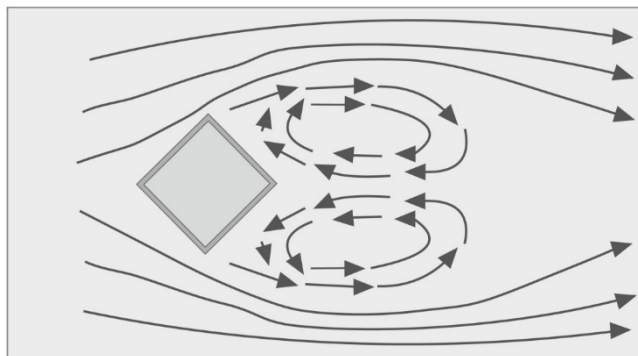
Крім того, залежно від розташування будівлі щодо вітрового потоку можливі різні варіанти завихрення повітря в зоні вітрової тіні (рис. 4), що у свою чергу визначає також її розміри та силу всмоктуючого ефекту (зону за будівлею з негативним тиском). Якщо будівля розташована під кутом 45° до повітряного потоку, то вздовж її навітряних граней формуються високі швидкості вітру (на відміну від випадку, коли будівля розташована до вітру лицьовим боком і перед нею формується завихрення), вітрова тінь за нею є значно ширшою, а всмоктуючий ефект – сильнішим.

Рис. 3. Схематичне зображення структури повітряного потоку, що нашоується на будівлю, яка розташована на значній відстані від інших [9]

а) обтікання будівлі, що розташована до вітрового потоку лицьовим боком

б) що розташована кутовим боком до вітру

Рис. 4. Схематичне зображення структури повітряного потоку, що обтікає окремо розташовану будівлю (вигляд зверху) [12]

Однак у реальних умовах міські будівлі є тривимірними об'єктами і повітряний потік, обтікаючи їх, не просто перевалюється через них зверху, але й обтікає їх із боків (нашоувшись на нерухому перешкоду, повітряний потік розділяється і його частини рухаються доверху, донизу та в різні боки, огинаючи будівлю з боків). Повітря, упираючись у стіну будинку, створює відносно

високий тиск дещо вище середньої частини стіни, де вітровий потік зупиняється і тиск зменшується назовні від цієї точки гальмування. Оскільки повітря рухається від високого тиску до низького, то крім руху повітря у вже зазначених напрямках також виникає рух повітря вниз по стіні, і потім формується так званий зворотний потік (*reverse flow* – *англ.*) (рис. 5).

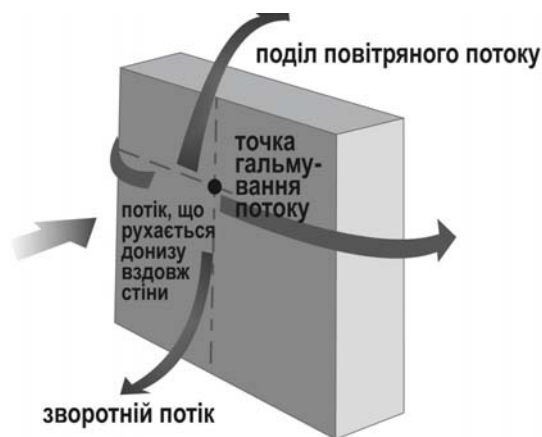

Рис. 5. Приклад повітряних потоків навколо висотної будівлі [9]

У міському середовищі на характеристики вітру впливає не одна перешкода з певними параметрами (як це розглянуто вище), а цілий комплекс чинників, що можуть призводити, як до зміни напрямку вітру в міському середовищі, так і до локального посилення чи послаблення вітру. До них належать форма та розміри будівель, характеристики вулиць та їх чергування з відкритими територіями, особливості топографії тощо.

Найуживанішою моделлю забудови, що застосовується для вивчення зміни характеристик вітру в урбанізованому середовищі, є міський каньйон. Для трансформації вітрового потоку в межах міського каньйону характерні такі закономірності:

I. Якщо напрямок вітру (первинний потік) є паралельним або майже паралельним (відхилення менше 30°) до напрямку міського каньйону, то повітря, опускаючись в каньйон і формуючи вторинний потік, буде збільшувати швидкість вітру в каньйоні. Це відбувається згідно з ефектом Вентурі: при звуженні трубки швидкість газу зростає пропорційно зменшенню площі її поперечного перерізу, статичний тиск при цьому відповідним чином зменшується – щось подібне відбувається в умовах щільно забудованого міського середовища. Для позначення трансформацій руху повітряного потоку в межах даного типу забудови доволі часто використовують термін – вітри міських каньйонів.

II. Якщо напрямок вітру є перпендикулярним до напрямку міського каньйону (первинний потік), то в каньйоні формуватиметься вихровий потік (вторинний) і, відповідно, буде спостерігатися послаблення швидкості вітру. Вторинний потік залежно від характеристик каньйону може набувати різних форм і складатися з одного або кількох вихорів.

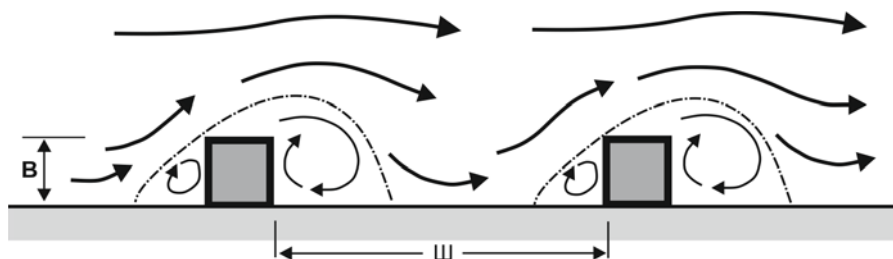
Дослідження свідчать, що у простому міському каньйоні, орієнтованому таким чином, що його вісь перпендикулярна до напрямку вітру, можуть бути виділені три різних типи вітрового режиму, що залежать від характеристик каньйону (співвідношення висоти до ширини каньйону (V/W) та довжини до ширини (D/W)). Перехід від одного режиму до іншого відбувається за певних граничних значень співвідношень V/W та D/W .

1. *Ізольовані збурення потоку.* Коли відстань між будівлями відносно велика (співвідношення V/W між ними менше, ніж 0,3–0,5), то повітряний потік обтікає кожну будівлю як окрему перешкоду і циркуляції біля кожної з будівель не взаємопов'язані [9]. У такому випадку формуються такі порушення повітряного потоку

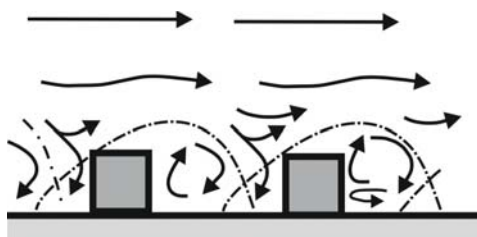
(рис. 6, а). У зоні зміщення, розташований на підході до будинку, формується підпираючий вихор. Максимальний тиск спостерігається дещо вище середини стіни, де відбувається застій вітру і тиск знижується від цієї точки. Якщо будинок із гострими кутами, то повітряний потік розділяється, обтікає перешкоду зверху та з боків, формуючи зону втягування. У двовимірному перерізі безперервного міського каньйону вважається, що це зона завихрення зі зниженим тиском, яка спостерігається над дахом та з підвітряного боку стіни будівлі, де повітря втягується у вир підвітряної циркуляції зворотної до основного потоку повітря. Із підвітряного боку перешкоди в зоні низького тиску поділ потоку створює сильнішу турбулентність, ніж вона була у вільному потоці. У результаті цього поділу, сила вітру біля поверхні землі слабшає і швидкість зменшується.

2. *Інтерференція повітряних потоків.* За меншої відстані між будинками в межах міського каньйону та, відповідно, більшому значенні співвідношення висоти забудови до відстані між нею ($0,5 < V/W < 0,65$), підпираючий вихор із навітряного боку та підвітряні циркуляції діють одночасно, збільшуючи турбулентність під впливом первинних потоків зони вирівнювання (рис. 6, б). Незважаючи на більше збурення повітряного потоку, середня швидкість вітру є нижчою в такій ситуації, ніж у випадку більшої відстані між будівлями (що розглянуто вище).

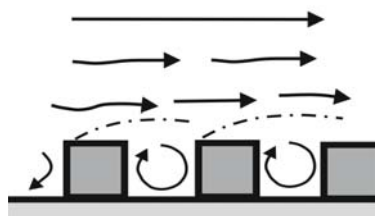
3. *Режим ковзаючого потоку.* Коли будівлі близько розташовані (таким чином, що відношення V/W більше, ніж 0,65), каньйон може вважатися захищеним від прямого впливу вітру, перпендикулярного до осі каньйону. У такому випадку стабільний циркуляційний вихор, який спостерігається в межах каньйону, формується завдяки передачі імпульсу, проте більша частина повітряного потоку не входить у каньйон. Основний потік "ковзає" над будинками і вітер в межах забудови є слабким (рис. 6, в) [9].

а) ізолювані збурення повітряного потоку в міському каньйоні

б) інтерференція повітряних потоків у міському каньйоні

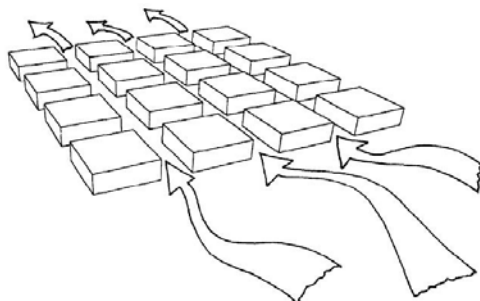

в) схема ковзаючого потоку, який перпендикулярний міському каньйону

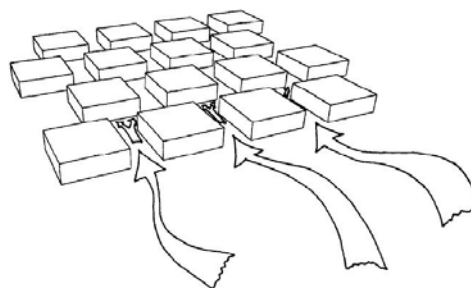
Рис. 6. Режими руху повітряного потоку в міському каньйоні, якщо напрямок вітру є перпендикулярним до його напрямку [12]

Залежно від висоти Сонця та розташування осі каньйону відносно сторін горизонту, формуються відмінності в освітленості різних частин вулиці та, відповідно, більш нагрітою може бути одна з його сторін або дно каньйону. Це впливає на формування структури вихрового потоку в межах каньйону: теплий потік утворюється над поверхнею освітлених стін і піднімається вгору, а холодний потік утворюється над затіненими частинами вулиці і дворів та спускається вниз.

Крім того, варто зазначити, що якщо ми розглядаємо квартальну забудову міста, то хоча вона й складається з коротких каньйонів ($D/B = 3$), проте в її межах усе одно відбувається зростання швидкості вітру, якщо він спрямований уздовж каньйону (рис. 7, а), тому це є небажаним явищем, при забудові слід проектувати вулиці таким чином, щоб вони якомога частіше змінювали свій напрямок (рис. 7, б).

а)

б)

Рис. 7. Можливі схеми забудови міських районів та розподіл вітрових потоків у їх межах [14]

У випадку, якщо в межах забудови не всі будівлі однакової висоти, рух повітря відбуватиметься за такою схемою: перед високою будівлею повітряний потік буде розділятися і одна частина підійматиметься вгору (вище рівня дахів), інша частина – буде опускатися донизу формуючи дуже сильний вихор і створюючи сильний

тиск на будівлю. Підвищені швидкості руху повітряного потоку спостерігаються з боків високої будівлі.

Якщо в межах забудованої території повітряний потік, рухаючись, потрапляє в ділянку, де відбувається його звуження, спостерігається ефект Вентурі (як і в межах міського каньйону) – зростає швидкість руху та зменшується тиск (рис. 8).

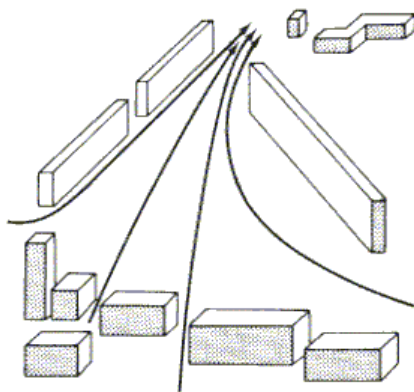

Рис. 8. Посилення швидкості руху в межах міської забудови згідно з ефектом Вентурі

В умовах реальної міської забудови поле вітру має дуже складну структуру, адже одночасно відбуваються всі вищеописані види трансформацій повітряного потоку. Крім того, напрямок і швидкість вітру може суттєво відрізнитися в межах міського піддахового шару та вище розташованих шарів міського граничного шару, що залежить від співвідношення висоти будівель до відстані між ними та їхнього взаємного розташування.

Висновки. Основною та найзагальнішою відмінністю вітрового режиму урбанізованих територій є зменшення швидкості вітру у містах (приблизно на 30 %), порівняно з їх околицями. Однією із причин формування цієї відмінності є обтікання міста повітряним потоком як простої перешкоди – у такому випадку зростає вертикальна компонента швидкості вітру (що за сприятливих умов може сягати до 0,4 м/с) і, відповідно, знижується горизонтальна. У межах урбанізованої території знижується не лише середня швидкість вітру, порівняно із сільською місцевістю, а також помітно відрізняється вертикальний профіль вітру. Існування острова тепла приводить до формування в місті мезомасштабної термічної циркуляції – сільського бризу, що найкраще виявляється за штильових умов або слабких вітрів. Трансформація повітряного потоку в міському каньйоні залежить від його напрямку та напрямку вітру – якщо вони збігаються, то повітря, потрапляючи в каньйон, формуватиме вторинний потік із вищою швидкістю (відповідно до закону Вентурі). Якщо ж напрямок вітру є перпендикулярним до напрямку каньйону – то в каньйоні буде відбуватися формування вихрових потоків і, відповідно, спостерігатиметься ослаблення швидкості вітру. Залежно від характеристик каньйону (співвідношення його висоти до ширини та довжини до ширини), у ньому можуть бути виділені три різних типи вітрового режиму: ізольовані збурення потоку, інтерференція повітряних потоків та режим ковзаючого потоку.

Отже, поле вітру в умовах міської забудови має дуже складну структуру, адже вітровий режим великого міста формується як сума вітрів синоптичного процесу, термічних циркуляцій та механічних порушень повітряного потоку під впливом міських перешкод.

Вище описані закономірності вітрового режиму урбанізованої території мають ураховуватись при архітектурному плануванні та забудові міст з метою створення належного аераційного режиму, зниження рівня забруднення атмосферного повітря, створення комфортного біоклімату тощо.

Список використаних джерел:

1. Гордюк І. В. Комп'ютерне моделювання повітряних потоків у міській забудові / І. Гордюк, Ю. Дорошенко // Новітні комп'ютерні технології. – 2013. – Вип. XI. – С. 166–168.

2. Ліпінський В. М. Клімат України / В. М. Ліпінський, В. А. Дячук, В. М. Бабіченко ; за ред. В. М. Ліпінського. – К., 2003.
3. Проектирование, строительство и эксплуатация высотных зданий с учетом аэродинамических аспектов / М. К. Михайлова, В. С. Далінчук, А. В. Бушманова, Л. В. Доброгогорская // Строительство уникальных зданий и сооружений. – 2016. – №10 (49). – С. 59–74.
4. Мягков М. С. Город, архитектура, человек и климат / М. С. Мягков, Ю. Д. Губернский, Л. И. Конова и др. ; под ред. М. С. Мягкова. – М., 2007.
5. Особенности ветрового режима типовых форм городской застройки [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.marhi.ru/AMIT/2014/1kvart14/myagkov/abstract.php>.
6. Background on Urban Growth and Urban Heat Islands [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://rsd.gsfc.nasa.gov/912/urban/background.htm>.
7. Barlag A.-B. The significance of country breezes for urban planning / A.-B. Barlag, W. Kuttler // Energy and buildings. – 1990/91. – 15-16. – С. 291-297.
8. Climate booklet for urban development: references for zoning and Planning. Baden-Württemberg Innen Ministerium. – Stuttgart, 2004.
9. Errell E. Urban Microclimate : Designing the Spaces Between Buildings / E. Errell, D. Pearlmutter, T. Williamson. – London ; Washington, DC, 2012. – 452 p.
10. Landsberg H. E. The Urban Climate / H. E. Landsberg. – N. Y., 1981.
11. Landsberg H. E. The Urban Climate // International Geophysics Series. – 1981. – Vol. 28. – P. 769–779.
12. Oke T. R. Boundary Layer Climates – 2nd ed. – M.; L., N.Y., 1987.
13. Oke T.R. Urban Climates / Oke T.R., Mills G., Christen A. and other. – C., 2017.
14. Santamouris M. Thermal and air flow characteristics in a deep pedestrian canyon under hot weather conditions / M. Santamouris, N. Papanikolaou, I. Koronakis and other // Atmospheric Environment. – 1999. – Vol. 33. – P. 4503–4521.

References:

1. Gordyuk I. V., Doroshenko YU. O. Komp'yuternye modelyuvannya povitryanih potokiv u miskiy zabudovi // Novitni komp'yuterni tehnologii. – 2013. – Vyp. XI. – S. 166–168.
2. Lipinskiy V.M., Dyachuk V.A., Babichenko V.M. Klimat Ukraini / za red. V. M. Lipinskogo. – K., 2003.
3. Mihaylova M.K., Dalinchuk V.S., Bushmanova A.V., Dobrogorskaya L.V. Proektirovanie, stroitelstvo i ekspluatatsiya vyisotnykh zdaniy s uchedom aerodinamicheskikh aspektov // Stroitelstvo unikalnykh zdaniy i sooruzheniy. – 2016. – № 10 (49). – С. 59–74.
4. Myagkov M. S., Gubernskiy YU. D., Konova L. I., Litskevich V. K. Gorod, arhitektura, chelovek i klimat / Pod red. M.S. Myagkova. – M., 2007.
5. Osobennosti vetrovogo rejima tipovykh form gorodskoy zastroyki [Elektronniy resurs]. – Rejim dostupu: <http://www.marhi.ru/AMIT/2014/1kvart14/myagkov/abstract.php>.
6. Background on Urban Growth and Urban Heat Islands [Elektronniy resurs]. – Rejim dostupu: <http://rsd.gsfc.nasa.gov/912/urban/background.htm>.
7. Barlag A.-B., Kuttler W. The significance of country breezes for urban planning // Energy and buildings. – 1990/91; 15-16. – S. 291-297.
8. Climate booklet for urban development: references for zoning and Planning. Baden-Württemberg Innen Ministerium. – Stuttgart, 2004.
9. Errell E., Pearlmutter D., Williamson T. Urban Microclimate: Designing the Spaces Between Buildings. – London ; Washington, DC, 2012– 452 P.
10. Landsberg H. E. The Urban Climate. – N.Y., 1981.
11. Landsberg H. E. The Urban Climate // International Geophysics Series. – 1981. – Vol. 28. – P. 769–779.
12. Oke T. R. Boundary Layer Climates. – 2nd ed. – M., L., N.Y., 1987.
13. Oke T.R., Mills G., Christen A., Voogt J.A. Urban Climates. – C., 2017.
14. Santamouris M., Papanikolaou N., Koronakis I., Livada I., Asimakopoulos D. Thermal and air flow characteristics in a deep pedestrian canyon under hot weather conditions // Atmospheric Environment. – 1999. – Vol. 33. – P. 4503–4521.

О. Шевченко, канд. геогр. наук, доц.,
С. Снижко, д-р геогр. наук, проф.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ВЕТРОВОЙ РЕЖИМ БОЛЬШОГО ГОРОДА

Рассмотрены особенности ветрового режима урбанизированной среды. Освещены главные факторы, определяющие формирование поля ветра большого города. Раскрыт механизм и описаны необходимые условия для образования сельского бриза. Описаны основные трансформации воздушного потока в городском каньоне, которые могут формироваться в зависимости от направления ветра, а также от характеристик и направления каньона. Приведены особенности обтекания воздушным потоком отдельных зданий и описаны зона смещения воздушного потока, зона ветровой тени и зона выравнивания потока, которые при этом формируются.

Ключевые слова: ветер, ветровой режим большого города, урбанизированная среда, ослабление воздушного потока в городе, сельский бриз, аэрация большого города, ветровая тень, трансформации ветра в городском каньоне.

O. Shevchenko, PhD Geography, Associate Professor,
S. Snizhko, Doctor of Geographical Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

BIG CITY WIND REGIME

Big city wind regime is an important factor which influences on air pollution level and bioclimate of the territory. It forms as a result of climatic conditions influence and the impact of various objects (height and density of construction, road network, green zones, water bodies etc.) within the city. The article is devoted to the study and analysis of big city wind regime, as well as generalizing of the basic knowledge about air flow transformation in urban areas for future using this information in scientific research and for the correction of aeration regime of different territories. Wind speed reduction is the main feature of urban areas wind regime. Usually wind velocity in the city is approximately 30 % lower compared to it in neighborhoods. Not only the mean wind speed is lower in urban areas, but also the vertical wind profile is characterized by some differences. Urban heat island existence leads to the formation of a mesoscale thermal circulation in the city – a rural breeze which is the most pronounced under conditions without wind or with weak wind speed. Transformation of air flow in an urban street canyon depends on the wind direction – when the wind is directed parallel to the canyon axis, wind within canyon has a higher velocity (according to the Venturi effect). In a street canyon which is oriented with its axis perpendicular to the wind direction, when air flows across the cross-section of a canyon, a vortex is formed and accordingly wind velocity is getting lower. Depending on the characteristics of the canyon (its height/width and length/width ratio) three distinct wind regimes may be identified in the canyon – isolated roughness flow regime, wake interference regime and skimming flow regime. Thus, the wind field has a very complex structure in the urban areas, because on air flow in city influence a lot of factors.

Key words: wind, big city wind regime, urban area, wind speed reduction in a city, rural breeze, big city aeration, wind shade, transformation of air flow in an urban street canyon.

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.4>
UDC 911.3

I. Smyrnov, Doctor of Science in Geography, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TERRITORIAL AND LOGISTICAL ORGANIZATION OF URBAN TOURISM IN CONTEXT OF ITS SUSTAINABLE DEVELOPMENT (UKRAINE'S CASE)

The territorial and logistic aspects of the integrated strategy of sustainable development of urban tourism, based on two concepts-tourism decentralization and reverse logistics are outlined. The first concept is based on the geological organization of the tourist space of the city, which includes such components as: geological (geographical and logistical) identification of the resource base of urban tourism; geological planning of tourist flows and determination of their needs; geological design of tourist infrastructure; geological design of supply chains of tourist infrastructure. At the same time, the geographical identification of the resource base of urban tourism means geospatial localization of tourist objects in the city. They should be considered as a kind of "tourist magnets", which attract the flow of tourists to certain parts of the city. Accordingly, the territorial concentration of tourist objects causes a concentration of tourist flows, therefore these considerations should be taken into account when creating and placing new tourist objects in certain parts of the city, so that there will be no territorial over-saturation of them. Consequently, instead of the territorial concentration of tourist objects in the central parts of the city, their territorial dispersion, that is, dispersion across the city territory, should be proposed. Logistical identification of the resource base of urban tourism means the definition of the logistic potentials of individual tourist objects, that is, the maximum possible tourist flows, which will not affect the sustainable development of tourism and the state of tourist resources. Geological planning of tourist flows and their needs means forecasting the size and structure of tourist flows and their needs, which can be divided into needs of the first and second levels. Geological planning of tourist infrastructure is to develop a network of tourism infrastructure objects in order to meet the previously determined needs of tourists of the first and second levels. The geological design of supply chains to ensure the functioning of tourism infrastructure objects includes the development of territorial transport and logistic schemes for their supply, taking into account the characteristics of the road network of cities and the locations of the objects themselves.

The second concept involves an integrated approach to the recycling of the total amount of urban waste, including tourist one, taking into account their collection and removal from the city, as well as processing at special enterprises. The experience of Ukrainian cities of Lviv and Kyiv in this context is considered. At the same time Kyiv is more efficient in processing municipal waste, including tourist one, and Lviv faces the problem of the removal and recycling of urban waste, including tourist, over which the city now works.

Key words: urban tourism, complex strategy, sustainable development, territorial and logistic approaches, tourist decentralization, reverse logistics.

Relevance of the scientific question. Urban tourism nowadays is becoming more and more popular both in Ukraine and in the world. Urban tourism has its own peculiarities connected with the high concentration of tourists on the limited territory of cities, especially their central and historical parts. In connection with this, there is a problem of tourist load increasing on the resource base of tourism in cities, which can lead to its deterioration and

degradation. To solve this problem is possible by using integrated geological approach to the sustainable development of urban tourism.

Study of the issue in scientific literature. Attention to this problem in the scientific literature for the time being is insufficient [1], while in practical management of urban tourism development, this problem is already well-known and reflected in the development and adoption of relevant

documents, for example, in city of Lviv, where the "Concept of Tourist Decentralization" was introduced recently [2; 3; 4].

The purpose of the research is to reveal the content, essence and features of complex geological approach (strategy) to the sustainable development of urban tourism on the example of Ukrainian cities.

Presenting results of the research. Tourism is now one of the most dynamic sectors of regions and cities economy. The urgent problems in this regard include the task of ensuring the sustainable development of tourism industry in cities. This is especially true for the most popular destinations among tourists, i.e. metropolitan and historic cities, which attract significant tourist streams. The latter means tourist load increasing on the existing cities' resource base of tourism, as well as on the whole urban economy, population, development and nature. In this context the task of tourism sustainable development in cities requires the consolidation of efforts of various scientific and practical directions, among which the important place belongs to tourism geography and logistics [1, 188], that studies the flows phenomena in the tourism industry, highlighting the tourist traffic (flow of tourists) as the main stream, and financial, informational, commodity, personnel, material flows as servicing (additional) ones. The task of tourism geolistics in the context of travel industry sustainable development is to regulate the main flow (i.e. tourist traffic), which would ensure the conservation of the tourism resource base in cities and in rural areas in order to further development of tourism activities. This problem is now quite noticeable not only in cities – the largest tourist centers of the world, but it is also acute in many cities of Ukraine. This concerns, first of all, Lviv, Kyiv, Odesa and other Ukrainian cities – popular tourist destinations. The problem of tourist overloading in Lviv is quite well-known recently, which was covered, in particular, in the author's publications [1, 195]. So, in our opinion, there is time for working out the complex geographical and logistical strategy of the tourism sustainable development in cities. This strategy, developed by the author, is based on two concepts. The first one is the concept of tourist decentralization, the second – the concept of reversible logistics. The first concept involves the need for an effective geological organization of the city's tourist area (GLO CTA).

The main components of GLO CTA are: 1) geological identification of tourism resource base; 2) geological planning of tourist flows; 3) geological design of tourism infrastructure; 4) geological design of supply chains for tourism infrastructure objects [1, 200].

The first component covers the geographical and logistical identification of city tourist resources. Geographical identification of tourism resource base means geospatial localization of tourist objects of interest. They act as "tourist magnets", which attract tourist flows to a certain city area. So significant territorial concentration of tourist resources (objects) causes the concentration and overlap of tourist flows. These considerations should be taken into account when creating and placing new tourist objects (i.e. museums, monuments), which should not be "squeezed" to cities' central parts that are already overloaded with tourist objects. Consequently, instead of excessive spatial concentration of tourist objects in cities' downtowns, their spatial dispersion is recommended by us. Logistical identification of tourist resources means the calculation of the logistical potential of each tourist object, that is, the maximum possible tourist flow, which will not affect tourism sustainable development and tourist

resources state. It should be distinguished between the concurrent number of tourists at the object, their number per day (taking into account the rotation coefficient), per month, per season, finally, per year. Geological identification is performed taking into account the division of tourist resources (objects) into: cultural-historical (monuments, museums, theaters, etc.), architectural (historical and contemporary), events (various activities of public-cultural-entertaining nature).

The second component is based on determining the size and structure of tourist flows and their corresponding needs, which can be divided into first-order needs (benches, garbage cans, bio-toilets, street food, currency exchange etc.) and second-order needs (souvenirs, informational and advertising materials, press, touristic goods etc.).

The third component involves geological design of tourism infrastructure network to meet the needs of tourists, in particular, first order needs (tourist infrastructure objects like institutions of street food, currency exchange offices etc.), second-order needs (tourist infrastructure objects like souvenirs shops, press and informational materials booths, tourist goods stores etc.) and the relevant logistics and transport infrastructure to meet the needs of the infrastructural facilities of the first and second line, as well as collection and removal of waste. It should take into account the peculiarities of their placement in a certain city territory.

The fourth component involves the logistic design of supply chains to provide needs of first and second-order tourism infrastructure with the logistics and transport components in their composition, taking into account the particularity of their location in the city and the needs for collection and removal of tourist waste.

These issues are very relevant for Kyiv, where the increased tourist load on the resource base of the city's tourism has already led to cases of physical destruction of some of the most visited tourist objects. This applies not only to the old buildings of Kiev, but also to those that have been recently restored. Such cases include not only Samson's fountain on Podil, but also a monument to Magdeburg Law, located on the Embankment Highway, not far from Postal Square. It is also known as the Monument of Baptism of Ancient (Kyiv) Rus' or the Lower Monument to St. Volodymyr. The 18-meter-long column with a round gilded dome and cross on pedestal of pavilion-chapel with arches was installed in the distant 1802 by the project of the first Kyiv chief architect A.Melensky. The monument was erected in honor of the return of Magdeburg Law to Kyiv, which gave the city government wider powers. They gave him another meaning – it also meant the holy place from which the baptism of city of Kyiv and whole Ancient Rus' began. The fate of the monument proved to be difficult, and its appearance changed periodically. So, in nineteenth century in the middle of the pedestal there was a well with "holy water", and later there was an octagonal fountain-bowl installed here. In the Soviet era, the chapel was closed, and the cross from its top was removed. The monument has been repeatedly brought to an emergency, so it has experienced several restorations. Thus, to the 1000th anniversary of the baptism of Kyiv Rus' in 1988 the cross was returned to the column, and an underground passage to the Dnieper-river was built nearby. Last time the global reconstruction of the monument was made – to the 1025th anniversary of the Baptism of Kyiv Rus' in 2013: monument became white, and in the middle of the pavilion a chapel and a fountain-bowl with a crane in the form of a "golden" cross were restored. Only 5 years have passed away and now we see an absolutely obscure picture: inside

the pavilion is dirty, the fountain does not work, the crane is absent. In addition, the inscriptions left by the vandals are painted on the column and on the pedestal. Despite this, the monument still impresses with its beauty and grandeur. After visiting the monument to Magdeburg Law, tourists are advised to go down to the underground passageway. It also deserves attention. On the one side, above the entrance, a cross is depicted with inscription: "Here in 988, in the confluence of the waves of the Dnieper-river and Pochayna-river Kyiv Rus' was Baptized" (some letters, however, already fell apart). On the other side of the passageway, from the side of the Dnieper, in the shallow niches in the wall there are two bas-reliefs – figures of John the Baptist and Kyiv Crown Prince Volodymyr the Great surrounded by angels. All this appeared in 2013. Interior of the passageway was the masterpiece in itself: on its walls student's depicted fragments of the map of Kiev in the X-XIII centuries with Lyadsky Gate and Sofiyivsky Cathedral. But, unfortunately, wildness has won spirituality: now maps in the passageway are no longer there, and every millimeter of walls and even partially of the ceiling is filled with inscriptions made by "unknown artists", with most of inscriptions are frankly obscene. By the way, in 2014, another monument should appear at the site, as indicated on a sign near the bas-reliefs. There was even a competition announced and the best option was chosen – a wooden font on the water like a cross measuring 22.6 by 31.4 m. But the object never appeared.

As for Lviv, there are fewer such cases (perhaps, due to the quality of historical Austrian construction), but nevertheless they are also. There are many other problems in the city of Lviv, the main one now is the removal of rubbish. After the fire at Gribovychy landfill in the summer of 2016, Lviv did not know where to move out its waste, the volume of which naturally grew with the growth of tourists' number. No wonder that the tourist record of Lviv (2.6 million tourists in 2017 – the first place among the Ukraine cities) coincided with the "rubbish crisis" in this city.

So using of the second concept i.e. reverse logistics aims to provide a comprehensive recycling of the total amount of urban waste, in particular, solid household (SHW). Generally speaking it's necessary to separate the actual municipal waste and one that is the result of the tourists stay. The proof that tourist waste occupies a significant share in the citywide waste volume is its peak increases, particularly in cities central districts, after any holidays (at one third a minimum). For example, from the center of Kiev after the final match of the Champions League on May 26, 2018 more than 212 tons of garbage was taken in just one day!

It should be noted that there is a certain specifics of the problem of garbage collection in the city, its removal and processing. Thus, garbage collection has its peculiarities depending on the distance of the district from the center; the waste removal from the city can be carried out either to landfills, or to incineration and waste recycling plants; finally, the waste treatment at the waste processing enterprises means the location of the latter within or outside the city, as well as their belonging to specialized establishments or other industries such as pulp and paper (PPM) and card and paper mills (CPM), glass factories, etc. Knowledge of the pulp and paper and glass-making industries' geography can help in solving of the problem of waste removal from the city and garbage processing. So, near Lviv is located Zhydachiv PPM, and near Kyiv – the Obukhiv CPM and Gostomel' glass factory, which buy a significant part of raw materials (up to one third) abroad.

And at that time both cities of Lviv and Kyiv have big problems with the removal and processing of solid household (including waste paper) and other (including glass containers) types of waste.

Let's note that the tourist left behind a lot of waste, especially in the city center. It is the direct waste. In addition to it, there is indirect waste, it is a waste of hotels, restaurants, cafes, which in the center of Lviv in recent years appeared a lot. This waste also requires efficient collection, removal and processing technologies – such possibility is provided by "reverse logistics". In Lviv, the need to place trash cans near each bench in the center was taken into account (garbage cans were artistically designed and made by local craftsmen), but no ways were found for the removal of solid waste and its subsequent processing. Meanwhile, the daily amount of waste in the city of Lviv is 600 tons. It is possible to solve the garbage problem in Lviv on the basis of two approaches, i.e. transport and logistical. Until recently, the first approach was used in the city, which was to find transport intermediaries (companies), which were obliged (for a very decent payments) to find suitable landfills and take out urban waste from Lviv. But, as experience showed, when Lviv garbage got into almost all areas of Ukraine, it did not solve the problem of waste removal. And only recently the city leadership turned to a logistic approach, i.e. the use of "reverse" logistics, when not only input streams to the city (including tourists, goods, raw materials, fuel etc.) were analyzed, but also city output streams were subject to analysis, among them waste streams. Logistical science and practice have developed proposals for efficient management of these flows and their deep processing at special enterprises (waste processing plants). Such enterprises can be built in relatively short time (as the example of the city of Rivne shows – in a year time), and the corresponding investments can be both international and internal. Such experience is represented by Kyiv, where the waste volume is 3000 tons per day, but their storage and processing is successfully carried out, firstly, at the landfill site near Pidhirtsi village; secondly, at the Bortnychy Aeration Station (BAS); and thirdly, at the incineration plant "Energy" in Darnitsa. Kyiv actively attracts international achievements and investments, so BAS is being modernized with the participation of Japanese companies, and in the city of Fastov, a plastic waste recycling plant was constructed with Chinese participation (accordingly, several plastic picking points were opened in Kyiv). The next idea of the new technology of street waste control the Mayor of Kyiv V.Klychko brought from a business trip to Berlin. This is the installation of underground garbage cans, which will gradually replace the usual old-style containers for garbage. In such way, the old urns that are still "working" in the Ukraine capital and did not meet the needs of Kyiv residents and guests of the city will be replaced with new modern ones [2].

One more problematic aspect connected with a sharp increase in the number of tourists in Lviv is one that was warned by American experts who helped to develop The Tourist Concept of Lviv: as soon as tourism begins to develop dynamically, among the guests of the city there will appear those who came here for intimacy. A similar way was taken by many cities, which were relying on tourism. Annually, according to UNWTO, in the world more than 3 mln people travels in order to receive sexual services, and the turnover of this "industry" is estimated at an amount of up to \$ 100 billion. Of course, sex tourism develops mainly in poor countries where rich tourists travel for the certain

purposes [1, 241-250]. The popular Italian edition *La Repubblica* devoted an entire article to the modern sexual destinations of the world, among which, along with Thailand, Brazil, Cambodia, Cuba, Bangladesh, Colombia and Bulgaria, Ukraine is also mentioned. And until recently, Ukrainian cities, where intim-tourism traditionally existed, as *La Repubblica* considers, were Odesa, Kyiv and Kharkiv. Lviv joined them relatively recently, although before the World War II it was a service city with hotels, restaurants, casinos. "It was then a kind of European Las Vegas" – says about Lviv the famous city restaurateur Andriy Hudo, co-founder of the Holding of Emotions "FEST". With the development of tourism and resort infrastructure, the city of Lviv is once again returning to the pre-war economic structure, and this fact is of concern to some Lviv residents. A. Khudo also notes that the flow of sex tourists to Lviv has sharply increased since the last devaluation of hryvnia, when the rest in Ukraine became accessible even to foreigners with modest revenues [3]. "Promotes" this process the rapid development of the city's tourist infrastructure in recent years with many luxury hotels, clubs and restaurants, as well as its geographical proximity to the EU countries, their visa-free regime with Ukraine, increasing diversity of flights to Lviv from many countries, including budget airlines. Under these conditions, in our opinion, the task of the authorities and representatives of the national and regional tourism industry is that Ukraine (and in particular its largest cities like Kyiv, Lviv, Odesa, Kharkiv etc.) has to be associated

first of all with historical and architectural values, natural resources, gastronomy and culture [4].

Conclusions. The dynamic development of urban tourism, which has recently been observed in Ukraine and in the world, raises a number of problems, among which one can note the tourist overload of cities, especially their central and historical parts; destruction many historical and architectural objects and monuments; increase in the amount of urban waste, including tourist one; cases of intimate tourism etc. Solutions most of these problems are possible on the base of the integrated geological approach. So this approach, applied in the "Concept of Tourist Decentralization of the City of Lviv", should be extended to all other aspects of the city's tourism industry, including waste management, using the latest technologies and attracting national and international investments. This proposal applies not only to Kyiv and Lviv, but also to other cities – significant tourist centers of Ukraine, namely, Kharkiv, Dnipro, Odesa etc.

References:

1. *Smyrnov I.G. Marketing in Tourism : Text-book / I. G. Smyrnov. – K.: KNU named after Taras Shevchenko, 2016. – 251 p.*
2. Each community has a tourism potential [Electronic resource]. – access mode: <http://decentralization.gov.ua/news/9242>.
3. *Ivanova E. 50 shades of Lviv / E. Ivanova // Novoye vremia strany. – 2018. – № 19. – May 24. – P. 38–41.*
4. *Tulchinskaya M. Beautiful country, but they love her not for this / M. Tulchinskaya // Correspondent. – 2018. – May 11, No. 9 (801). – P. 40–43.*

Надійшла до редколегії 27.10.18

I. Смирнов, д-р геогр. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТЕРИТОРІАЛЬНА ТА ЛОГІСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ УРБОТУРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ЙОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ)

Розкрито територіальні та логістичні аспекти комплексної стратегії сталого розвитку міського туризму, яка базується на двох концепціях: туристичної децентралізації та зворотної логістики. Перша концепція заснована на геологістичній організації туристичного простору міста, яка включає такі компоненти, як: геологістична (географічна та логістична) ідентифікація ресурсної бази міського туризму; геологістичне планування туристичних потоків та визначення їх потреб; геологістичний дизайн туристичної інфраструктури; геологістичний дизайн ланцюгів постачання туристичної інфраструктури. При цьому географічна ідентифікація ресурсної бази урботуризму означає геопросторову локалізацію туристичних об'єктів у місті. Їх слід розглядати як свого роду "туристичні магніти", які притягують потоки туристів до певних частин міста. Територіальна концентрація туристичних об'єктів відповідно викликає концентрацію туристичних потоків, тому ці міркування слід урахувати при створенні та розміщенні нових туристичних об'єктів у певних частинах міста, щоб не було територіального перенасичення ними. Отже, замість територіальної концентрації туристичних об'єктів у центральних частинах міста слід пропонувати їхню територіальну дисперсію, тобто розосередження по всій міській площі. Логістична ідентифікація ресурсної бази туризму міст означає визначення логістичного потенціалу окремих туристичних об'єктів, тобто максимального можливого туристопотоку, який не зашкодить сталому розвитку туризму та стану туристичних ресурсів. Геологістичне планування туристичних потоків та їхніх потреб означає прогнозування величини і структури турпотоків та їхніх потреб, які можна поділити на потреби першого та другого ступеня. Геологістичне проектування туристичної інфраструктури полягає в розробці мережі об'єктів туристичної інфраструктури з метою задоволення попередньо визначених потреб туристів першого та другого ступеня. Геологістичне проектування ланцюгів поставок для забезпечення функціонування об'єктів туристичної інфраструктури охоплює розробку територіальних транспортно-логістичних схем їхнього постачання з урахуванням особливостей транспортно-дорожньої мережі міст та розміщення самих об'єктів.

Друга концепція передбачає інтегрований підхід до переробки загальної кількості міських відходів, включаючи туристичні, з урахуванням їхнього збирання та вивезення з міста, а також переробки на спеціальних підприємствах. Розглянуто досвід українських міст Львова та Києва у цьому контексті. При цьому Київ більш ефективно здійснює переробку міських відходів, включаючи туристичні, а Львів стикнувся із проблемою вивезення та переробки міських відходів, включаючи туристичні, над вирішенням якої місто нині працює.

Ключові слова: міський туризм, комплексна стратегія, сталий розвиток, територіальні та логістичні підходи, туристична децентралізація, зворотна логістика.

I. Смирнов, д-р геогр. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТЕРИТОРИАЛЬНАЯ И ЛОГИСТИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ УРБОТУРИЗМА В КОНТЕКСТЕ ЕГО УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ (НА ПРИМЕРЕ УКРАИНЫ)

Раскрыты территориальные и логистические аспекты комплексной стратегии устойчивого развития урботуризма, которая базируется на двух концепциях: туристической децентрализации и обратной логистики. Первая концепция основана на геологистической организации туристического пространства города, которая включает такие компоненты, как: геологистическая (географическая и логистическая) идентификация ресурсной базы урботуризма; геологистическое планирование туристических потоков и определение их потребностей; геологистическое проектирование туристической инфраструктуры; геологистическое проектирование цепей поставок туристической инфраструктуры. При этом географическая идентификация ресурсной базы урботуризма означает геопространственную локализацию туристических объектов в городе. Их следует рассматривать как своего рода "туристические магниты", которые привлекают потоки туристов к определенным частям города. Территориальная концентрация туристических объектов соответственно вызывает концентрацию туристических потоков, поэтому эти соображения следует учитывать при создании и размещении новых туристических объектов в определенных частях города с тем, чтобы не было территориального перенасыщения ими. Следова-

тельно, вместо территориальной концентрации туристических объектов в центральных частях города целесообразна их территориальная дисперсия, то есть рассредоточение по всей территории города. Логистическая идентификация ресурсной базы туризма городов означает определение логистического потенциала отдельных туристических объектов, то есть максимально возможного туристического потока, который не повредит устойчивому развитию туризма и состоянию туристических ресурсов. Геологистическое планирование туристических потоков и их потребностей означает прогнозирование величины и структуры турпотоков и их потребностей, которые можно разделить на потребности первой и второй степени. Геологистическое проектирование туристической инфраструктуры заключается в разработке сети ее объектов с целью удовлетворения предварительно определенных потребностей туристов первой и второй степени. Геологистическое проектирование цепочек поставок для обеспечения функционирования объектов туристической инфраструктуры охватывает разработку территориальных транспортно-логистических схем их снабжения с учетом особенностей транспортной-дорожной сети городов и размещения самих объектов.

Вторая концепция предусматривает интегрированный подход к переработке общего количества городских отходов, включая туристические, с учетом их сбора и вывоза из города, а также переработки на специальных предприятиях. Рассмотрен опыт украинских городов Львова и Киева в этом контексте. При этом Киев более эффективно осуществляет переработку городских отходов, включая туристические, а Львов столкнулся с проблемой вывоза и переработки городских отходов, вместе с туристическими, над решением которой город сейчас работает.

Ключевые слова: городской туризм, комплексная стратегия, устойчивое развитие, территориальные и логистические подходы, туристическая децентрализация, обратная логистика.

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.5>
УДК 911.9:553.04(477)

О. Бейдик, д-р геогр. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСНОВНІ РОДОВИЩА КОРИСНИХ КОПАЛИН У ТАБЛИЦІ Д. І. МЕНДЕЛЄВА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Підтверджено високий рівень забезпечення території України мінерально-сировинними ресурсами в розрізі економіко-географічних районів. Періодична система хімічних елементів (таблиця Д. І. Менделєєва) посилена даними щодо розподілу мінерально-сировинних ресурсів та корисних копалин у розрізі економіко-географічних районів України. Ви-світлена проблематика підтвердила високу щільність міжпредметних зв'язків (географія, геологія, хімія, геохімія, економіка, регіоналістика, районування). Викладений матеріал може виступати певним важелем розробки стратегій суспільно-економічного розвитку регіонів. Наведені дані можуть бути упроваджені в новітні програми реформованої освіти України.

Ключові слова: мінерально-ресурсна база України, корисні копалини, родовища, система хімічних елементів, таблиця Д. І. Менделєєва.

Постановка проблеми. Розподіл хімічних елементів і родовищ корисних копалин на Землі неоднорідний. Цю неоднорідність віддзеркалює такий ланцюг рівнів забезпеченості мінерально-сировинними ресурсами країн та територій: дуже низький → низький → середній → високий → дуже високий.

Крайні ланки цього ланцюга можуть бути представлені, наприклад, Республікою Корея (дуже низький рівень забезпечення корисними копалинами) та Південноафриканською Республікою (дуже високий рівень забезпечення корисними копалинами). Україна в цій шереңзі за різними оцінками займає другий (низький) або третій (середній) щабель. Дана публікація виступає об'єктивним підґрунтям таких оцінок і має на меті продемонструвати певну сировинну, енергетичну незалежність країни щодо забезпечення найважливішими корисними копалинами (це демонструє "мінерально-сировинне" наповнення таблиці Д. І. Менделєєва).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Мінерально-сировинним ресурсом України, родовищам її корисних копалин присвячений значний масив публікацій вітчизняних та зарубіжних фахівців – геологів, географів, природознавців. З іншого боку, геніальний винахід Д. І. Менделєєва, його періодична таблиця хімічних елементів відома в усьому світі. Наповнення каркасу та сутності цієї таблиці прикладами конкретних родовищ корисних копалин України було віддзеркалено у [2–4], а характеристику родовищ корисних копалин України подано в ряді фундаментальних джерел [3; 5–6; 9–10].

Запропонований матеріал – це спроба економіко-географічного та ресурсно-геологічного посилення таблиці Д. І. Менделєєва, демонстрація міжпредметних зв'язків при вивченні географії України та її мінерально-сировинної самодостатності.

Мета статті – адаптувати періодичну таблицю хімічних елементів Д. І. Менделєєва для систематизації уявлень про поширення родовищ корисних копалин на території України, використовуючи сучасні схеми економіко-географічного районування і демонстрації сировинної незалежності найбільшої за площею європейської країни.

Виклад основного матеріалу. Інформація, якою наповнювалася таблиця, включала дві схеми економічного (економіко-географічного) районування України та відомості про розміщення родовищ корисних копалин або консолідацію тих чи інших хімічних елементів на території України.

Аналіз схем економіко-географічного районування України [1; 5–7; 9–10] показав певну варіативність у науково-практичних підходах та результатах цієї процедури. Основна ідея економічного районування, його практичне значення полягала в оптимізації структури господарського комплексу та всіх його компонентів із урахуванням особливостей конкретної території, яка є визначальною у формуванні та розвитку процесів спеціалізації, комплексності, збалансованості та пропорційності. Історично, економічне районування в Україні ґрунтувалося на інтересах тих політико-економічних формацій (Російська імперія, Радянський Союз), які впливали на розвиток даної території.

Із розроблених раніше класифікацій для подальшого використання за основу було вибрано такі.

Традиційна (радянська) схема економіко-географічного районування СРСР (1963, уточнена у 1966), за якою на території Української РСР було виділено три великих економічних райони:

– Донецько-Придніпровський (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київсь-

ка, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська та Чернівецька області);

– Південно-Західний (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Сумська та Харківська області);

– Південний (АР Крим, Миколаївська, Одеська та Херсонська області) [1].

Схема районування, запропонована М. Д. Пістуном (1995), що включала дев'ять районів [7]:

1) Столичний або Київський (Київська, Чернігівська, Житомирська обл.);

2) Центральний (Кіровоградська, Черкаська обл.);

3) Придніпровський (Запорізька, Дніпропетровська обл.);

4) Донецький (Донецька, Луганська обл.);

5) Подільський (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська обл.);

6) Північно-Східний (Харківська, Полтавська, Сумська обл.);

7) Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька обл.);

8) Північно-Західний (Волинська, Рівненська обл.);

9) Причорноморський (АР Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська обл.).

Системне уявлення про забезпечення України мінерально-сировинними ресурсами як у цілому, так і по регіонах (Донбас, Крим тощо) або економічних районах (в окремих випадках – по областях) дає таблиця "Родовища корисних копалин України в розрізі

економічних районів у періодичній системі хімічних елементів (таблиці Д. І. Менделєєва)" (рис. 1).

Варто звернути увагу на умовні позначення, яким відповідають економічні райони України, та на варіанти економіко-географічного районування.

Хімічні елементи безпосередньо у вільному стані трапляються дуже рідко, частіше вони входять до складу різних сполук, тому ми і розглядаємо їх як складові частини найпоширеніших на території України мінералів, наприклад: мідь (Cu) входить до складу халькозину (Cu_2S), тетраедриту ($\text{Cu}_{12}\text{Sb}_4\text{S}_{13}$), халькопїриту (CuFeS_2); свинець (Pb) входить до складу галеніту (PbS), буланжериту ($5\text{PbS} \cdot 2\text{Sb}_2\text{S}_3$), церусину (PbCO_3); кремній (Si) входить до складу кварцу (SiO_2), опалу ($\text{SiO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$), халцедону (SiO_2), ставроліту ($\text{Fe}[\text{OH}]_2 \cdot 2\text{Al}_2\text{SiO}_5$) та 20-ти інших. І так кожний елемент. Різні горючі вуглеводні типу (CH_3 і CH_4) у суміші входять до складу нафти. Інертні елементи є складовою частиною горючого газу.

За основу розміщення хімічних елементів на території України взято два варіанти економіко-географічного районування (табл. 1).

Умовними знаками позначені такі економічні райони України:

/ – Південно-Західний ; 3 – Донецько-Придніпровський; 4 – Південний.

Цифрами позначені економіко-географічні райони України згідно класифікації М. Д. Пістуна (1995).

Таблиця 1. Співвідношення схем економіко-географічного районування України, використаних у таблиці Д. І. Менделєєва

Адміністративні одиниці	Класифікації, рік	
	Економіко-географічне районування СРСР, 1963	Пістун М. Д., 1995
	3	9
АР Крим	4Південний	9. Причорноморський
Вінницька	/ Південно-Західний	5. Подільський
Волинська	/ Південно-Західний	8. Північно-Західний
Дніпропетровська	3Донецько-Придніпровський	3. Придніпровський
Донецька	3Донецько-Придніпровський	4. Донецький
Житомирська	/ Південно-Західний	1. Столичний
Закарпатська	/ Південно-Західний	7. Карпатський
Запорізька	3Донецько-Придніпровський	3. Придніпровський
Ів.-Франківська	/ Південно-Західний	7. Карпатський
Київська	/ Південно-Західний	1. Столичний
Кіровоградська	3Донецько-Придніпровський	2. Центральний
Луганська	3Донецько-Придніпровський	4. Донецький
Львівська	/ Південно-Західний	7. Карпатський
Миколаївська	4Південний	9. Причорноморський
Одеська	4Південний	9. Причорноморський
Полтавська	3Донецько-Придніпровський	6. Північно-Східний
Рівненська	/ Південно-Західний	8. Північно-Західний
Сумська	3Донецько-Придніпровський	6. Північно-Східний
Тернопільська	/ Південно-Західний	5. Подільський
Харківська	3Донецько-Придніпровський	6. Північно-Східний
Херсонська	4Південний	9. Причорноморський
Хмельницька	/ Південно-Західний	5. Подільський
Черкаська	/ Південно-Західний	2. Центральний
Чернівецька	/ Південно-Західний	7. Карпатський
Чернігівська	/ Південно-Західний	1. Столичний

У таблиці Д. І. Менделєєва позначені місця й території, де трапляються відповідні тим чи іншим хімічним елементам мінерали та корисні копалини.

РОДОВИЩА КОРИСНИХ КОПАЛИН УКРАЇНИ В РОЗРІЗІ ЕКОНОМІЧНИХ РАЙОНІВ
В ПЕРІОДИЧНІЙ СИСТЕМІ ХІМІЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ (ТАБЛИЦІ Д. І. МЕНДЕЛЄВА)

Періоди	Г Р У П И Е Л Е М Е Н Т І В													
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII						
I	¹ H Гідроген (Водень)							² He Гелій	УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ ТА СКОРОЧЕННЯ: Економічні райони України (1963): * – Південно-Західний ; ⊕ – Донецько- Придніпровський; ⊗ – Південний ПАЗ – Приазов'я, ПДнп – Придніпров'я, ПДнс – Придністров'я, ПКрп – Прикарпаття, Адміністративні області: ДНП – Дніпропетровська, ЖТМ – Житомирська, ЗКП – Закарпатська, ІФ – Івано-Франківська, ХМ – Хмельницька, ХРК – Харківська, ЧНГ – Чернігівська. Ц. – центральний, Пд. – південний Зах. – західний					
II	³ Li Літій ⊕3. ПДнп	⁴ Be Берилій	⁵ B Бор	⁶ C Карбон (Вуглець) ⊕3. ПДнп 4. Донбас *7. ЗКП ⊗9. Крим	⁷ N Нітроген (Азот)	⁸ O Окисень (Кисень)	⁹ F Флуор (Фтор) ⊕ 4. ХРК, Пд. Донбас, ПДнп * 1. ЧНГ 5. ПДнс 7. ПКрп, ЗКП 8. Волин. ⊗ 9. Зх.ПАЗ	¹⁰ Ne Неон						
III	¹¹ Na Натрій ⊕ 3. Ср.ПДнп Криворіжжя, 4. ПАЗ; *7. ПКрп 8 Волинь	¹² Mg Магній ⊕3. Ср. ПДнп *5. Побужжя; 7. Карпати, ЗКП 8. Волинь ⊗ 9. Крим	¹³ Al Алюміній ⊕ 3. ПДнп; 4. Донбас * 5. Побужжя 8. Волинь ⊗ 9. Крим	¹⁴ Si Силіцій (Кремній) ⊕ 3. ПДнп 4. Донбас, ПАЗ *5. Побужжя 7. ЗКП 8. Волинь ⊗ 9. Крим	¹⁵ P Фосфор ⊕3. ПДнп, Донбас * 1. ЧНГ; 5. ПДнс ⊗9. Крим	¹⁶ S Сірка ⊕ 3. ПДнп 4. Донбас	¹⁷ Cl Хлор ⊕4. Донбас *7. ПКрп, ЗКП	¹⁸ Ar Аргон						
IV	¹⁹ K Калій ⊕ 3. ПДнп 4. Донбас *7. ЗКП, ПКрп ⊗9. Зх. ПАЗ	²⁰ Ca Кальцій ⊕4. Донбас * 1. ЧНГ 5. Побужжя, ХМ 7. ЗКП, ПКрп, ІФ 8. Волинь ⊗ 9. Крим	²¹ Sc Скандій	²² Ti Титан ⊕ 3. Ц. ПДнп 4. ПАЗ * 1. ЖТМ, 5. Побужжя 7. ЗКП ⊗ 9.Крим	²³ V Ванадій	²⁴ Cr Хром ⊕3.Ср.ПДнп *8. Волинь	²⁵ Mn Манган (Марганець) ⊕3. ПДнп *7. Карпати	²⁶ Fe Ферум (Залізо) ⊕3. ПДнп, 4. Донбас ⊗9. Крим	²⁷ Co Кобальт	²⁸ Ni Нікол (Нікель) ⊕3. Ср. ПДнп *5.Побужжя				
V	²⁹ Cu Купрум (Мідь) ⊕ 3. ПДнп 4. ПАЗ, Донбас * 5. Поділля 7. ЗКП 8. Волинь	³⁰ Zn Цинк ⊕ 4. Донбас * 7. ПКрп, ЗКП	³¹ Ga Галій	³² Ge Германій	³³ As Арсен (Миш'як) ⊕4. Донбас * 7. ЗКП ⊗ 9. Крим	³⁴ Se Селен	³⁵ Br Бром ⊗ 9. Крим	³⁶ Kr Криптон						
	³⁷ Rb Рубідій	³⁸ Sr Стронцій ⊕ 4. ПАЗ * 7. ПКрп	³⁹ Y Іттрій	⁴⁰ Zr Цирконій ⊕3. ПДнп 4. ПАЗ	⁴¹ Nb Ніобій	⁴² Mo Молібден ⊕ 3. ПДнп 4. Донбас	⁴³ Tc Технецій	⁴⁴ Ru Рутеній	⁴⁵ Rh Родій	⁴⁶ Pd Палладій				
VI	⁴⁷ Ag Аргентум (Срібло) ⊕ 4. Донбас * 7. ЗКП	⁴⁸ Cd Кадмій	⁴⁹ In Індій	⁵⁰ Sn Станум (Олово) ⊕ 3. ПДнп	⁵¹ Sb (Стибій) Сурма ⊕ 3. ПДнп 4. Донбас	⁵² Te Телур	⁵³ I Йод	⁵⁴ Xe Ксенон						
	⁵⁵ Cs Цезій	⁵⁶ Ba Барій ⊕4. Донбас *1. ЖТМ 7. ЗКрп ⊗ 9. ПДнс	^{57*} La Лантан ⊗ 9. Крим	⁷² Hf Гафній	⁷³ Ta Тантал	⁷⁴ W Вольфрам	⁷⁵ Re Реній	⁷⁶ Os Осмій	⁷⁷ Ir Іридій	⁷⁸ Pt Платина ⊕ 3. ДНП				
VII	⁷⁹ Au Аурум (Золото) ⊕ 3. ДНП * 7. ЗКрп	⁸⁰ Hg Меркурій (Ртуть) ⊕ 4. Донбас * 7. ЗКрп ⊗9. Крим	⁸¹ Tl Талій	⁸² Pb Плюмбум (Свинець) ⊕ 4. Донбас * 7. ПКрп, ЗКрп	⁸³ Bi Бісмут (Вісмут)	⁸⁴ Po Полоній	⁸⁵ At Астат	⁸⁶ Rn Радон						
	⁸⁷ Fr Францій	⁸⁸ Ra Радій	^{89***} Ac Актиній	¹⁰⁴ Rf Резерфор- дій	¹⁰⁵ Db Дубній	¹⁰⁶ Sg Сиборгій	¹⁰⁷ Bh Борій	¹⁰⁸ Hs Хасій	¹⁰⁹ Mt Мейтнерій	¹¹⁰ Ds Дарм- штадтій				
*	⁵⁸ Ce церій	⁵⁹ Pr празеодим	⁶⁰ Nd неодим	⁶¹ Pm прометій	⁶² Sm самарій	⁶³ Eu європій	⁶⁴ Gd гадоліній	⁶⁵ Tb тербій	⁶⁶ Dy диспрозій	⁶⁷ Ho гольмій	⁶⁸ Er ербій	⁶⁹ Tm тулій	⁷⁰ Yb їттербій	⁷¹ Lu лютецій
**	⁹⁰ Th торій	⁹¹ Pa протактиній	⁹² U уран ⊕ 3. ПДнп	⁹³ Np нептуній	⁹⁴ Pu плутоній	⁹⁵ Am америчій	⁹⁶ Cm кюрій	⁹⁷ Bk берклій	⁹⁸ Cf каліфорній	⁹⁹ Es ейнштейній	¹⁰⁰ Fm фермій	¹⁰¹ Md менделєвій	¹⁰² No нобелій	¹⁰³ Lr лоуренцій

Рис. 1. Родовища корисних копалин України в розрізі економічних районів
в періодичній системі хімічних елементів (таблиці Д.І. Менделєва)

Корисні копалини на території України.

Алюміній – у складі корунду, алуніту, ставроліту, пірофіліту, авгіту, епідоту, спесартину, альмандину, піральспіту. Родовища: Придніпров'я (Високопільське, Смілянське, Кременчуцьке, Кривий Ріг), Донбас (Часів'ярське), Крим (Карадаг), Волинь (Овруцьке), Побужжя.

Барій – у складі бариту. Родовища: Закарпаття (Беганське), Донбас (Нагольний Кряж), Житомирська обл. (Головинське, Турчинське), Придністров'я.

Вуглець – у вільному стані входить до складу графіту, кальциту, магнезиту, доломіту, сидериту, смітсоніту, арагоніту, церусину, малахіту. Родовища: Придніпров'я (Завальське, Петрівське, Правдинське, Кривий Ріг), Донбас (Микитівське, Нагольний Кряж, Слов'янське), Крим (Байдарацьке, Керченський п-ів), Закарпаття (Требушанське, Бужанське, Берегівське).

Залізо – у складі піротину, халькопіриту, піриту, марказиту, арсенопіриту, гематиту, магнетиту, хроміту, ільменіту, гетиту, лімоніту, сидериту, віваніту, ставроліту, олівіну, авгіту, егерину, мусковіту, біотиту, вермикуліту, епідоту, хлориту. Родовища: Крим (Керченський п-ів), Донбас (Нагольний Кряж, Микитівське), Придніпров'я (Кривий Ріг, Капітонівське, Липовеньківське, Самотканське, Волинське, Середньодніпровське, Кременчуцьке).

Золото – родовища: Дніпропетровська обл. (Нікопольський р-н, Чортомлинська геологічна структура), Закарпаття (Мужіїве).

Калій – у складі алуніту, мусковіту, біотиту, лепідоліту, сильвіну, нефеліну, польових шпатів. Родовища: Донбас (Часів'ярське) Придніпров'я (Високопільське, Смілянське), Західне Приазов'я, Закарпаття (Берегівське), Прикарпаття (Калуське, Стебницьке).

Кальцій – у складі кальциту, доломіту, арагоніту, ангідриту, апатиту, епідоту, діопсиду, авгіту, флюориту, шабазиту, титаніту. Родовища: Крим (Байдарацьке), Донбас (Слов'янське), Закарпаття (Діловецьке, Бужанське), Волинь, Прикарпаття, Побужжя, Чернігівська, Івано-Франківська, Хмельницька області, Придністров'я.

Кремній – у складі кварцу, опалу, халцедону, ставроліту, олівіну, піральспіту, альмандину, спесартину, епідоту, діопсиду, авгіту, егірину, тальку, пірофіліту, хлориту, мусковіту, біотиту, лепідоліту, вермикуліту, топазу, титаніту, циркону, шабазиту, нефеліну, у польових шпатах. Родовища: Донбас (Нагольний Кряж), Волинь (Овруцьке), Крим (Карадаг), Побужжя, Приазов'я, Закарпаття, Придніпров'я (Кременчук, Кривий Ріг, Самотканське).

Літій – у складі лепідоліту. Родовища: Придніпров'я.

Магній – у складі магнезиту, доломіту, олівіну, піральспіту, діопсиду, авгіту, тальку, хлориту, біотиту, вермикуліту. Родовища: Середнє Придніпров'я (Кривий Ріг, Правдинське), Приазов'я, Карпати, Волинь, Побужжя, Крим.

Марганець – у складі піролюзиту, манганіту. Родовища: Придніпров'я (Нікопольське, Ігулецьке), Карпати.

Миш'як – у складі реальгару, аурипігменту. Родовища: Донбас (Микитівське), Крим (Керченський п-ів), Закарпаття (Кваси).

Мідь – у складі малахіту, азуриту. Оцінених родовищ немає, є лише рудопрояви: Донбас (Нагольний Кряж, Микитівське), Приазов'я (Малоянісонське), Закарпаття, Волинь, Поділля, Придніпров'я.

Молібден – у Донбасі, Придніпров'ї.

Наптії – у складі мірабіліту, егірину, нефеліну, галіту, польових шпатів. Родовища: Волинь, Приазов'я, Криворіжжя, Середнє Придніпров'я, Прикарпаття (Калуш-Стебницьке родовище).

Нікель – у складі нікеліну, мілериту, пентландиту. Родовища: Середнє Придніпров'я, Побужжя (Деренюхське, Липовеньківське).

Олово – у складі каситериту. Родовища у Придніпров'ї.

Платина. Родовища: Дніпропетровська обл. (Нікопольський р-н, Чортомлинська геологічна структура).

Ртуть – у складі кіноварі. Родовища: Донбас (Микитівське), Закарпаття і Крим.

Свинець – у складі галеніту, буланжериту, церуситу. Родовища: Донбас (Нагольний Кряж), Прикарпаття (район Трускавця), Закарпаття (Берегівське, Вишківське, Берегівське).

Сірка – у вільному стані входить до складу халькозини, галеніту, сфалериту, піротину, халькопіриту, кіноварі, антимоніту, реальгару, аурипігменту, молібдену, піриту, маркозиту, арсенопіриту, буланжериту, тетраедриту, бариту, целестину, ангідриту, гіпсу, мірабіліту, алуніту. Родовища: Придніпров'я (Високопільське, Смілянське), Донбас (Микитівське, Нагольний Кряж), Крим (Керченський п-ів), Придністров'я (Рудальське, Язівське, Любинське, Гуменецьке), Прикарпаття (Калуське, Стебницьке).

Срібло – родовища: Донецька обл. (Нагольний кряж), Закарпаття (Квасівське).

Стронцій. Родовища: Прикарпаття, Поділля.

Сурма – у складі антимоніту, тетраедриту, буланжериту. Родовища: Донбас (Микитівське, Нагольний Кряж), Закарпаття.

Титан – у складі рутилу, авгіту, титаніту, ільменіту. Родовища: Житомирська обл. (Іршанське), Закарпаття, Карпати, Побужжя, Крим, Приазов'я, Центральне Придніпров'я (Самотканське, Волинське, Середньодніпровське).

Цинк – у складі цинкової обманки. Родовища: Донбас (Нагольний Кряж), Прикарпаття (район Трускавця), Закарпаття (Берегівське, Вишківське, Березівське).

Хром – у складі хроміту, целестину. Родовища: Середнє Придніпров'я (Капітонівське, Липовеньківське), Волинь, Приазов'я, Кривий Ріг.

Фтор – у складі мусковіту, біотиту, лепідоліту, топазу, флюориту. Родовища: Вінницька обл. (Могилів-Подільський р-н), Західне Приазов'я, Волинь, Придніпров'я, Івано-Франківська і Чернігівська області, Південь Донбасу.

Фосфор – у складі апатиту, віваніту. Родовища: Донбас (Осиківське), Придніпров'я (Новополтавське), Чернігівська та Хмельницька області, Крим (Керченський п-ів).

Хлор – у складі галіту, сильвіну. Родовища: Донбас (Слов'янське, Артемівське), Прикарпаття (Калуське, Стебницьке), Закарпаття.

Цирконій – у складі циркону. Родовища: Придніпров'я (Самотканське, Розсипне), Приазов'я.

Леткі водневі сполуки. Родовища: Полтавська обл. (Глинсько-Розбишівське), Сумська обл. (Качанівське, Рибальське), Чернігівська обл. (Гнідинцівське, Лесяківське), Івано-Франківська обл. (Долинське), Львівська обл. (Трускавецьке, Бориславське).

Інертні гази. Родовища: Крим (Глебівське, Джанкой), Харківська обл. (Шебелинка), Полтавська обл. (Гоголівське, Солохівське), Дніпропетровська обл. (Берешенине), Львівська обл. (Рудківське, Ходновицьке).

Крім розглянутих корисних копалин, до природно-ресурсного потенціалу слід віднести водні, кліматичні, земельні ресурси, рослинний і тваринний світ.

Висновки та пропозиції:

- підтверджено високий рівень забезпечення території України мінерально-сировинними ресурсами в розрізі економіко-географічних районів;

- періодична система хімічних елементів (таблиця Д. І. Менделєєва) посилена даними щодо розподілу мінерально-сировинних ресурсів та корисних копалин у розрізі економіко-географічних районів України;
- висвітлена проблематика підтвердила високу щільність міжпредметних зв'язків (географія, геологія, хімія, геохімія, економіка, регіоналістика, районування);
- викладений матеріал може виступати певним важелем розробки стратегій суспільно-економічного розвитку регіонів;
- наведені дані можуть бути впроваджені в новітні програми реформованої середньої та вищої освіти України.

Список використаних джерел:

1. Алампієв П. М. Экономическое районирование СССР : в 2-х кн. / П. М. Алампієв. – М., 1959-1963. – Кн. 1. – М. : Госпланиздат, 1963. – 263 с. ; Кн. 2. – М. : Экономиздат, 1963. – 247 с.
2. Бейдик О. О. Географія : посіб. для вступників до вищих навчальних закладів – 2-е вид. / О. О. Бейдик, М. М. Падун. – К. : Либідь, 1996. – 304 с.
3. Геология СССР : в 48-м т. / гл. ред. П. Я. Антропов. – Т. V: Украинская ССР и Молдавская ССР. Ч. 1: Геологическое описание платформенной части. – М. : Госнаучтехиздат литературы по геологии и охране недр, 1958. – 1000 с.
4. Металічні і неметалічні та корисні копалини України / Д. С. Гурський, К. Ю. Єсипчук, В. І. Калінін та ін. : у 2-х кн. – К. ; Львів : Центр Європи, 2006. – Т. I : Металічні корисні копалини. – 785 с. ; Т. II : Неметалічні корисні копалини. – 552 с.
5. Паламарчук М. М. Економічна географія Української РСР (з основами теорії). – К. : Рад. школа, 1975. – 312 с.
6. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В. А. Поповкін ; НАН України, Рада з вивчення продуктивних сил України. – К. : Наукова думка, 1993. – 219 с.
7. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії / М. Д. Пістун. – К. : Вища школа, 1996. – 231 с.

А. Бейдик, д-р геогр. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ОСНОВНЫЕ МЕСТОРОЖДЕНИЯ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ В ТАБЛИЦЕ Д. И. МЕНДЕЛЕЕВА: НАЦИОНАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Підтверджен високий рівень забезпечення території України мінерально-сировинними ресурсами в разрізі економіко-географічних районів. Періодическа система хімічних елементів (таблиця Менделєєва) усиленна даними о розподіленні мінерально-сировинних ресурсів та корисних копалин в разрізі економіко-географічних районів України. Проблематика підтвердила високу щільність міжпредметних зв'язків (географія, геологія, хімія, геохімія, економіка, регіоналістика, районування). Изложенный материал может выступать определенным рычагом разработки стратегий социально-экономического развития регионов, приведенные данные могут быть внедрены в новейшие программы реформирования образования Украины.

Ключевые слова: минерально-ресурсная база Украины, полезные ископаемые, месторождения, система химических элементов, таблица Д. И. Менделеева.

O. Beidyk, Doctor of Science in Geography, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv Ukraine

SIGNIFICANT DEPOSITS OF MINERALS IN THE TABLE D. I. MENDELEEV: NATIONAL DIMENSION

The distribution of chemical elements and deposits of minerals is heterogeneous on the Earth. This heterogeneity reflects the following chain of levels of mineral resource supply of countries and territories: very low → low → average → high → very high.

Extreme links of this chain can be represented, for example, in the Republic of Korea (very low level of mineral supply) and the South African Republic (very high level of mineral supply). Ukraine, according to various estimates, occupies the second (low) or third (middle) level in this rank. This publication serves as an objective basis for such assessments and aims as to demonstrate a certain raw material and energy independence of the quarry with respect to the provision of the most important minerals (this is demonstrated by the "mineral-raw" filling of the table by D. I. Mendeleev).

The systemic representation of Ukraine's provision of mineral resources in general and regions (Donbas, Crimea, etc.) or economic regions (in some cases, in oblasts) provides a table "Deposits of minerals in Ukraine in the context of economic regions in the periodic system of chemical elements (tables by D. I. Mendeleev)".

The high level of provision of Ukraine's territory with mineral resources in the context of economic-geographical regions has been confirmed. The periodic system of chemical elements (table by D. I. Mendeleev) is strengthened by data on the distribution of mineral raw materials and minerals in the context of economic-geographical regions of Ukraine. The highlighted problem has confirmed the high density of interdisciplinary connections (geography, geology, geochemistry, economics, regionalistics, zoning). The presented material reveals a decent level for developing strategies for socio-economic development of the regions, the given data can be implemented in the latest programs of reformed education of Ukraine.

Keywords: mineral resource base of Ukraine, minerals, deposits, system of chemical elements, D. I. Mendeleev table.

8. Свідство про реєстрацію авторського права на твір № 75014. Україна. Видатні родовища корисних копалин у таблиці Менделєєва: світовий та національний вимір / О. О. Бейдик – 27.11.2016.

9. Соціально-економічна географія України : навч. посіб. / за ред. О. І. Шаблія. – Львів : Світ, 2000. – 679 с.

10. Соціально-економічне районування України / М. І. Долішній, М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук, Л. Т. Шевчук; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 1997. – 50 с.

References:

1. Alampiyev P. M. Ekonomichne rayonuvannya SRSR: v 2-kh kn. / P. M. Alampiyev. – M., 1959-1963. – Kn. 1. – M. : Hosplanizdat, 1963. – 263 s. ; Kn. 2. – M. : Ekonomyzdat, 1963. – 247 s.
2. Beidyk O. O. Heohrafiya: Posibnyk dlya vstupnykh do vyshchikh navchal'nykh zakladiv – 2-e vyd. / O. O. Beidyk, M. M. Padun. – K. : Lybid', 1996. – 304 s.
3. Heolohyya SSSR: v 48-y t. / hl. red. P.YA. Antropov – T. V: Ukraynskaya SSSR y Moldavskaya SSSR. CH. 1. Heolohichne opys platformennoy chastyny. – M. : Hosnaukhtekhizdat literatury za heolohamy ta okhranoyu neдр, 1958. – 1000 s.
4. Metalichni ta nemetalichni korysni kopalyny Ukrayiny / Hurs'kyi D. S., Yesypchuk K.YU., Kalinin V.I. ta in. : u 2-kh kn. – K. – L'viv: Tsent Yevropy, 2006. – T. I: Metalichni korysni kopalyny. – 785 s. ; T. II: Nemetalichni korysni kopalyny. – 552 s.
5. Palamarchuk M. M. Ekonomichna heohrafiya Ukrayins'koyi RSR (z osnovnymy teoriyamy). – K. : Rad. shkola, 1975. – 312 s.
6. Popovkin V. A. Rehional'no-tsilisnyy pidkhid u ekonomitsi / V. A. Popovkin; NAN Ukrayiny, Rada po vyvchennyyu produktyvnykh syl Ukrayiny. – K. : Naukova dumka, 1993. – 219 s.
7. Pistun M. D. Osnovy teoriiy sotsial'noyi heohrafiyi / M.D. Pistun. – K. : Vyshcha shkola, 1996. – 231 s.
8. Svidotstvo pro reyestratsiyu avtors'koho prava na tvir №75014. Ukrayina. Vydatni rodovyscha korysnykh kopalyn v tablytsi Mendeleyeva: svitovyy ta natsional'nyy vymir / Beidyk O. O. – 27.11.2016 r.
9. Sotsial'no-ekonomichna heohrafiya Ukrayiny: Navch. posib. / Za red. O.I. Shabliya. – L'viv: Svit, 2000. – 679 s.
10. Sotsial'no-ekonomichne rayonuvannya Ukrayiny / Dolishniy M. I., Palamarchuk M. M., Palamarchuk O. M., Shevchuk L. T. ; NAN Ukrayiny. Instytut rehional'nykh doslidzhen'. – L'viv, 1997. – 50 s.

Надійшла до редколегії 21.09.18

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.6>
УДК 911.3:330.16

О. Мотузенко, канд. геогр. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,
Л. Урбані, магістр екон. наук, ген. директор
Науково-дослідна установа МЕККАНО (Messano SpA), Фабріано, Італія,
С. Дем'яненко, канд. геогр. наук, асист.,
Д. Петліна, докторант "Географія"
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ІНТЕГРАЦІЯ ВИНАХІДНИКІВ ПОХИЛОГО ВІКУ В РИНОК ІННОВАЦІЙ

Дослідження присвячено вивченню механізмів, із урахуванням територіальної диференціації по окремих країнах, які надають підтримку і супровід винахідникам похилого віку: від реалізації їх креативного потенціалу до інтеграції винаходу в ринок інновацій.

Методичні засади дослідження полягали в аналізі та синтезі зібраного авторами літературного і статистичного матеріалу, результатів проведеного соціологічного опитування винахідників похилого віку й дослідження найкращих практик їх інтеграції в ринок інновацій, які були здійснені у межах дослідницької академічної мобільності авторів у межах проекту GRAGE. Цей проект отримав фінансування від дослідницької та інноваційної програми Європейського Союзу "Горизонт 2020" у рамках грантової угоди Марії Склодовської-Кюрі № 645706. Ця публікація відображає лише думку авторів, а REA не несе відповідальності за будь-яке використання інформації, яка міститься у статті.

Проведено комплексний аналіз впливів винахідницької діяльності на людей похилого віку, соціум та ринок інновацій. Визначено тренди щодо винахідників похилого віку та їх дивіденди у процесі реалізації діяльності.

У межах пілотного регіону Ле Марке (Центральна Італія) розроблено модель "Люди похилого віку для Людей похилого віку" ("Elderly for Elderly") з урахуванням економічних та соціокультурних особливостей Італії.

Запропонована авторами модель інтеграції винахідників похилого віку в ринок інновацій може бути використана органами регіональної влади (регіону Ле Марке та ін.) для створення дієвих механізмів державно-приватного партнерства для забезпечення експертного супроводу винахідників похилого віку з метою їх виведення на ринок інновацій, підвищення ступеня інклюзивності людей похилого віку в економічний та соціальний розвиток територій, забезпечення концепції активного старіння тощо.

Ключові слова: винахідники похилого віку, ринок інновацій, активне старіння, модель "Люди похилого віку для Людей похилого віку".

Постановка проблеми. За даними Секретаріату ООН, які оприлюднені в Доповіді про світову демографічну ситуацію та перспективи її зміни, підготовленій Департаментом із економічних та соціальних питань, кількість населення Землі на сьогодні становить 7,6 млрд осіб. Прогнозна кількість жителів планети, незважаючи на низьку народжуваність, зростатиме в середньому на 83 млн на рік (до 2030 р. у світі буде 8,6 млрд осіб, зокрема за рахунок збільшення середньої тривалості життя). За прогнозами ООН приблизно через 80 років у світі буде у 7 разів більше людей, які старші за 80 років [31, 40, 52].

Низька народжуваність і зниження смертності призвели до зміни вікової структури населення світу. Старіння світу (тобто збільшення кількості літніх людей і скорочення частки дітей та молоді) – одна із найбільших демографічних змін, які на сьогодні відбуваються і продовжуватимуть відбуватись у наступні 20 років. Наприклад, у 1950-х лише 8 % населення світу були старшими за 60 років. Від середини ХХ ст. очікувана тривалість життя зросла на 24 роки: із 47 до 71 року, які на сьогодні становлять 12 % населення, або 900 млн осіб. До середини ХХІ ст., як очікується, середня тривалість життя зросте до 78 років. Передбачається, що чисельність населення світу віком 65 років і старше в період 2015–2050 рр. збільшиться у 2,5 рази – 1,6 до 2,1 млрд осіб [39; 40; 48; 53]. Середня тривалість життя у світі в цілому за останні 10 років зросла для чоловіків із 65 до 69 років, а жінок – із 69 до 73 років [31].

Але необхідно зазначити, що старіння населення відбувається в різних країнах нерівномірно. Найбільше постаріло населення Японії та більшості країн Європи. Велика частка осіб похилого віку нараховується також в Австралії, Канаді, Новій Зеландії та Сполучених Штатах Америки. Однак у цих чотирьох країнах процес старіння стримується стабільним припливом молодих іммігрантів. У 1980 р. частка літніх людей становила менше 6 % від загальної чисельності населення світу, а до 2050 р. за прогнозами перевищить 16 %. У Європі вже у 2015 р. люди віком 65 років і старше становили 18 % громадян,

а через 33 роки прогнозується, що їхня кількість збільшиться до 35 %. Деяко молодші жителі країн Північної Америки: там цей показник дорівнював 15 % [40; 48; 53].

Для характеристики частки осіб пенсійного віку використовується показник індексу старіння населення – це відношення кількості людей, які працюють, до пенсіонерів. Згідно з даними індексу старіння (Bloomberg Sunset Index), населення працездатного віку скорочується значно швидшими темпами, ніж очікувалось, у результаті чого все менша кількість людей працездатного віку може створювати економічний базис для підтримки населення похилого віку. Даний показник був розрахований Bloomberg для 178 країн світу і демонструє залежність, засновану на статутному пенсійному віці кожної країни. До десятки країн із найвищими показниками старіння населення увійшли Франція (2,2), Сінгапур (2,2), Мальта (2,3), Шрі-Ланка (2,3), Білорусь (2,3), Японія (2,3), Росія (2,4), Греція (2,5), Таїланд (2,6) та Болгарія (2,6). Україна має середній показник старіння (3,0). У той же час, такі країни, як Китай (3,5), США (4,4), Нігерія (4,8), Венесуела (5,1) мають доволі низькі показники старіння. Найнижчі показники старіння виявлені в Уганді (9,0), тобто на дев'ять працюючих припадає один пенсіонер [1, 39].

У зв'язку зі сталими тенденціями до старіння населення світу значного навантаження зазнають національні пенсійні системи, відчуваючи сильний тиск, пов'язаний із забезпеченням людей пенсійного віку. Одночасно у багатьох розвинених країнах люди похилого віку є утримувачами соціального капіталу, тому важливого значення набувають не лише питання стимулювання споживчої активності людей похилого віку, але разом із цим, сприяння збереженню їх творчо-виробничого потенціалу як однієї з важливих умов їх інклюзивності у суспільство. Одним із шляхів вирішення є створення механізмів стимулювання та підтримки винахідників похилого віку та супроводу їх ідей до патентування та виходу на ринок інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив людей похилого віку на продуктивність, адаптацію та

інновації – важливе питання, яке перебуває у фокусі уваги сучасного суспільства. Підвищення продуктивності відіграє центральну роль у зростанні довгострокових життєвих стандартів, а важливим аспектом суспільного розвитку є сприяння людям похилого віку щодо їх здатності до інновацій та адаптації до мінливих умов.

Зауважимо, що існує порівняно мало досліджень впливу зміни вікової структури на загальну економічну продуктивність. Одночасно доведено, що зміни в розподілі віку можуть впливати на продуктивність. Наприклад, виконання певних завдань може відрізнятися протягом життєвого циклу. У психології є істотні дослідження різних вікових груп. Але фактична продуктивність більш складна, ніж виконання простих завдань, а також досвід, навички роботи, стан здоров'я, плинність кадрів та інші більш тонкі чинники також впливають на продуктивність.

Першим чинником, що підвищує продуктивність за рахунок більш високих витрат, вважається поліпшення освіти, навчання й оволодіння практичними навичками праці, а також більш висока якість і кількість додаткових факторів, таких, як капітал і ресурси. Наприклад, підвищення рівня освіти робочої сили покращує якість трудовитрат і тим самим збільшує продуктивність за годину роботи. Зміни в кількості вхідних даних стануть першим важливим каналом, завдяки якому старіюче населення зможе змінити продуктивність. Залежно від підвищення освітнього рівня робочої сили, населення стає більш досвідченим, а більший досвід, як правило, пов'язаний із більш високими доходами і продуктивністю. Але старіюча робоча сила може також відчувати погіршення відповідних навичок, якщо з роками змінюються вимоги до роботи або знижуються вміння людей. Деякі дослідники вважають, наприклад, що збільшення проникнення інформаційних технологій на робоче місце може перешкодити літнім працівникам, поставити їх у невідгідне становище. Другий фактор росту продуктивності включає в себе компоненти, відмінні від збільшення витрат. Названий "технологічним прогресом", він також включає досягнення в галузі знань і організації та має зовсім інший механізм [49].

Існує значна кількість літератури, яка стосується досліджень впливу старіння на індивідуальному рівні. Детально описано психометричні (напр. ті, які вимірюють вербальні або кількісні міркування), рейтинги (наглядні органи), показники продуктивності та статистичні дослідження на рівні компанії. Показовими є дослідження Прскавеца і Лінда (Prskawetz and Lindh), Скірбекка (Skirbekk) [37, 43].

У цілому аналіз літератури за індивідуальними показниками продуктивності показує велику різноманітність досліджень за віком. Салтхауз (Salthouse) виявив, що відносини між віком і пізнанням значно розрізняються в різних когнітивних тестах. Багато психометричних заходів показують чіткий зв'язок із віком. Дослідження у США і Німеччині показують такі результати при зіставленні віку та продуктивності праці. Котліков і Вайз (Kotlikoff and Wise) виявили, що продуктивність продавців у великій страховій компанії, яка вимірюється вартістю проданих контрактів, зростає з віком [49].

Борх-Супейн та Вейс (Boersch-Supan and Weiss) протягом багатьох років зібрали великий набір даних про робітників у німецькій компанії з виробництва автомобілів і продемонстрували аналогічний ефект [10, 11]. Під час своїх досліджень ними була виміряна продуктивність праці, яку досліджували через відсутність помилок у виробничому процесі. Було встановлено, що хоча кількість невеликих помилок більше серед літніх працівників, основні помилки частіше зустрічаються серед молодших. Їх показник продуктивності показує, що літні

працівники мають вищу продуктивність. Але слід зазначити, що необхідно бути обережними стосовно остаточних висновків щодо прямого зв'язку віку із продуктивністю праці, оскільки багато з досліджень є наскрізними і не враховують змін у професії або в дослідженнях ринку праці, а також вікового виснаження [49].

Важливим аспектом дослідження є вплив змін у віковому розподілі населення на інновації та винахід суспільства [13]. Важливим аспектом нових знань є те, що це суспільне благо, процес, в якому нові технології, створені в будь-якому місці, можуть потенційно поширюватися і використовуватися всіма, молодими і старими, багатими й бідними, як удома, так і за кордоном. Американські дослідники Джонс та Ромер (Jones and Romer) стверджують, що запас корисних і продуктивних знань слід розглядати в контексті глобального запасу, а не окремої особи або країни. Країни не є технологічними островами в усе більш глобалізованому світі. Оскільки країни ростуть і збільшують свою винахідницьку діяльність, то від цього процесу виграють усі країни, включаючи Сполучені Штати Америки, які вважаються лідером у цій сфері діяльності [16, 17, 18].

Дослідження показують, що країні практики і методи більш повільно поширюються через національні кордони, ніж усередині країн. Швидкість прийняття інновацій залежить від багатьох чинників і пов'язана з віком та такими факторами: відкритість для торгівлі й потоків капіталу; конкурентоспроможність структур внутрішнього ринку; рентабельність і регулюючі структури. Основні впливи вікових чинників відображають склад попиту. Наприклад, старіюче населення або людини з високим попитом на медичні послуги, імовірно, не тільки генерують, а й упроваджують технології, які користуються великим попитом у цьому секторі.

Авторами проаналізовано значну кількість літератури щодо вікового розподілу виробників винаходів, патентів, публікацій та інших творчих матеріалів. Отже наукова продукція мала тенденцію до різкого зростання у 20–30-х рр., пік спостерігався в кінці 30-х та початку 40-х, а потім повільно просувався у наступні роки [41, 42].

Бенджамін Джонс (Benjamin Jones) вивчив питання про вік і "великі досягнення", використовуючи статистичні дані, що охоплюють понад століття. Його дослідження стосуються лауреатів Нобелівської премії з фізики, хімії, медицині й економіки (N = 544) та інших технологічних винахідників (N = 286). Важливий висновок дослідження Джонса полягає в тому, що середній вік, при якому відбувався винахід, збільшився протягом XX ст. Для одержувачів Нобелівської премії збільшення середнього віку становило від 2 до 8 років за століття. Це збільшення пов'язане зі збільшенням стартового віку (вік, в якому молоді винахідники виконували свою призову роботу), а також кінцевий вік (вік, в якому найстаріші винахідники виконували свою призову роботу). Частково, збільшення кінцевого віку пов'язане зі збільшенням тривалості життя [16, 17, 49]. З позиції політики, одним із найважливіших результатів є затримка початку творчого періоду. Джонс знаходить значну затримку на початку наукової творчості. Він указує на два потенційних фактори затримки: підвищена складність набуття знань через більшу глибину накопичених знань і більш тривалого часу до закінчення навчання.

Ще одним мірилом інноваційної продукції є патенти. Патенти були предметом дослідження як індикатори винахідницької діяльності [49]. Джонс (Jones) дослідив характеристики винахідників-власників патентів протягом XX ст. і виявив зростання показників за трьома напрямками: 1) вік, в якому винахідник робить перший винахід; 2) міра спеціалізації в патентах; 3) розмір ко-

манд. Дослідник доходить висновку, що характер наукового та винахідницького процесу ускладнюються у міру накопичення більшої кількості знань. Крім того, вік, при якому прикладні знання були кристалізовані у вигляді патентів, як правило, становить приблизно десятиліття пізніше трансформаційної науки або великих винаходів [18].

Мета роботи полягає у вивченні механізмів, з урахуванням територіальної диференціації по окремих країнах, які надають підтримку і супровід винахідникам похилого віку від реалізації їх креативного потенціалу до інтеграції винаходу в ринок інновацій

Виклад основного матеріалу. Винахідницька діяльність розглядається авторами як важлива складова "активного старіння". Активне старіння – це концепція, яка була запроваджена Європейською комісією та Всесвітньою організацією охорони здоров'я, суть якої полягає у реалізації ідеї більш довготривалої діяльності для осіб похилого віку із упровадженням більш високого пенсійного віку та методів і умов роботи, які повинні адаптуватися до віку співробітника. Також ця концепція розповсюджується на соціальну участь осіб похилого віку в колективі та спрямована на збереження фізичних, інтелектуальних, трудових і соціальних здібностей людини [3, 24, 44].

Крім цього, активне старіння виступає не тільки бажаною моделлю для продовження участі літніх людей у житті суспільства, запобігання виникненню соціальних труднощів і відчуження, відіграє роль профілактики хвороб, але також стає моделлю для подолання зростаючого дисбалансу між неактивним та активним населенням, що відбувається в результаті старіння населення. Концепція "Активного старіння" передбачає, що люди похилого віку більше не розглядаються тільки як носії потреб, а швидше як ресурс, який за належної підтримки може сприяти розвитку суспільства. Ця нова орієнтація була вкрай бажана для Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), яка ще в 1995 р. приступила до втілення Програми "Старіння і здоров'я" [3, 24, 34].

Разом із терміном "активне старіння" (active aging) останнім часом широкого використання набув термін "здорове старіння" (healthy aging). ВООЗ визначила "Здорове старіння" як процес розробки й підтримки функціональних здібностей, які забезпечують добробут у літньому віці". Функціональна здатність складається із внутрішньої здатності людини, відповідних характеристик навколишнього середовища і взаємодії між ними. Це включає в себе здатність людини: задовольнити свої основні потреби; учитися, розвиватися і приймати рішення; бути мобільним; будувати й підтримувати відносини; а також робити свій внесок у суспільство. Тому питання розробки політики для поліпшення функціональних можливостей літніх людей набувають особливого значення.

Концепція "Здорового старіння" постала в центрі уваги роботи ВООЗ із проблем старіння на період із 2015 по 2030 рр., та визначає необхідність вжиття заходів у різних секторах, для створення умов, в яких літні люди залишаються ресурсом для своїх родин, громад і економіки [45, 47, 48]. Важливою сферою для інноваційної структури є політика виходу на пенсію. Країна має підтримувати заходи, які спонукають людей працювати довше [47].

Автори зазначають, що у той час, як вік є важливим фактором, який впливає на винахід та інновації, він дуже мало пояснює реальну продуктивність у різних суспільствах. Інші фактори, такі, як освіта, економічні й соціальні дивіденди, релігійні установи та громадські організації, як правило, домінують над фактичним розподілом наукової продукції.

У ході дослідження було проаналізовано основні світові організації винахідників: Об'єднана асоціація винахідників (UIA), регіональні асоціації винахідників Америки (Сент-Луїса, Арізони, Техасу, Хьюстону, Нової Англії), асоціації винахідників Австралії (включає чотири основні організації), Японії, Китаю, Національна академія винахідників (NAI), Міжнародна асоціація винахідників (IFIA), Європейська мережа винахідників (по країнах Європи), Асоціація винахідників Італії (ANDI) [4–9; 12; 20; 22–23; 25; 27–30; 32–33; 50–51].

Міжнародна асоціація винахідників була створена у 1968 р. у Лондоні та є всесвітньою недержавною організацією, яка об'єднує та підтримує винахідників на міжнародному рівні й виступає представником їх інтересів, розповсюджує інноваційну культуру, захищає інтелектуальні права власників винаходів та сприяє просуванню і впровадженню підприємницьких та винахідницьких ініціатив [25].

Об'єднана асоціація винахідників є національною некомерційною організацією винахідників, яка була створена у 1990 р. як "парасолькова" організація для розвитку місцевих організацій-винахідників у США. Основним напрямом діяльності є надання інформації та підтримка винахідників у вигляді консультативної допомоги закладам державного та приватного секторів. На даному етапі розвитку UIA є представником більше 10 000 винахідників по всьому світу з метою координації індивідуальних винахідників та асоціацій винахідників і надання допомоги у вирішенні їх проблем як на національному (США), так і на глобальному рівнях [30].

Національна академія винахідників була створена у 2010 р. у США для визнання та заохочення винахідників патентами з Управління по патентах та товарних знаків США (USPT), розкриття інтелектуального потенціалу і інтелектуальної власності та переведення винаходів із розряду власних цінностей та інтересів у розряд інтересів і цінностей суспільства. До її складу входять США й міжнародні університети, а також державні та некомерційні науково-дослідні інститути, які включають більше 4000 окремих винахідників і охоплюють близько 250 закладів по всьому світу [27].

На локальному рівні показовим є досвід інтернет-клубів винахідників, таких, як Wessex Region of Technologists and Inventors (WRTI), заснований у Саутгемптоні, Хемпшир (Велика Британія), які об'єднують винахідників, новаторів та підприємців незалежно від їхнього досвіду й виступають каталізатором ідей та форумом для односторонніх, стимулюють розробки інноваційних ідей, концепцій та продуктів тощо [22].

Таким чином, за результатами аналізу автори зазначають, що безперечним лідером у цій галузі виступають Сполучені Штати Америки, які мають потужну мережу організацій винахідників і клубів винахідників по штатах. Достатньо розвинений даний вид діяльності в Японії та Австралії, серед європейських країн лідером є Північна Європа (Велика Британія, Фінляндія зокрема). Щодо статевовікових тенденцій, то необхідно зазначити, що організації, діяльність яких спрямована виключно на підтримку і реалізацію винаходів осіб похилого віку, авторами статті не виявлено, пріоритетними категоріями виступають підлітки та молодь. Але у США та країнах Північної Європи однакова увага приділяється всім категоріям населення, і людям похилого віку зокрема. В Японії спостерігається тенденція до все більшого залучення жінок у даний вид діяльності (створюються окремі організації жінок-винахідників). До найпотужніших організацій можна віднести IFIA, UIA, NAI.

Виходячи з інтерв'ю із винахідниками похилого віку та огляду літератури, авторами виявлено основні про-

блеми, з якими стикаються винахідники похилого віку, а саме: 1) кропітка, працездатна підготовка технічної інформації для ліцензування; 2) ризик крадіжки ідей та низький ступінь довіри до недержавних організацій, які надають супровід; 3) значні витрати часу та коштів на виготовлення прототипу винаходу; 4) відсутність навичок діалогу з державними структурами для підтримки винаходу; 5) відсутність навичок виходу на ринок та просування інноваційного продукту або послуги; 6) відсутність або низький рівень навичок комунікації в інтернет-спільнотах винахідників.

Для визначення ефективних шляхів упровадження винаходів на ринок, авторами було проведено аналіз міжнародного досвіду та визначено такі найкращі практики, як діяльність американської організації Quirky Inc., що дозволяє вирішити більшість вищезазначених проблем. Завдяки платформі "Quirky", яка була запущена у 2009 р. Бен Кауфманом, удалось вивести на ринок більше 150-ти продуктів, серед яких такі відомі, як Pivot Power Series та Cordies (табл. 1) [2].

Таблиця 1. Процес експертного супроводу інвенторів в організації Quirky Inc.

№	Назва етапу	Дії	
		Інвентори	"Quirky" спільнота
1.	Підготовчий	Відбувається реєстрація винахідника на платформі або сторінці Фейсбук спільноти "Quirky".	Забезпечення висвітлення роботи спільноти "Quirky" у мережі інтернет.
2.	Концепція	Детальний опис і публікація ідей винахідника на платформі спільноти "Quirky". Інвентору надається можливість залишити свою публікацію конфіденційною (лише між інвентором та експертною командою "Quirky"), або зробити її загальнодоступною для всіх учасників спільноти Quirky.	Якщо винахідник робить публікацію з детальним описом своєї ідеї загальнодоступною, то спільнота "Quirky" має змогу долучитися до обговорення та надати безкоштовну консультативну допомогу винахіднику.
3.	Оцінка	Винахідник не має можливості на цьому етапі корегувати опис ідеї. Фокус дослідження переходить до спільноти "Quirky".	Відбувається первинний аналіз заявок винахідників у контексті дослідження ринку і краудсорсингу та визначення потенційної конкурентоспроможності продукції. Також здійснюється оцінка й фіксація відгуків спільноти "Quirky" про винахід. Інформація про стан винаходу надається інвенторам протягом 45 днів від моменту реєстрації на платформі "Quirky".
4.	Розвиток	Узгодження змін із експертною командою "Quirky" та укладання ліцензійної угоди.	Експерти працюють над розвитком ідей: створення ескізів та рендерінг промислового дизайну, тестування матеріалів, створення прототипів винаходу, аналіз цінових точок, визначення місця продукції на ринку. Команда "Quirky", у міру вдосконалення винаходу, постійно інформує винахідника.
5.	Виробництво		На даному етапі відбувається переведення винаходу на стадію виробництва. Уточнення деталей щодо назви продукції, упаковки маркетингової стратегії в цілому.
6.	Ринок	Розподіл прибутку від реалізації винаходу між Quirky Inc. та інвентором відповідно до ліцензійної угоди – 50 на 50 %.	

Одночасно автори зазначають, що існуючі механізми супроводу винахідників не вирішують проблеми відсутності у них кредиту довіри до організацій-посередників. Тому в результаті проведеного дослідження була розроблена Модель: "Люди похилого віку для Людей похилого віку" (рис. 1), завданням якої було сприяння

покращенню винахідницьких можливостей людей похилого віку, забезпечення їхнього супроводу у процесі виведення винаходу на ринок шляхом виявлення відповідних зацікавлених сторін не тільки у виробничій сфері, розробці та індустріалізації винаходів (включно патентування), а також у соціальній сфері.

Рис. 1. Авторська модель "Люди похилого віку для Людей похилого віку"

Модель ілюструє взаємовідносини людей похилого віку та ринку інновацій. Нові винаходи й використання цих інноваційних продуктів і послуг стимулюють розширення ринку інновацій. Люди похилого віку можуть відігравати важливу роль у даному процесі, тобто формувати дві категорії: винахідників та споживачів (людей похилого віку, які користуються інноваційними продуктами й послугами). Основна ідея моделі полягає в тому, щоб показати, що літні винахідники створюють інноваційні продукти та сервіси для інших людей, у тому числі літніх, і цей процес дає користь як для представників обох категорій, так і для ринку інновацій у цілому. Крім того, винаходи інventorів похилого віку мають вищий кредит довіри у літніх споживачів, тому що вони більш чутливі до особливих потреб літніх людей, які одночасно є їх власними потребами.

Модель відображає два типи необхідних сервісів для супроводу винахідників похилого віку: 1) інформаційний супровід та мотивація винахідницької діяльності; 2) експертний супровід. У межах пілотного регіону Ле Марке (Центральна Італія) авторами були визначені суб'єкти, які мають відповідний потенціал та повинні бути залучені до системи інформаційного супроводу винахідників похилого віку: державні структури (структурні підрозділи міських та регіональних адміністрацій, напр., соціальні служби), недержавні громадські організації (профспілки пенсіонерів) та інші, діяльність яких спрямована на людей похилого віку. Запропонована структура організації інформаційно-мотиваційного супроводу винахідницької діяльності для людей похилого віку є інноваційною та забезпечить підвищення довіри винахідників до організацій, які надають супровід та баєрів винаходів. Процес експертного супроводу є доволі капіталомістким, тому має проходити на основі державно-приватного партнерства із залученням наукового потенціалу регіональних навчальних і наукових установ (проведення експертних оцінок, використання потенціалу бізнес інкубаторів). Усі учасники даного процесу можуть діяти на декількох рівнях: інформаційний, дослідницький, промислової експлуатації та мотивації щодо використання інновацій літніми людьми.

Дослідницька діяльність повинна включати соціологічні дослідження серед винахідників похилого віку та дослідження інноваційних просторів, де люди похилого віку зможуть проводити мозковий штурм ідей і створювати винаходи. Також важливою складовою досліджень має бути вивчення найкращих практик інтеграції винахідницьких ідей у ринок інновацій та трансфер знань до винахідників.

Суть діяльності на етапі промислової експлуатації полягає у допомозі незалежним літнім винахідникам отримати ліцензію на свій винахід та вийти на ринок; створенні стратегій, які допомагають винахідникам комерціалізувати свою роботу, забезпеченні супроводу у встановленні зв'язку між винахідниками й роздрібними торговцями; гарантії дотримання законів під час проходження всіх процедур [21; 26; 28].

Діяльність із мотивації використання інновацій літніми людьми передбачає підтримку людей похилого віку як потенційних споживачів інноваційних продуктів та послуг (напр., у сфері охорони здоров'я, комунікацій і т. п.).

Розбудова такої системної співпраці суб'єктів супроводу винахідників можлива за рахунок фондів регіонального розвитку та грантів Європейської Комісії.

Висновки. У ході дослідження авторами визначено такі тренди щодо винахідників похилого віку:

- збільшується кількість людей похилого віку, які стають винахідниками;

- великі винаходи з'являються пізніше в житті (протягом минулого століття середній вік, за який люди продукують великі винаходи та ідеї, постійно збільшувався);

- збільшується середній вік людей, які роблять інновації (середній вік великих досягнень зростає на п'ять-шість років на століття);

- знижується продуктивність молодих новаторів на користь старших новаторів.

На основі соціологічного дослідження (інтерв'ю винахідників) визначено коло проблематичних питань та потреб винахідників похилого віку, на вирішення яких було спрямовано фокус дослідження.

Авторами розглянуто також соціальний аспект винахідницької діяльності людей похилого віку. У процесі роботи над винаходами винахідники стають більш чутливі до потреб людей своєї вікової категорії та більш активними до використання інновацій, оскільки самі їх потребують, самі переживають певні вікові труднощі й обмеження і у них виникають специфічні запити до продуктів і сервісів. Тому винахідники похилого віку є більш успішними у створенні інновацій для людей похилого віку. Вони одночасно виступають і споживачами інновацій, і суб'єктами, які сприяють розширенню ринку інновацій.

Модель інтеграції винахідників похилого віку в ринок інновацій "Люди похилого віку для Людей похилого віку", розроблена з урахуванням економічних та соціокультурних особливостей Італії, враховує вже наявні ресурси та може бути використана органами регіональної влади для створення дієвих механізмів державно-приватного партнерства для забезпечення експертного супроводу винахідників похилого віку, з метою їхнього виведення на ринок інновацій, підвищення ступеня інклюзивності людей похилого віку в економічний та соціальний розвиток територій, забезпечення концепції активного старіння й валоризації ролі людей похилого віку в сукупі.

Список використаних джерел:

1. Bloomberg Sunset Index / Вінсент Дель Джудіс, Вій Лу і Дівід Роман // Bloomberg. – 2017. – 1 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-02-01/shrinking-worker-pool-puts-pressure-on-programs-for-older-folks>.
2. Quirky партнери, які роблять винахід доступним [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://quirky.com>.
3. Активне старіння / Моніка Фарбір // Група AXA Італія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://previsionari.it/wiki/termini/active-ageing>.
4. Американська спільнота винахідників ASOI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://asoi.org/index.php/about-asoi/> About.
5. Асоціації винахідників Австралії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://australian-inventors.asn.au>.
6. Асоціація винахідників Амарилло AIA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amarilloinventors.org>.
7. Асоціація винахідників Арізони IAA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.azinventors.org>.
8. Асоціація винахідників Нової Англії IANE [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inventne.com>.
9. Асоціація винахідників Сент-Луїса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inventstl.org/default.html>.
10. Борх Супейн А. Продуктивність праці і вік: дані з робочих груп на збірній лінії / А. Борх Супейн, М. Вейс. – Мангейм, Німеччина: Мангеймський науково-дослідний інститут економіки та старіння; 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mea.mpsoc.mpg.de/uploads/user_mea_discussionpapers/1057_BoerschSupanWeiss2011_MEA_DP_148-2007.pdf.
11. Борх-Супейн А. Продуктивність праці в старіючому суспільстві. Границі в пенсійних фінансах та реформах / А. Борх-Супейн, І. Дюльген, М. Вейс. – 2008. – С. 83–96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1467-9914.17.specialissue.2>.
12. Винахідники Техасу. Офіційний сайт організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://txinventors.com>.
13. Вплив винахідників похилого віку на ринок інновацій // Хто стає винахідником в Америці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.equality-of-opportunity.org/assets/documents/inventors_paper.pdf.
14. Десять японських великих винахідників (Підготоване Відділом загальних справ зв'язків із громадськістю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.jpo.go.jp/seido_e/rekishie_e/judaie.htm.
15. Деякі з найбільших розумів, старші за 50 // Телеграф [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.telegraph.co.uk/goodlife/11851358/Some-of-the-greatest-minds-over-50.html>.

16. Джонс Б. Вік та великі винаходи. Огляд економіки та статистики. 2010; 92 (1): 1-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/jones-ben/html/Age%20and%20Scientific%20Genius.pdf>.
17. Джонс Б. Вік та науковий геній [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/jones-ben/html/Age%20and%20Scientific%20Genius.pdf>.
18. Джонс К., Ромер П. Нові факти Калдору: ідеї, інститути, населення та людський капітал // Американськ. екон. журн. Макроекономіка. 2010. – 2 (1): 224–245 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pages.stern.nyu.edu/~promer/JonesRomer2010.pdf>.
19. Експозиція міжнародного жіночого винаходу 2018 // Міжнародна федерація асоціацій винахідників IFIA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ifia.com/news/korea-international-womens-invention-exposition-2018>.
20. Європейська мережа IFIA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ifia.com/ifia-members/full-members/italy>.
21. Італійське Відомство з Патентів і Торговельних Марок. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uibm.gov.it>.
22. Клуб винахідників і технологів Вессекського регіону (Велика Британія) (WRTI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.wrti.org.uk>.
23. Клуби винахідників та організації штатів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freeinventorshelp.com/Organizations.html>.
24. Міжнародна Рада з питань активного старіння (ICAA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icaa.cc/aboutus.htm>.
25. Міжнародна федерація асоціацій винахідників IFIA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ifia.com>.
26. Міжнародне патентування винаходів. Одержання патенту на винахід в Італії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp-patent.com.ua/ua/patent/patent-na-vinahid-v-italii.html>.
27. Національна академія винахідників NAI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://academyofinventors.org>.
28. Національна асоціація винахідників Італії ANDI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://andi-inventori.com>.
29. Новатори визнані на Європейській винахідницькій премії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.euronews.com/2018/06/07/european-inventor-award>.
30. Об'єднана асоціація винахідників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.faultlessinventors.com/United_Inventors_Association.asp.
31. ООН: в Європі – найвища частка літніх людей, 2017 УНІАН. Інформаційне агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/health/worldnews/1857951-onn-v-evropi-nayvischachastka-litnih-lyudey.html> <https://www.uspto.gov/custom-page/inventor-organizations>.
32. Організації для винахідників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.uspto.gov/custom-page/inventor-organizations>.
33. Офіційний сайт груп винахідників Америки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://inventleader.org>.
34. Програма активного старіння 2018 // Академія активного старіння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.activeageingacademy.org>.
35. Програма допомоги винахідникам IAP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wipo.int/iar/en>.
36. Просування активного старіння в цифровій економіці: включення, адаптація та інновації, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.oecd.org/sti/ieconomy/OECD_GCOA%20Report%202015.pdf.
37. Прскаветц А., Лінд Т. Вплив старіння населення на інновації та зростання продуктивності праці в Європі. – Відень: Австрійська академія наук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pure.iiasa.ac.at/7714>.
38. Психосоціальні потреби людей похилого віку // Асоціація будинків та послуг старіння. – Канзас, 2007. – С. 33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kahsa.org/files/public/psycosocialneeds.pdf>.
39. Рейтинг старіючих націй: на які держави чекає криза // Всеукраїнська асоціація пенсіонерів. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uarp.org/news/1350679836>.
40. Світ, що старіє: демографічна статистика і привід для роздумів. – 2010 // CREDO Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://credo.pro/2010/03/16935>.
41. Сімонтон Д. Вік та видатні досягнення: що ми знаємо після сторіччя досліджень // Психологічний бюлетень. – 1988; 104: 251-267. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pdfs.semanticscholar.org/7123/a6d022ce352d5326c6617e7677150bf96f8f.pdf>.
42. Сімонтон Д. Кар'єра в науці: індивідуальні відмінності та міждисциплінарні контрасти // Психологія розвитку. – 1991; 27: 119-130. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F0012-1649.27.1.119>.
43. Скірбекк В. Вікова та індивідуальна продуктивність: огляд літератури. Віденський щорічний бюлетень досліджень народонаселення. – 2004; 2: 133–153 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://austriaca.at/0xc1aa5576_0x00062025.pdf.
44. Соціальна та виробнича діяльність людей похилого віку / Кріс Ріддок // Національний центр інформаційної біотехнології. Національна бібліотека медицини США, 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1128756>.
45. Соціально-пізнавальна діяльність сприяє здоров'ю // Green Hill [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.green-hill.com/social-cognitive-activity-benefits-aging-health>.
46. Сприяння майбутнім винахідникам в Японії // Всесвітня Організація Інтелектуальної Власності. 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2010/04/article_0004.html.
47. Старіння та життєвий шлях. Що таке здорове старіння? // Всесвітня організація охорони здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.who.int/ageing/healthy-ageing/en>.
48. Старіння та люди похилого віку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://opentextbc.ca/introductiontosociology/chapter/chapter13-aging-and-the-elderly>.
49. Старіння та макроекономіка: довгострокові наслідки для людей похилого віку // Старіння, продуктивність та інновації. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK148825>.
50. Фонд Лемелсона [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.lemelson.org/how-we-work/how-to-participate>.
51. Хьюстонська асоціація винахідників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inventors.org>.
52. Щорічник Організації Об'єднаних Націй // Щорічник-Експрес. – 2012. – Т. 66. – С. 138.
53. Як зростатиме і старішатиме населення світу – огляд МВФ, 2016 // BBC News Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/business/2016/02/160225_imf_demographic_reports_az.
54. Як старші люди можуть відігравати більшу роль у суспільстві? / Сара Джонсон // The Guardian. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/society/2015/mar/30/how-why-older-people-valued-knowledge-experience>.
55. Японське патентне відомство. Офіційний сайт JPO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.jpo.go.jp/index.htm>.

References:

1. Bloomberg Sunset Index .These Countries Are Struggling the Most to Support Their Retirees / By Vincent Del Giudice , Wei Lu and David Roman // Bloomberg, 1.02.2017 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-02-01/shrinking-worker-pool-puts-pressure-on-programs-for-older-folks>
2. Quirky partners who make invention accessible [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://quirky.com>.
3. Active Ageing / Monica Fabris //Gruppo AXA Italia [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://previsionari.it/wiki/termini/active-ageing>.
4. The American Society of Inventors ASOI [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostu pu: <https://asoi.org/index.php/about-asoi/> About.
5. Inventors Associations in Australia [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://australian-inventors.asn.au>.
6. Amarillo inventors' association AIA [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.amarilloinventors.org>.
7. Inventors Association of Arizona IAA [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.azinventors.org>.
8. The Inventors' Association of New England (IANE) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.inventne.com>.
9. The Inventors Association of Saint Louis [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.inventstl.org/default.html>.
10. Boersch-Supan A., Duezguen I., Weiss M. Labor productivity in an aging society. In: Broeders D., Eijffinger S., Houben A. ; editors. Frontiers in Pension Finance and Reform. Cheltenham, U.K: Edward Elgar; 2008. pp. 83–96 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1467-9914.17.specialissue.2>
11. Boersch-Supan A, Weiss M. Productivity and Age: Evidence from Work Teams at the Assembly Line. Mannheim, Germany: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging; 2011. [March 2012]. (MEA Discussion Paper 148-2007) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://mea.mpsoc.mpg.de/uploads/user_mea_discussionpapers/1057_BoerschSupanWeiss2011_MEA_DP_148-2007.pdf.
12. Texas Inventors [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <https://txinventors.com>.
13. The Influence Of Inventors Of The Old Age On The Market Of Innovations // Who Becomes an Inventor in America [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: http://www.equality-of-opportunity.org/assets/documents/inventors_paper.pdf.
14. Ten Japanese Great Inventors (Prepared by Pubulic Relations Section Genneral Affairs Division) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.jpo.go.jp/seido_e/rekishi_e/judaie.htm.
15. Some of the greatest minds over 50 // The telegraph [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <https://www.telegraph.co.uk/goodlife/11851358/Some-of-the-greatest-minds-over-50.html>.
16. Jones BF. Age and great invention. Review of Economics and Statistics. 2010; 92(1): 1–14. [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <https://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/jones-ben/html/Age%20and%20Scientific%20Genius.pdf>.
17. Jones BF. Age and Scientific Genius [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/jones-ben/html/Age%20and%20Scientific%20Genius.pdf>.
18. Jones BF. The burden of knowledge and the death of the Renaissance man: Is innovation getting harder. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.frbsf.org/economic-research/files/2_BurdenOfKnowledge.pdf.

19. Korea international women's invention exposition 2018 // International Federation of Inventors Associations IFIA [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ifia.com/news/korea-international-womens-invention-exposition-2018>.
20. International Federation of Inventors Associations IFIA. European Inventors [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ifia.com/ifia-members/full-members/italy>.
21. Ufficio Italiano Brevetti e Marchi [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.uibm.gov.it>.
22. The Wessex Region of Technologists and Inventors (WRTI) [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.wrti.org.uk>.
23. Inventors' Clubs and Organizations by State [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.freeinventorshelp.com/Organizations.html>.
24. The International Council on Active Aging (ICAA) [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.icaa.cc/aboutus.htm>.
25. International Federation of Inventors Associations IFIA [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ifia.com>.
26. Mizhnarodne patentuvannya vynahodiv. Oderzhannya patent na vynahid v Italii [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.msp-patent.com.ua/ua/patent/patent-na-vinahid-v-italii.html>.
27. The National Academy of Inventors NAI [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://academyofinventors.org>.
28. National Association Of Inventors Italy ANDI [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <http://andi-inventori.com>.
29. Innovators recognised at European Inventor Award [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.euronews.com/2018/06/07/european-inventor-award>.
30. United Inventors Association UIA [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.faultlessinventors.com/United_Inventors_Association.asp Об'єднана асоціація винахідників.
31. OON: v Evropi nayvistha thastka litnih lyudey, 04.04.2017, UNIAN [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.unian.ua/health/worldnews/1857951-oon-v-evropi-nayvischa-chastka-litnih-lyudey.html>.
32. Organizations for Inventors [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.uspto.gov/custom-page/inventor-organizations>.
33. Inventors Groups of America (IGA) [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://inventleader.org>.
34. Active ageing Program 2018 // Active Ageing Academy [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.activeageingacademy.org>.
35. The Inventor Assistance Program (IAP) [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.wipo.int/iap/en>.
36. Promoting Active Ageing in the Digital Economy: Inclusion, Adaptation and Innovation, 1-2 September, 2015 [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.oecd.org/sti/economy/OECD_GCOA%20Report%202015.pdf.
37. Prskawetz A, Lindh T, editors. The Impact of Population Ageing on Innovation and Productivity Growth in Europe. Vienna: Austrian Academy of Sciences; 2006. (Austrian Academy of Sciences Research Report 28) [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <http://pure.iiasa.ac.at/7714>.
38. Psychosocial Needs of the Elderly // Kansas Association of Homes and Services for the Aging, September 2007, C. 33 [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.kahsa.org/files/public/psychosocialneeds.pdf>.
39. Reytind stariyutchi nacyi: na yaki derzhavi tchekae kryza, 19.10.2012 // Vseukrayinska asociaciya pensioneriv [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.uarp.org/news/1350679836>.
40. Svit, yakiy stariye: demografichna statistika i privid dlya rozhdumiv, 09.03.2010 // CREDO Novini [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <http://credo.pro/2010/03/16935>.
41. Simonton DK. Age and outstanding achievement: What do we know after a century of research. Psychological Bulletin. 1988; 104:251–267. [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://pdfs.semanticscholar.org/7123/a6d022ce352d5326c6617e7677150bf96f8f.pdf>.
42. Simonton DK. Career landmarks in science: Individual differences and interdisciplinary contrasts. Developmental Psychology. 1991; 27:119–130 [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <http://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F0012-1649.27.1.119>.
43. Skirbekk V. Age and individual productivity: A literature survey. Vienna Yearbook of Population Research. 2004;2:133–153 [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: http://austriaca.at/0xc1aa5576_0x00062025.pdf.
44. Social and productive activities in elderly people / Chris Riddoch // National Center for Biotechnology Information, U.S. National Library of Medicine, 2000 Jan 1 [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1128756>.
45. Social and cognitive activity benefits aging health // Green Hill [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.green-hill.com/social-cognitive-activity-benefits-aging-health>.
46. Fostering future inventors in Japan, World Intellectual Property Organization (WIPO), WIPO Magazine, August 2010 [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2010/04/article_0004.html.
47. Ageing and life-course. What is Healthy Ageing? // World Health Organization [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.who.int/ageing/healthy-ageing/en>.
48. Ageing and the Macroeconomy: Long-Term Implications of an Older Population. Aging, Productivity, and Innovation [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK148825>.
49. Aging and the Elderly [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://opentextbc.ca/introductiontosociology/chapter/chapter13-aging-and-the-elderly>.
50. The Lemelson Foundation [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.lemelson.org/how-we-work/how-to-participate>.
51. Houston Inventors Association [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.inventors.org/>.
52. United Nations Yearbook, Yearbook Express, 2012, Vol. 66. – P. 138.
53. Yak zrostatime i starishatime naselennya svitu / ogyad MVF, 25.02.2016 // BBC News Ukraine [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.bbc.com/ukrainian/business/2016/02/160225_imf_demografic_reports_az.
54. How can older people play a bigger role in society? / Sarah Johnson // The Guardian, 30 Mar 2015 [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.theguardian.com/society/2015/mar/30/how-why-older-people-valued-knowledge-experience>.
55. JPO (Japan Patent Office) . [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.jpo.go.jp/index.htm>.

Надійшла до редколегії 25.10.18

Е. Мотузенко, канд. геогр. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,
Л. Урбани, магістр екон. наук, ген. Директор
Научно-исследовательское учреждение Меккано (Мессано SpA), Фабриано, Италия,
С. Демьяненко, канд. геогр. наук, ассист.,
Д. Петлина, докторант (География)
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ИНТЕГРАЦИЯ ИЗОБРЕТАТЕЛЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА В РЫНОК ИННОВАЦИЙ

Исследование посвящено изучению механизмов с учетом территориальной дифференциации по отдельным странам, которые оказывают поддержку и сопровождение изобретателям пожилого возраста: от реализации их креативного потенциала до интеграции изобретения в рынок инноваций.

Методические основы исследования заключались в анализе и синтезе собранного авторами литературного и статистического материала, результатов проведенного социологического опроса изобретателей пожилого возраста и исследования лучших практик их интеграции в рынок инноваций, которые были осуществлены в рамках исследовательской академической мобильности авторов в рамках проекта GRAGE. Этот проект получил финансирование от исследовательской и инновационной программы Европейского Союза "Горизонт 2020" в рамках грантового соглашения Марии Склодовской-Кюри № 645706. Эта публикация отражает лишь мнение авторов, а REA не несет ответственности за любое использование информации, которая содержится в статье.

Проведен комплексный анализ воздействий изобретательской деятельности на пожилых людей, социум и рынок инноваций. Определены тренды относительно изобретателей пожилого возраста и их дивиденды в процессе реализации изобретательской деятельности.

В рамках пилотного региона Ле Марке (Центральная Италия) разработана модель "Люди пожилого возраста для Людей пожилого возраста" ("Elderly for Elderly") с учетом экономических и социокультурных особенностей Италии.

Предложенная авторами модель интеграции изобретателей пожилого возраста в рынок инноваций может быть использована органами региональной власти (региона Ле Марке и др.) для создания действенных механизмов государственно-частного партнерства для обеспечения экспертного сопровождения изобретателей пожилого возраста с целью их вывода на рынок инноваций, повышения степени инклюзивности пожилых людей в экономическое и социальное развитие территорий, обеспечение концепции активного старения.

Ключевые слова: изобретатели пожилого возраста, рынок инноваций, активное старение, модель "Люди пожилого возраста для Людей пожилого возраста".

O. Motuzenko, PhD Geography, Associate Professor
Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine,
Leticia Urbani, Master of Economic sciences, General Manager
Meccano SpA Research Institute, Fabriano, Ital,
S. Demianenko, PhD Geography, Assistant Professor,
D. Petlina, PhD Student (Geography)
Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine

INTEGRATION OF ELDERLY INVENTORS INTO THE MARKET OF INNOVATION

The research is devoted to the study of mechanisms, taking into account the territorial differentiation of specific countries, which provide support and assistance for elderly inventors from the realization of their creative potential to the integration of the invention into the market of innovations.

Based on the analysis and synthesis of the literature and statistical material collected by the authors, results of a sociological survey of elderly inventors and the study of the best practices of their integration into the market of innovation, which were implemented within the framework of the research academic mobility of authors within the framework of the GRAGE project. This project has received funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under the Marie Skłodowska-Curie grant agreement No 645706. This publication reflects only the author's view and the REA is not responsible for any use that may be made of the information it contains.

Carried out complex analysis of the effects of inventive activity on the elderly, society and on the market of innovations. Determined the trends of elderly inventors and their dividends in the process of inventory implementations.

Developed the "Elderly for Elderly" model within the pilot region of Le Marche (Central Italy), taking into account the economic and socio-cultural characteristics of Italy.

The author's proposed model for the integration of elderly inventors into the market of innovations can be used by regional authorities (Le Marche region, etc.) to create effective mechanisms of public-private partnership to provide expert support to elderly inventors with a view to bringing them to the market of innovations, raising the level of inclusiveness of elderly people in the economic and social development of territories, ensuring the concept of active aging.

Key words: elderly inventors, market of innovations, active aging, model "Elderly for Elderly".

II. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.7>
УДК 911.3

В. Запотоцька, канд. геогр. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЖИТЛОВОГО ФОНДУ В УКРАЇНІ

Досліджено теоретичні та прикладні аспекти реконструкції житлового фонду, проаналізовано можливі напрями реконструкції житлового фонду в Україні. Установлено, що комплексна реконструкція існуючих районів є процесом перетворення міського середовища, зміст і тривалість якого визначаються взаємопов'язаними діями, які мають бути спрямованими не лише на техніко-технологічне перетворення, а й на архітектурно-естетичні зміни, на зміни доступності та комфортності умов проживання мешканців. З'ясовано, що ефективність комплексного підходу до проектування реконструкції полягає в тому, що він дає змогу розглядати всі складові об'єкта перетворення в найбільш важливих взаємозв'язках. Саме комплексний підхід, як методологічний принцип проектування, має забезпечувати нормальні умови проживання і функціонування об'єктів у міському середовищі та визначати рішення з оновлення всіх його елементів. Опрацьовано регіональні відміни поширення ветхого та аварійного житлового фонду в Україні. Установлено, що в Україні переважний вид житлової забудови, яка підлягає реконструкції – це забудова 1960–1980-х рр. Організація реконструкції має передбачати вирішення питань із розширення таких функцій, як озеленення та благоустрій територій, організацію місць відпочинку і публічних просторів, оновлення інженерного обладнання, зміну функцій перших поверхів будівель, організацію автостоянок та паркінгу, дотримання санітарно-гігієнічних вимог тощо. Вивчено досвід реконструкції застарілого житлового фонду у країнах Європи. Установлено, що можливими шляхами вирішення проблеми застарілого житлового фонду може бути як повне його знесення, так і реконструкція із застосуванням сучасних технологій. Можливими методами реконструкції можуть бути надбудова поверхів із застосуванням залізобетонного чи металевих каркасів або ж надбудова ще чотирьох–п'яти поверхів із розширенням площі забудови, де квартири вже будуть відповідати сучасним стандартам.

Ключові слова: житловий фонд, реконструкція, комплексний підхід, комфортність проживання, ветхий та аварійний житловий фонд.

Актуальність теми. На сьогодні однією з актуальних проблем формування ринку житла є реконструкція застарілого та зношеного житлового фонду, його модернізація та впровадження реновацій у сучасне міське середовище. Загалом реконструкція передбачає оновлення й перетворення забудови, зміну планування з метою створення комфортних умов для проживання населення та забезпечення ефективного функціонування всіх його складових. Об'єктами реконструкції в містах є, передусім, райони і квартали житлової забудови. Реконструкція може здійснюватися як із багатофункціональними містобудівними об'єктами – дороги, вулиці, громадські транспортні вузли, громадські простори, так і з групами житлових кварталів, окремими будівлями тощо. Власне процес реконструкції являє собою організацію, планування, проектування та проведення реконструктивних заходів, які включають реставрацію, знесення, будівництво, ремонт будівель і споруд [4]. Міська забудова та її оточення створені, перш за все, для комфортної життєдіяльності людей, роботи, побуту, відпочинку. Тому при визначенні реконструктивних заходів обов'язково мають бути враховані всі сучасні містобудівні, архітектурні, санітарно-гігієнічні та протипожежні вимоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями питань теорії та практики модернізації й реконструкції житлового фонду займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: О. П. Авдієнко, Є. М. Блех, В. С. Боголюбов, В. Ф. Касьянов, Л. Т. Красовський, П. І. Кривошеєв, Н. І. Олійник, Г. І. Онишук, А. А. Сазонов, Г. М. Семчук, В. К. Соколов, Л. Н. Чернишов, С. Г. Шеїна. Проте, незважаючи на широкий діапазон теоретико-прикладних досліджень, проблеми, пов'язані з розробкою науково обґрунтованих підходів до організації, планування і фінансування відновлення житлового фонду, остаточно не вирішені.

Виклад основного матеріалу. Комплексна реконструкція існуючих районів є процесом перетворення міського середовища, зміст і тривалість якого визнача-

ються взаємопов'язаними діями, які мають бути спрямованими не лише на техніко-технологічне перетворення, а й на архітектурно-естетичні зміни, на зміни доступності та комфортності. Саме комплексний підхід як методологічний принцип проектування повинен забезпечити нормальні умови проживання та функціонування об'єктів у міському середовищі, і передбачає рішення з оновлення всіх елементів (будівель, споруд, комунікацій, ділянок території) реконструйованого району чи кварталу та доведення всіх елементів до нормативного рівня якості. При цьому, чим складніший об'єкт за своїм функціональним складом і більший за розмірами, тим складніший комплекс завдань, які мають вирішуватися взаємопов'язано. Якщо перетворення житлової забудови є складовою частиною проекту реконструкції багатофункціонального центрального планувального району чи його частин (громадських просторів, вулиць, зон), то в такому випадку в проєкті мають бути вирішені такі взаємопов'язані питання:

- співвідношення і планувальна організація житлових та громадських територій;
- знос, будівництво нових житлових і громадських будівель;
- переобладнання, капітальний ремонт (модернізація) і реконструкція збережених житлових та громадських будівель;
- інженерне обладнання і благоустрій території [4].

При проектуванні комплексної реконструкції житлових районів основна увага повинна бути спрямована на взаємне узгодження рішень із планувальною організацією території житлової забудови. Зокрема, може бути передбачене знесення малоцінних будівель та будівництво нових житлових будинків, а також капітальний ремонт ті реконструкція збережених житлових будинків.

Ефективність комплексного підходу до проектування реконструкції полягає в тому, що він забезпечує можливість розглядати всі складові об'єкта перетворення в найважливіших взаємозв'язках. В умовах збереження великих обсягів старого житлового фонду підвищення

ефективності проектування комплексної реконструкції має полягати у забезпеченні взаємопов'язаних рішень із планувальної організації об'єкта реконструкції (кварталу, групи кварталів, району) і оновлення (капітального ремонту, реконструкції) опорних житлових будинків. Містобудівна ефективність комплексного проведення реконструктивних заходів полягає в отриманні високого архітектурно-художнього й функціонального результату завдяки здійсненню цілісного містобудівного задуму. Соціальна ефективність виявляється в істотному поліпшенні умов проживання завдяки одночасному доведенню всіх елементів житлового середовища до стандартного (належного) рівня якості. Економічна ефективність комплексного методу реконструкції впливає з економії трудових і матеріально-технічних ресурсів у результаті їх концентрації на одному містобудівному об'єкті [5].

Головними чинниками, які вимагають необхідності реконструкції, є, передусім, невідповідність існуючої планувальної структури зростаючим вимогам до міського середовища, низька ефективність використання міських територій та житлового фонду, моральне й фізичне старіння забудови, екологічне навантаження на територію, різночасові параметри термінів служби окремих складових міського середовища, поява нових функцій тощо.

План реконструкції зобов'язаний давати відповіді на такі питання: чи забезпечує така реконструкція високу якість життя мешканців міста і комфортність самого міського середовища, у тому числі, чи передбачене упровадження інноваційних, управлінських, технологічних, соціальних та містобудівних рішень, а також, як саме реконструкція житла відповідатиме вимогам жителів міста в

цілому. Успіх реконструкції може ґрунтуватись у тому числі й на красивому дизайні та простому поданні потрібного матеріалу. Зокрема, засобами такої демонстрації можуть бути матеріали Генерального плану, Детального плану території, інформації про інфраструктурне забезпечення території, цікаво виконані схеми квартир із промальовуванням можливої розстановки меблів.

Безсумнівно, житловий фонд із часом застаріває та вимагає ремонту поточного, капітального чи навіть реконструкції. Так, державна служба статистики України оперує поняттями "ветхий" та "аварійний" житловий фонд. Так, ветхий фонд – житловий будинок, у якого надземні конструктивні елементи, фундамент (або будинок у цілому) обмежено виконують свої функції та фізичний знос будинку становить 61–80 %. Аварійний фонд – житловий будинок, у якого надземні конструктивні елементи, фундамент (або будинок у цілому) не відповідають вимогам безпечної експлуатації або частково зруйновані, а фізичний знос будинку становить 81–100 % [2].

За даними державної служби статистики, в Україні на кінець 2017 р. площа ветхого та аварійного житлового фонду становила майже 4,3 млн м². Цей житловий фонд нараховує більше 61 тис. будинків, в яких мешкають чи зареєстровано понад 80 тис. осіб. Найвищі значення показників загальної площі ветхого й аварійного житла концентрують Харківська, Одеська, Дніпропетровська, Донецька, Вінницька, Житомирська, Полтавська та Черкаська області. На дані області припадає майже дві третини загальної площі ветхого та аварійного житла (рис. 1).

Ветхий та аварійний житловий фонд в Україні, 2017 р.

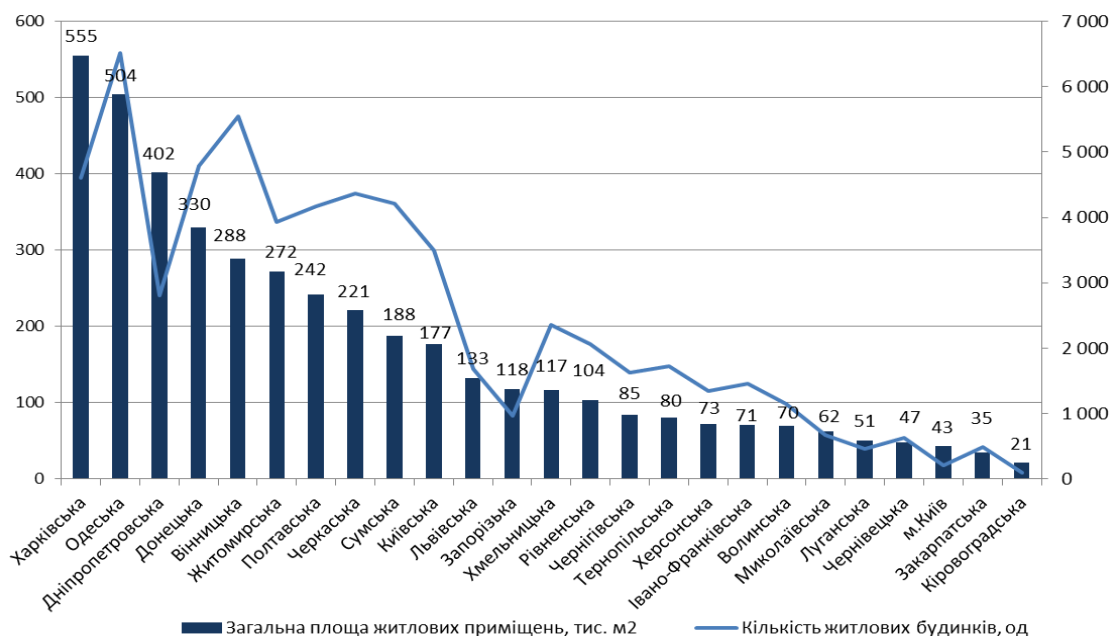

Рис. 1. Ветхий та аварійний житловий фонд в Україні [2]

Четверту частину ветхого й аварійного житла в Україні концентрують Сумська, Київська, Львівська, Запорізька, Хмельницька, Рівненська, Чернігівська, Тернопільська, Херсонська, Івано-Франківська та Волинська області. Та лише близько 6 % припадає на Миколаївську, Луганську, Чернівецьку, м. Київ, Закарпатську та Кіровоградську області. Більш точним є показник концентрації ветхого та аварійного житлового фонду в міських

поселеннях України. Відповідно, у міських поселеннях площа ветхого й аварійного житлового фонду становить майже 1,9 млн м², який нараховує 10,5 тис. будинків, та в яких проживає близько 64 тис. осіб. Регіональна диференціація даного житлового фонду в містах загалом відповідає загальноукраїнському розподілу (рис. 2).

В Україні переважний вид житлової забудови, що підлягає реконструкції – це забудова 1960–1980-х рр.

Здебільшого, це – п'ятиповерхові будівлі, що вже вичерпали термін свого функціонування, підлягають знесенню чи реконструкції. Зазвичай такі житлові будинки позбавлені будь-якої архітектурної виразності, оформлення фасадів не передбачають ліпнини чи інших декоративних елементів. Такі будинки були обличчям великих міст і селищ багатьох регіонів України. Відповідно реконструкція даних районів являє собою процес глибокої реконструкції міського середовища, зміст якої зазначається взаємопов'язаними кроками із проектування, планування та проведення заходів із реконструкції. Організація реконструкції, окрім перебудови житлових будинків, має передбачати вирішення питань із розширення інших функцій, зокрема озеленення та благоустрою територій, організації місць відпочинку і публічних

просторів, повного оновлення інженерного обладнання, зміни функції перших поверхів будівель, організацію автостоянок та паркінгу, дотримання санітарно-гігієнічних вимог. Задля проведення перебудови житлових кварталів на відповідній території слід організувати також внутрішні проїзди та стоянки, забезпечити благоустрій дворового простору, влаштувати функціональну навантаженість сельбищних територій.

В Україні потреба реконструкції житлового фонду багато в чому завдячує "хрущовкам", в яких закінчується термін експлуатації. Їх потрібно або капітально ремонтувати, зміцнюючи та утеплюючи стіни, замінюючи внутрішні комунікації, перепланувати, або ж зносити й будувати на їх місці нові, більш сучасні будинки.

Ветхий та аварійний житловий фонд у міських поселеннях України, 2017 р.

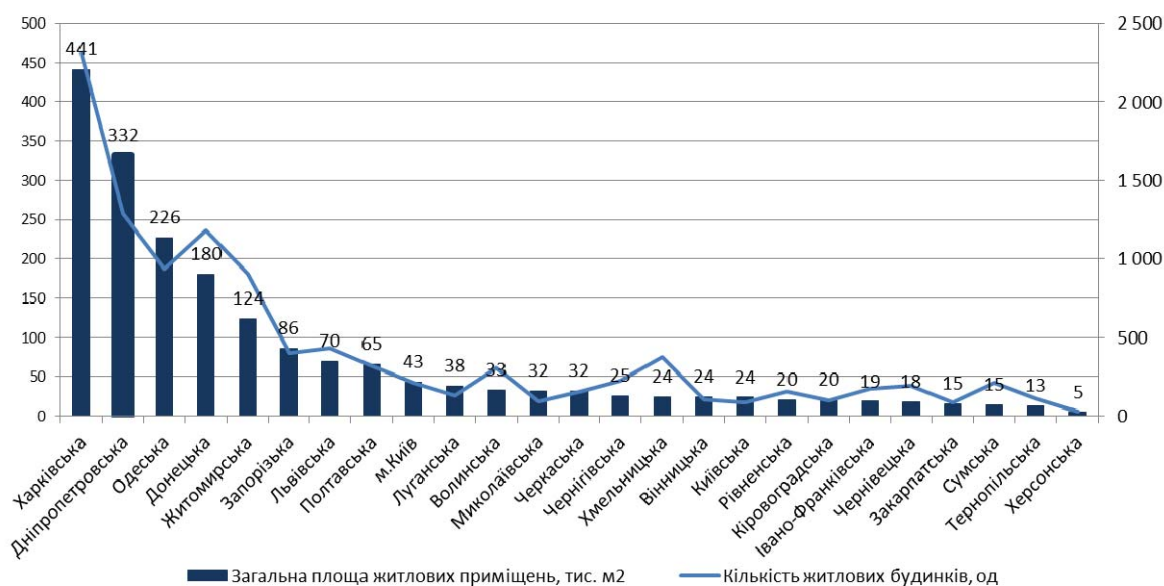

Рис. 2. Ветхий та аварійний житловий фонд у міських поселеннях України [2]

"Хрущовки" були збудовані здебільшого у 50–80-х рр. минулого століття як тимчасове житло. Фактично вони якраз і були соціальним житлом, збудованим у стилі функціоналізму. Терміни експлуатації цього типу будинків становлять 50 років, можливо були продовження до 60 років. Проте, якщо такий будинок жодного разу капітально не ремонтували, він мав би бути знесеним ще років десять тому. Більше того, "хрущовки" часто розміщені в центральних зонах міст, а їх ремонт не передбачений стратегічними програмами розвитку відповідних населених пунктів.

У багатьох країнах світу є величезний досвід щодо реконструкції застарілого житлового фонду. Особливо близькими для України є шляхи, методи і принципи реконструкції у країнах Європи. Існує низка шляхів вирішення проблеми застарілого житлового фонду: від повного знесення до реконструкції із застосуванням сучасних технологій.

Істотних результатів у реконструкції застарілого житлового фонду отримала Німеччина. Будинкам, які були повністю не придатними для проживання, дали другий шанс на життя. Панелі повністю розібрали і використали повторно для будівництва доріг. Загалом програма реконструкції житлового фонду Німеччини тривала близько 20 років і відбувалася в декілька етапів. Окрім пов-

ного оновлення і перебудови самого житла, перетворювали та територію навколо будинків, тим самим створюючи публічні простори.

Досвід реконструкції будинків застарілого житлового фонду шляхом утеплення належить Польщі. Утеплюючи будинки вони не лише покращили енергоефективність, але й додали естетичності будинкам, адже після утеплення всі будинки перефарбували у різні кольори [7].

Великих досягнень в енергоефективності зробила Латвія. Жителі знаходили інвестора, за допомогою якого відбувалася повна реконструкція систем теплопостачання і водопостачання, а також утеплення будинку. Після цього мешканці продовжували сплачувати квартирну плату за старими тарифами і завдяки економії всіх видів енергоресурсів, інвестор різницю залишав собі.

У Швеції ж кошти на реконструкцію, обслуговування та утримання житлових будинків відшкодовуються за рахунок квартплати. До останньої відносять амортизаційні відрахування, утримання й обслуговування житлової забудови, що подекуди коливаються від 15 до 50 % доходів сім'ї.

Стосовно перспектив реконструкції застарілої забудови нами було проведено опитування мешканців Києва. На питання щодо можливості реконструкції застарілого житлового фонду 1960–1980 рр. (знесення чи пе-

ребудову "хрущовок", можливого зведення на їх місці сучасного житла з наданням мешканцям будинків, що зносяться, житла більшої площі) відповіді респондентів розподілилися таким чином: більшість респондентів (65,6 %) позитивно ставляться до реконструкції даного житлового фонду та, зокрема, у переважній більшості підтримують знесення "хрущовок" і зведення на їх місці сучасного житла з наданням мешканцям будинків, які зносяться, житла більшої площі, ще 25,8 % респондентів не визначилися з даним питанням, і лише 5,5 % респондентів негативно ставляться до реконструкції житлового фонду 1960–1980 рр., 3,1 % респондентів байдужі до реконструкції.

Можливими методами реконструкції можуть бути надбудова поверхів із застосуванням залізобетонного чи металевих каркасів. Цей метод передбачає зведення поруч із будівлею вертикальних конструктивних елементів, вже на яких можна надбудовувати потрібну кількість поверхів. Інакший метод передбачає надбудову ще 4–5 поверхів, де квартири вже будуть відповідати сучасним стандартам. Тут головний недолік – це низька стеля наявних поверхів [2]. До того ж, існуюча п'ятиповерхова забудова недостатньо міцна. Тому в межах кварталу передбачено робити прибудови, які за площею будуть значно більшими за існуючі реконструйовані будинки. Отже, розглянуті варіанти реконструкції мають свої переваги й недоліки. До переваг можна віднести можливе збільшення площі й поліпшення планування квартир витрачаючи кошти лише на утеплення будинку, заміну комунікацій і надбудову поверхів. Економія відбувається на зведенні фундаменту і підведенні мереж. Серед недоліків реконструкції є можливість надбудови обмеженої кількості поверхів, необхідне виселення мешканців і надання їм житла.

Висновки. Отже, в Україні доволі гостро постало питання реконструкції застарілого житлового фонду. Головними чинниками, які створюють необхідність реконструкції, є, передусім, невідповідність існуючої планувальної структури зростаючим вимогам до міського середовища, низька ефективність використання міських територій та житлового фонду, моральне й фізичне старіння забудови, різночасові параметри термінів служби окремих складових міського середовища, поява нових функцій тощо. Головним у процесі реконструкції мають бути не лише техніко-технологічні зміни міського середовища, а також архітектурні та естетичні зміни, і головне, зміни доступності та комфортності проживання мешканців даних районів. Саме комплексний підхід, як методологічний принцип проектування, має забезпечити нормальні умови проживання й функціонування об'єктів у міському середовищі, і визначати рішення з оновлення всіх елементів (будівель, споруд, комунікацій, ділянок території) реконструйованого району та доведення всіх його елементів до нормативного рівня якості. Реконструкція даних територій являє собою процес глибокої реконструкції міського середовища, зміст якої зазначається взаємопов'язаними кроками із проектування, планування та проведення заходів із реконструкції. Ще у процесі проектування комплексної реконструкції житлових районів основна увага має бути спрямована на взаємне узгодження рішень із планувальною організацією території житлової забудови. Реконструкція має забезпечувати високу якість життя мешканців міста і комфортність самого міського середовища та відповідати вимогам жителів міста в цілому. Задля проведення перебудови житлових кварталів на відповідній тери-

торії слід організувати внутрішні проїзди та стоянки, забезпечити благоустрій дворового простору, організувати функціональну навантаженість сельбищних територій. Організація реконструкції має передбачати вирішення питань із розширення інших функцій, зокрема озеленення та благоустрою територій, організації місць відпочинку і публічних просторів, повного оновлення інженерного обладнання, зміни функції перших поверхів будівель, організацію автостоянок та паркінгу, дотримання санітарно-гігієнічних вимог тощо.

Можливими шляхами вирішення проблеми застарілого житлового фонду може бути як повне його знесення, так і реконструкція із застосуванням сучасних технологій. Можливими методами реконструкції можуть бути надбудова поверхів із застосуванням залізобетонного чи металевих каркасів. Цей метод передбачає зведення поруч із будівлею вертикальних конструктивних елементів, уже на яких можна надбудовувати потрібну кількість поверхів. Інший метод передбачає надбудову ще 4–5-ти поверхів, де квартири вже будуть відповідати сучасним стандартам. До переваг реконструкції зі збереженням існуючої забудови можна віднести можливе збільшення площі й поліпшення планування квартир витрачаючи кошти лише на утеплення будинку, заміну комунікацій і надбудову поверхів. Серед недоліків є можливість надбудови обмеженої кількості поверхів, необхідне виселення мешканців і надання їм житла.

Список використаних джерел:

1. Закон України "Про планування і забудову територій", "Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду". – К.: Парламентське видавництво, 2007. – 47 с.
2. Веб-сторінка "Державна служба статистики України": офіц. сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
3. Дмитрієв А. П. Зарубежный опыт модернизации крупнопанельных зданий / А. П. Дмитрієв, Р. Б. Орлович, Э. Шафранко // Изв. вузов. Строит-во. – 2002. – № 1–2. – С. 8–12.
4. Ключишніченко Є. Є. Реконструкція житлової забудови. Техніко-економічне обґрунтування: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Є. Є. Ключишніченко; Київський національний ун-т будівництва і архітектури. – К.: КНУБА, 2000. – 248 с.
5. Ковальський В. П. Реконструкція житлової секції застарілої серії / В. П. Ковальський, В. П. Очеретний, Д. П. Щербань // Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві. – 2013. – № 1. – С. 74–77.
6. Тригуб Р. М. Методи реконструкції районів п'ятиповерхової забудови і житлових будівель масових серій великопанельних будинків (на прикладі житлового району "Відродний" в м. Києві): автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.23.20 / Тригуб Руслана Миколаївна; Київський національний ун-т будівництва і архітектури. – К., 2002. – 19 с.
7. Хрущовки. Перезавантаження: західний досвід та українські реалії. // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/09/28/226681>.
8. Housing for Europe. Strategies for Quality in Urban space, Excellence in Design, Performance in Building / ed. by C. Clemente, F. De Matteis. – Tipografia del Genio Civile Roma, 2010. – 227 p.
9. Whitehead C., Scanlon K. J. Social housing in Europe. London: London School of Economics and Political Science, 2007. – 180 p.

References:

1. Zakon Ukrainy "Pro planuvannya i zabudovu terytorii", "Pro kompleksnu rekonstruktsiyu kvartaliv (mikrorayoniv) zastarilogo zhitlovogo fondu". – K.: Parlamentske vydavnytstvo, 2007. – 47 s.
2. Veb-storinka "Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy": ofits. sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Nazva z ekranu.
3. Dmitriyev A. P. Zarubezhnyi opyt modernizatsii krupnopanelnykh zdaniy / A. P. Dmitriyev, R. B. Orlovich, E. Shafranko // Izv. vuzov. Str-vo. – 2002. – № 1–2. – S. 8–12.
4. Klyushnichenko E. E. Rekonstruktsiya zhitlovoi zabudovy. Tehniko-ekonomichne obgruntuвання: Navch. posib. dlya stud. visch. navch. zakl. / E. E. Klyushnichenko; Kyivskyi natsionalnyi un-t budivnytstva i arhitektury. – K.: KNUBA, 2000. – 248 s.
5. Kovalskiy V. P. Rekonstruktsiya zhytlovoi sektsii zastariloi serii / V. P. Kovalskiy, V. P. Ocheretnyy, D. P. Scherban // Suchasni tehnologii, materialy i konstruktsii v budivnytstvi. – 2013. – № 1. – S. 74–77.

6. Trigub R. M. Metody rekonstruktsii rayoniv 5-poverhovoї zabudovy i zhytlovyh budyvel masovyh seriy velykopanelnyh budynkiv (na prykladi zhytlovogo rayonu "Vidradnyy" v m. Kyevi) : avtoref. dis. ... kand. tehn. nauk: 05.23.20 / Trigub Ruslana Mykolaivna ; Kyivskyy natsionalnyy un-t budivnytstva i arhitektury. – K., 2002. – 19 s.

7. Hruschovsky. Perezavantazhennya: zahidnyy dosvid ta ukraïnski realii. // Ukrainska pravda [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/09/28/226681>.

8. Housing for Europe. Strategies for Quality in Urban space, Excellence in Design, Performance in Building / ed. by C. Clemente, F. De Matteis. – Tipografia del Genio Civile Roma, 2010. – 227 p.

9. Whitehead C., Scanlon K. J. Social housing in Europe. London: London School of Economics and Political Science, 2007. – 180.

Надійшла до редколегії 27.11.18

В. Запотоцкая, канд. геогр. наук, асист.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РЕКОНСТРУКЦИИ ЖИЛОГО ФОНДА В УКРАИНЕ

Исследованы теоретические и прикладные аспекты реконструкции жилого фонда, проанализированы возможные направления реконструкции жилого фонда в Украине. Выявлено, что комплексная реконструкция существующих районов является процессом преобразования городской среды, содержание и продолжительность которого определяются взаимосвязанными действиями, которые должны быть направлены не только на технико-технологическое преобразование, но и на архитектурно-эстетические изменения, на изменения доступности и комфортности условий проживания жителей. Определено, что эффективность комплексного подхода к проектированию реконструкции заключается в том, что он позволяет рассматривать все составляющие объекта преобразования в наиболее важных взаимосвязях. Именно комплексный подход, как методологический принцип проектирования, должен обеспечивать нормальные условия проживания и функционирования объектов в городской среде и определять решения по обновлению всех его элементов. Исследованы региональные отличия распространения ветхого и аварийного жилищного фонда в Украине. Выявлено, что в Украине преобладающий вид жилой застройки, что подлежит реконструкции – это застройка 1960–1980-х годов. Организация реконструкции должна предусматривать решение вопросов по расширению таких функций, как озеленение и благоустройство территорий, организацию мест отдыха и общественных пространств, обновление инженерного оборудования, изменение функции первых этажей зданий, организацию автостоянок и паркинга, соблюдение санитарно-гигиенических требований. Исследованы опыт реконструкции устаревшего жилого фонда в странах Европы. Определено, что возможными путями решения проблемы устаревшего жилого фонда может быть как полный его снос, так и реконструкция с применением современных технологий. Возможными методами реконструкции могут быть надстройка этажей с применением железобетонного или металлического каркаса или надстройка еще четырех-пяти этажей с расширением площади застройки, где квартиры уже будут отвечать современным стандартам.

Ключевые слова: жилищный фонд, реконструкция, комплексный подход, комфортность проживания, ветхий и аварийный жилой фонд.

V. Zapototska, PhD Geography, Assistant Profesor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE MAIN DIRECTIONS OF RECONSTRUCTION OF HOUSING STOCK IN UKRAINE

The article deals with theoretical and applied aspects of the reconstruction of the housing stock, the possible directions of reconstruction of the housing stock in Ukraine are analyzed. The article deals with theoretical and applied aspects of the reconstruction of the housing stock, analyzed the possible directions of reconstruction of the housing stock in Ukraine. It was established that the complex reconstruction of existing districts is a process of transformation of the urban environment, the content and duration of which are determined by interrelated actions, which should be aimed not only at technical and technological transformation, but also on architectural and aesthetic changes, changes in the accessibility and comfort of living conditions inhabitants.

The complex approach, as a methodological principle of designing, should ensure normal living and functioning of objects in the urban environment and determine the decision to update all its elements. It is revealed that the effectiveness of the complex approach to designing the reconstruction is enables to consider all components of the transformation object in the most important interconnections.

The article analyze regional differences of the distribution of dilapidated and emergency housing stock. It was found that the highest values of indicators of the total area of dilapidated and emergency housing are concentrated in Kharkiv, Odesa, Dnipropetrovsk, Donetsk, Vinnytsia, Zhytomyr, Poltava and Cherkasy regions. These oblast has almost two thirds of the total area of dilapidated and emergency housing. The fourth part of dilapidated and emergency housing in Ukraine is concentrated in Sumy, Kyiv, Lviv, Zaporozhye, Khmelnytsky, Rivne, Chernihiv, Ternopil, Kherson, Ivano-Frankivsk and Volyn regions. But only about 6% of them are in Mykolaiv, Luhansk, Chernivtsi, Kyiv, Zakarpattia and Kirovograd regions.

It was established that in Ukraine the predominant type of residential development which is to be reconstructed are the buildings of the 1960s-1980s. For the most part, these five-storey buildings that have already run out of service, are subject to demolition or reconstruction. Accordingly, the reconstruction of these areas of development is a process of deep reconstruction of the urban environment, the content of which is marked by interrelated steps in the design, planning and implementation of reconstruction activities. The organization of reconstruction should provide for the solution of issues related to the expansion of functions such as landscaping and landscaping, the organization of recreation areas and public spaces, renovation of engineering facilities, changing the functions of the first floors of buildings, the organization of parking and parking, and compliance with sanitary and hygiene requirements.

In order to reconstruct residential neighborhoods, it is also necessary to organize internal passages and parking, to provide landscaping yard space, to arrange the functional load of the peasant territories.

The experience of reconstruction of an outdated housing stock is researched in this work. Particularly close to Ukraine are the ways, methods and principles of housing reconstruction in Europe. Significant results in the reconstruction of an outdated housing stock were Germany, Poland, Sweden, and Latvia.

It is established that possible ways of solving the problem of outdated housing stock can be as complete demolition, as well as reconstruction with the use of modern technologies. Possible methods of reconstruction may be the superstructure of floors with the use of reinforced concrete or metal frame or superstructure of another 4-5 floors with the expansion of the area of development, where the apartments will already meet the modern standards.

Key words: housing fund, reconstruction, complex approach, comfort of living, dilapidated and emergency housing fund.

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.8>
УДК 911.3:32

Н. Корома, канд. геогр. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРОСТОРОВІ ПЕРЕТВОРЕННЯ У ВЕЛИКОМУ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНОМУ МІСТІ: ПРИКЛАД ХАРКОВА¹

Харків – велике постсоціалістичне індустріальне місто з населенням понад 1 млн. Маючи у своїй власності великі об'єкти з різною функціональною складовою (як промислові, так і об'єкти соціальної інфраструктури, інші муніципальні заклади), велике місто на початку 90-х років стикнулося з тим, що не мало ресурсу на їх утримання та розвиток. Мінлива й нестабільна економічна ситуація знівелювала затребуваність багатьох послуг. Створилася ситуація "паралізованості" публічного простору міста.

Лише з початком процесів приватизації та комерціалізації можна говорити про поступове "заповнення" утвореної порожнечі. Суб'єктами оцінки і планування території стають окремі інвестори, а об'єктом комерційної діяльності виступає міський простір. Нові умови створили можливості для діалогу влади, міської громади та бізнесу. Невпорядкованість цих відносин дала невтішні результати просторових перетворень та модернізації території в українських містах. Інвестор, орієнтуючись на прибуток, на свій розсуд визначає місце, форму і функцію нового об'єкта, часто змінюючи обличчя міста і роль території.

Наше дослідження викликане потребою у вивченні просторових перетворень та процесів модернізації у великому постсоціалістичному місті, які можуть бути передумовою подальших змін. І Харків є чи не найкращим прикладом постсоціалістичного міста для дослідження просторово-функціональних трансформацій.

Мета статті полягає в аналізі процесів просторового перетворення та модернізації як передумов подальших просторово-функціональних трансформацій у великому місті Харків, на основі виявлених на території елементів перетворення та ядер модернізації. Аналіз досліджуваних нами об'єктів дозволив побачити напрями перетворень міської території, окреслити просторову структуру ділянок, визначити можливі функціональні зміни простору та його сучасну роль у загальноміському середовищі.

Дослідження двох тестових ділянок у Харкові – "старого центру" та соцміста, виявило відмінність процесів просторового перетворення й модернізації міських об'єктів у цих частинах міста. Не завжди є можливим зафіксувати вже "готове" перетворення чи модернізацію. Тут важливим є побачити початок зміни, "вихопити" із простору саму тенденцію до можливої зміни, далі зуміти передбачити напрям та її динаміку.

Ключові слова: велике місто, постсоціалістичне місто, об'єкт міста, міський простір, просторові перетворення, елемент перетворення, модернізація, ядро модернізації, периферія.

Постановка проблеми. Кінець ХХ ст. відомий своїми геополітичними зрушеннями політичної карти світу Європи. Важкі структурні перетворення політичного й економічного життя в нових незалежних постсоціалістичних державах понесли за собою зміни і в питаннях планування та розвитку міських територій. Україна, як одна з постсоціалістичних країн, теж подала перед викликом пошуку нових рішень щодо управління містами в нових умовах. Процеси перетворення, адаптації та трансформації того спадку, який залишився після розпаду Радянського Союзу, усе-таки відбувалися, хоч і були не системними та розтягненими в часі порівняно із тим, як це відбувалося в інших постсоціалістичних містах, які мали однакові патерни розвитку в минулому. Та, відповідаючи на нові виклики, керівники міст не завжди давали адекватні відповіді. Найважче було великим індустріальним містам з населенням понад 1 млн та зайнятих в своїй більшості в промисловості. І таким яскравим прикладом є Харків – власне об'єкт нашого дослідження. Складна економічна ситуація призвела до занепаду промисловості та тим самим знівелювала попит населення на більшість типових соціально-культурних послуг міста. Маючи у своїй власності великі об'єкти з різною функціональною складовою (як промислові, так і об'єкти культури, соціальної інфраструктури, інші муніципальні заклади), керівництво стикнулося з тим, що не було ресурсу на їх утримання та розвиток. Тому можемо говорити про тимчасову "паралізованість" індустріального та публічного просторів міста¹.

Лише з початком процесів приватизації та комерціалізації можна говорити про поступове "заповнення" утвореної порожнечі. Суб'єктами оцінки і планування території стають окремі інвестори. А об'єктом виступає

міський простір у будь-якому своєму вияві. Міська земля теж перетворюється на економічний актив. Держава і далі продовжує відігравати окрему роль у питаннях планування міст, нові умови створили можливості для діалогу влади, міської громади та бізнесу. Невпорядкованість цих відносин дала не найкращі результати просторово-функціональних трансформацій в українських містах. Інвестор, орієнтуючись на прибуток, на свій розсуд визначає місце, форму і функцію нового об'єкта, часто змінюючи обличчя міста та роль території.

Мета статті полягає в аналізі процесів просторового перетворення й модернізації як передумов подальших просторово-функціональних трансформацій у великому місті Харків, на основі виявлених на території елементів перетворення та ядер модернізації. Аналіз зареєстрованих і описаних об'єктів дозволить побачити напрями перетворень міської території, окреслити просторову структуру ділянок, визначити можливі функціональні зміни простору та його сучасну роль у загальноміському середовищі.

Матеріали і методи дослідження. На сьогодні дослідження постсоціалістичних міст є надзвичайно актуальними і поширеними. Існує багато дослідницьких міських осередків, які спільно з науковцями та активною громадою шукають шляхи оптимізації та покращення міського простору. Зокрема, фундаментальні теоретичні напрацювання мають науковці Київського університету К. Мезенцев [5] та О. Дронова [2–3]. Глобальний вимір процесів розвитку міста вивчений Л. Руденком [6]. Цікавими є матеріали молодих дослідників аналітичного журналу про місто *Mistosite* П. Федоріва [7–8] та Є. Власенка [1] з урбаністичної проблематики в контексті постсоціалістичних міст. Це дослідження є продовженням попереднього матеріалу автора, яке стосувалося стратегії міського розвитку через ретроспективу містобудівної політики Харкова [4].

Нове дослідження міської території м. Харкова проводилося безпосередньо на території методом польо-

¹ Дане дослідження проводилося в ході виконання теми 16 БП 050-02 "Просторові трансформації в Україні: моделі модернізації та планування міських територій" НДС "Регіональних проблем економіки і політики" географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2016–2017 рр.

вого збору інформації про форму, стан та функції об'єктів *площинного, точкового* (напр., промислові зони, житлові комплекси, інша забудова, публічні простори й інші об'єкти міста) та *лінійного характеру* (лінійні об'єкти, комунікації доріг), які розміщені в межах двох тестових ділянок: (1) тестова ділянка № 1 – Центр, або "старий центр", і (2) тестова ділянка № 2 – периферія, або зовнішня соціалістична зона, Харкова.

Перед початком аналізу міської території на предмет просторових перетворень було необхідним чітко сформулювати визначення основних понять, які власне і становили *понятійно-термінологічний апарат* для вивчення процесів перетворення й модернізації міського простору як передумов подальших просторово-функціональних трансформацій у місті. Було виділено і подано такі визначення:

- *об'єкт міста* – точковий, площинний або лінійний за морфологією, різний за функціональним призначенням (житловим, рекреаційним, сакральним, обслуговуючим, адміністративним, інфраструктурним, комерційним / бізнесовим, індустріальним) і є елементом просторової структури міста, множина цих об'єктів пов'язана між собою різними видами суспільно-географічних зв'язків.

- *форма, стан та функції об'єкта* – основні якісні характеристики, які дозволяють описати просторові об'єкти, як лінійного так і точкового, площинного типу, за ступенем їх морфологічних та функціональних перетворень;

- *елемент перетворення* – це характерний процес чи явище, яке виявляється через якісну морфологічну, або функціональну зміну об'єкта і є передумовою його можливої подальшої модернізації;

- *перетворення / модернізація* – процеси, які пояснюють глибину і напрям морфологічної та функціональної зміни об'єкта; якщо перетворення – це зміна окремого елемента об'єкта, то модернізація стосується об'єкта, який зазнав незворотних морфологічних та/або функціональних змін;

- *ядро модернізації* – сукупність найбільш цінних об'єктів, яка втілює приклад історичної / знакової / сучасної форми та функції, що разом справляє потужний вплив на навколишній простір, його перетворення та модернізацію, далі – просторово-функціональну трансформацію. Перші об'єкти, чи то точкові, чи то площинні, які створюють ядро і дають початок розвитку міста, або окремого його району, за час функціонування не раз змінюють вектор і силу свого впливу на міське середовище. Важливо, що вони продовжують зберігати роль ядра території, її модернізації. Ідеться про великі ядра (не за розміром, а за силою, радіусом впливу) – історичні, промислові, культурні, які, як правило, творили характер міста, території та породжують так звані місцеві (районні) малі ядра. Великі ядра мають достатньо внутрішнього потенціалу для наступних перетворень, малі ж потребують постійної уваги й підтримки. Наявність багатьох різних ядер у містах є підтвердженням присутності процесів перетворень та модернізації міської території.

- *Напівпериферія* – частково, нерівномірно модернізована територія, яка включає: 1) коридор (лінійний об'єкт), що поєднує між собою ядра, інші важливі об'єкти, забезпечуючи рух елементів модернізації; 2) зону впливу ядра, межа якої визначається ступенем проникнення нових перетворень і залежить від рівня контактності (географічна доступність – пішохідна, транспортна) між ядром і об'єктом. Основні ознаки перетворення

території: "ущільнення" простору або його багатофункціональність – висока концентрація об'єктів та функцій в одному місці, незворотність перетворень, сучасність (архітектурних) форм;

- *периферія* – територія, де дуже слабо відчувається вплив ядра і просторові перетворення слабо виражені. Можна бачити лише окремі приклади модернізованих об'єктів у межах території, але в цілому вона характеризується повною відсутністю будь-яких змін: старі функції зосереджені у старих/початкових формах, функціональна мінливість, слабо виявлена багатофункціональність простору, окремі, поодинокі приклади модернізації, або лише її елементів.

Виклад основного матеріалу. Центр (або "старий центр", тестова ділянка № 1) і периферія (або зовнішня соціалістична зона, тестова ділянка № 2) Харкова – два міські простори одного великого міста з різною історією формування. Як для першого, так і для другого випадку, передумовою змін, тобто трансформацій, був підйом промислового виробництва. І тут фактор часу (центр – середина XVII ст., периферія – початок XX ст.) визначив головні відмінності в архітектурі, параметрах поселення, принципах розселення, функціональному зонуванні територій – тих маркерів, за якими можна дослідити хронологію міських трансформацій. Дві моделі міського розвитку є показовими для оцінки більшості індустріальних міст України, адже планування всіх міст (великих і малих, аграрних та індустріальних) у радянські часи завжди було питанням виключно державної політики.

Обидві тестові ділянки в м. Харків є вдалим вибором для вивчення принципів містобудування в Україні. Хронологія функціональних змін міської тканини є типовою для всіх великих промислових міст у довоєнний та післявоєнний періоди включно до кінця 80-х рр. XX ст. Будучи абсолютними антиподами від початку утворення, сьогодні історичний центр Харкова та периферійна соціалістична зона з'єднанні головною комунікацією – лінією метро, що робить "старий центр" більш доступним і дозволяє жителям обох міських просторів розширювати та компонувати точки й локації для забезпечення своїх старих-нових потреб, перетворюючи та модернізуючи функціональне середовище кожного.

Тестова ділянка 1 "Північна ділянка центральної частини" займає територію Київського району, а також частково сусідніх районів – Шевченківського (межа по вул. Сумська, включає територію Харківського національного академічного театру опери та балету, вул. Римарську) і Основ'янський (колишній Червонозаводський район, межа по Московському проспекту, включає Вірменський провулок).

Представлена ділянка є тим самим міським центром – осередком, де в середині XVII ст. і виникла найстаріша частина міста. Мироносицька церква, нині Храм святих Жон-Мироносиць, і кладовище, нині сквер Перигоми, є першою північною межею міста. Торгівля, мануфактура, професійні об'єднання міських ремісників по цехах (напр., міська вулиця Римарська досі нагадує про професію римар), перші невеликі заводи (на вул. Громадянська) та, звичайно, житлові квартали, які з'являлися між Сумською і Пушкінською вулицями, по волі "розтягували" межі міста до Театральної площі (кінець XVIII ст.). Розвиток промисловості визначив появу об'єктів із новими функціями. Так, заклади освіти, науки, культури, медицини, фінансові установи стають затребуваними в новому просторі та зайняли спеціально збудовані будівлі. Тут же відбувається перехід від розрідженої одно-двоповерхової житлової забудови зі

значними присадибними територіями до висотної периметральної забудови високої щільності. Процес оновлення та поширення прибуткового житла, яке і стало головним формотворчим елементом міської архітектури промислово розвинутого міста, був тенденційним для всіх країн східноєвропейського регіону досягши свого розквіту в другій половині XIX ст. Характерною зовнішньою ознакою прибуткових будівель була різностильність і "зцементованість" їх фасадів в єдиний і будувались вони на головних магістралях історичного центру. Зокрема, у Харкові – це вулиці Римарська, Сумська, Пушкінська, Харківська набережна, Московський проспект.

Попри історичне походження центру Харкова, йому не вдалося уникнути, як і більшості міст України, соціалістичних трансформацій. Залишаючись поліфункціональним (житло різного класу, комерція та офіси, легка й харчова промисловість і т. п.), поруч зі старим ядром почали виникати нові публічні простори соціалістичного типу, з'явилися урядові будівлі – додалася адміністративна функція, частково перебудовувалися старі житлові квартали або зруйновані під час війни, нові транспортні розв'язки поєднали центр Харкова і соцмісто (напр., Московський проспект – транспортна магістраль, яка в нашому випадку з'єднала тестові ділянки 1 та 2). Так, підходи до містопланування, житло, публічні простори, соціальне забезпечення, транспортна інфраструктура – усе це залишалося під ще більшою "опікою" держави.

Щоб зрозуміти характер і глибину перетворень важливо побачити міру присутності старих-нових функцій на території, які власне і формують функціональний простір міста.

1. *Житлова функція* для центральної частини Харкова історично є однією з основних. Сучасна оцінка житлового фонду дала показник у 57,4 % (193 будівлі) від загальної кількості всіх площинних об'єктів тестової ділянки: 1 – багатоквартирні багатопверхові (понад п'яти поверхів) – 16 %, 2 – багатоквартирні малої поверховості (1–5 поверхів) – 77 %; 3 – садибна забудова та котеджі (будь-якої поверховості) – 7 %. Важливо зазначити, що 16 житлових будинків (9,3 %), як із першого, так і другого типу, є пам'ятками архітектури. Стан фасадів, дворів та комунікацій є таким, що вимагає їх системної модернізації. Поширена практика неорганізованих індивідуальних ініціатив створила тенденцію до спотворення зовнішнього вигляду будівель і вулиць. Є приклади сегрегації – сусідства абсолютно аварійних, покинутих будівель та елітних новобудов. "Вкраплення" садибної забудови часів Російської імперії тут виглядають дуже вдало та мають однозначно історичне значення для міста в цілому. Але стан їх фасадів та комунікацій підтримується на рівні мінімального функціонування; модернізацію вони напевно не знали з часів побудови. Щодо новобудов, то на тестовій ділянці їх лише три і всі вони є абсолютно не "співзвучними" із наявними історичними архітектурними комплексами, порушуючи естетику середовища.

2. *Індустріальна функція.* Центральна частина міста в межах тестової ділянки майже не зберегла індустріальну функцію. Тут можна говорити лише про діючу Харківську фармацевтичну фабрику. Зустрічаються хаотично розкидані залишки потужних виробництв легкої та харчової промисловості (провулок Воробйова), де функціонують лише окремі цехи та майстерні, часто іншої вже спеціалізації (ремонт і монтаж машин та обладнання).

3. *Обслуговування населення.* Заклади обслуговування населення, частка яких у межах тестової ділянки ста-

новить 66,1 % (580 об'єктів), від зальної суми площинних і точкових об'єктів, можна поділити на декілька груп:

– освітньо-наукові заклади (6,8 %, *Харківський автотранспортний технікум імені Серго Орджонікідзе, Коледж текстилю та дизайну, НДІ мікробіології та імунології імені І. Мечникова, Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка та ін.*);

– культурні заклади (2 %, *Харківський державний академічний театр ім. Т. Г. Шевченка, Харківський державний академічний театр ляльок ім. В. О. Афанасьєва, Харківський національний академічний театр опери та балету ім. М. В. Лисенка, Харківський державний академічний російський драматичний театр імені О. С. Пушкіна, Муніципальна галерея, Галерея сучасного мистецтва, Центр культури Київського району*);

– медичні установи (4,8 %, *приватні клініки, державні лікарні, як наприклад, Дитячий тубдиспансер, Обласний психоневрологічний диспансер*);

– заклади побутового обслуговування (9,8 %, *салони краси, технічне обслуговування, ательє та ін.*);

– заклади готельно-ресторанного бізнесу (14,8 %, *де 72,5 % (58 шт.) кафе та кав'ярні, 7,5 % (6 шт.) – нові модернізовані або частково модернізовані заклади розміщення*);

– заклади з надання фінансових послуг (8,5 %);

– заклади з надання юридичних послуг (6,5 %);

– заклади торгівлі товарами та іншими послугами (39,4 %, *від маленьких маагазинчиків, включно з аптеками, до представників мережевої торгівлі та туристичних фірм*).

Заклади приватної форми власності, які займаються комерційною діяльністю, з'явилися в своїй абсолютній більшості вже протягом останнього десятиліття. Дані об'єкти вплинули на функціонально-структурне поле центральної частини міста наповнивши його дрібними торгівельними точками, мережевою торгівлею, та закладами, що спеціалізуються на послугах, які відповідають сучасним потребам мешканців великого міста (вузькопрофільні медичні, різні побутові, спеціальні приватні школи із відповідного напрямку підготовки, творчі майстерні, юридичні, фінансові та ін.). Концентрація т.зв. "точкових об'єктів першого поверху" (86,7% від зальної суми площинних і точкових закладів обслуговування населення – торгівельні точки, юридичні, фінансові установи, заклади побутового обслуговування та ін.) особливо характерна для головних вулиць загальноміського значення – Римарська, Сумська, Пушкінська. Дані міські "артерії" поєднують дві особливості: широку пішохідну зону та велику кількість людей, які постійно проходять/проїжджають повз із різною метою.

4. *Бізнес-обслуговування.* Тестова ділянка є середовищем бізнесової діяльності. Вона не нова для центральної частини великого індустріального міста. Функція залишається, змінилися лише види діяльності, масштаби. Офісні центри як осередки бізнесового управління займають різні площі: або старі, але частково модернізовані малоповерхові житлові комплекси (для дрібного, невеликого бізнесу, як правило) та спеціальні нові модернізовані (представники великого бізнесу).

5. *Інфраструктурна функція.* Незважаючи на відносно високий рівень благоустрою центру Харкова в межах головних вулиць та інших популярних серед населення і гостей міста публічних просторів, рівень комунікацій доріг залишається на надзвичайно низькому рівні. Часто аварійний стан вулиць та дворів блокує доступ до будинку. Така ситуація поширена для вулиць,

віддалених від головної. Проблема паркування є не новою і не вирішеною для центру Харкова теж.

Основний вид громадського транспорту, звичайно, метро. У межах тестової ділянки розміщені дві станції – Архітектора Бекетова та Історичний музей. Нечисленні маршрутні таксі також проходять центральною частиною міста.

6. Адміністративна функція. У межах тестової ділянки зосереджено 17 об'єктів із адміністративною функцією (напр., *Головне управління Державної міграційної служби України в Харківській області, Головне управління статистики у Харківській області*). Усі вони розосереджені по ділянці, зберігаючи свою "історичну локацію" та частково модернізовані фасади.

Зазначимо, що на вул. Скрипника 16 (наприкінці XVIII ст. тут були кар'єри із добування глини і цегляні заводи) знаходиться консульство Федеративної Республіки Німеччина. Статус установи, високий рівень благоустрою будівлі й території не спровокувало якісних змін навколо: стан деяких сусідніх будинків і територій залишається в аварійному стані.

7. Рекреаційна функція. Парк Перемоги, сквер біля Театральної площі, широкі пішохідні зони центральних вулиць, інші невеликі зелені майданчики із зонами відпочинку та достатньо високий рівень їх благоустрою якісно доповнюють міський публічний простір центральної частини Харкова. Поодинокі дитячі майданчики можна зустріти лише в деяких дворах прибудованих будинків.

Торговельно-розважальні центри (ТРЦ), що відносно нещодавно "увірвалися" у публічний простір великих міст і стали головними агентами змін навколо, є зразком зосередження сучасної масової культури. Серед усіх пропонуваного розваг, навіть шопінг у центрі міста в ТРЦ, сьогодні є ще одним варіантом дозвілля. Таким чином, ТРЦ стали важливим атрибутом центра великого міста, перетворюючи зону навколо в рекреаційну.

8. Сакральна функція. Єдиними сакральними об'єктами ділянки є Храм святих Жон-Мироносиць (колишня Мироносицька церква, що була зруйнована 1930 р.) та Харківська Хоральна синагога. Сакральним можна вважати і сквер Перемоги, на території якого у XVIII ст. було кладовище.

Тестова ділянка 2 "Мікрорайон Харківського тракторного заводу (ХТЗ)" розташований в Індустріальному районі, також частково займає територію сусіднього Немішлянського району (колишній Фрунзенський, бульвар Богдана Хмельницького, вул. Маршала Рибалка).

Індустріальний район є прикладом штучно створеного міста в місті "із нуля" у часи радянської індустріалізації. Промислова зона Харківського тракторного заводу (1928–1933) разом із житловою утворили новий "організм" – соціалістичне місто – просто в полі на відстані 8 км від центру Харкова. Ідея т. зв. соцміста була реалізована в багатьох українських промислових містах. Причина їхньої розбудови, яка полягала в обслуговуванні численних заводів, визначила основні принципи розміщення промислових об'єктів та житла. Тут промисловість, житлові комплекси, рекреаційні зони, публічний простір та комунікації (загальноміського значення) планувалися за принципами лінійності. Об'єкти обслуговування населення (дитячий садок, школа, культурний центр) розташовані в центрі житлового масиву і перебувають у межах пішої досяжності.

Сформоване в радянські часи функціонально-структурне поле на даній території має значні відмінності від сформованого в центральній частині міста. І в

цьому цінність другої тестової ділянки для дослідження, оскільки дозволяє побачити "інший" Харків, трохи провінційний, де темп життя та потреби вже довгі роки підпорядковані чіткому графіку та маршруту "дім – робота – дім", а всі щоденні (щотижневі) потреби забезпечуються в одному житловому масиві, окрім особливих, які покривав центр великого міста.

1. Житлова функція. В Індустріальному районі житлова функція залишається незмінно основною. Сучасна оцінка житлового фонду дала показник у 64 % (226 будинків) від загальної кількості всіх площинних об'єктів тестової ділянки: 1 – багатоквартирні багатопверхові (понад п'яти поверхів) – 20 %, 2 – багатоквартирні малої поверховості (1–5 поверхів) – 79 %; 3 – садибна забудова та котеджі (будь-якої поверховості) – 1 % (ця категорія добре представлена в районі, але поза межами тестової ділянки). Забудова, яка почалася з часів освоєння даної території у 30-ті рр., головним чином є радянською. Лінії житлових комплексів згуртовані в окремі блоки. Велика кількість чотирьох- або шестипверхових гуртожитків.

Нове житло представлене кількістю лише трьох будинків. Тут можна згадати про сегрегацію міського простору. Одинокі новобудови на просп. Архітектора Альошина (колишній Орджонікідзе) відокремилися парканом від двору гуртожитку, що з низьким рівнем благоустрою, "захистивши" свій двір від пішоходів та небажаних гостей, а також дітей (?!), розділивши і великий дитячий майданчик. Та конструкція паркану все-таки залишала їм можливість спілкуватися.

2. Індустріальна функція. Сам Харківський тракторний завод, як промислове ядро Індустріального району, знаходиться за межами тестової ділянки. Зі зниженням масштабів промислової діяльності, місто в цілому і Індустріальний район зокрема починає втрачати свою ідентичність. У межах самої тестової ділянки індустріальна функція району продовжує "жевріти" за рахунок цехів легкої і меблевої промисловості, що локалізувалися в середині житлових комплексів. Та здається, це не заважає жителям. Навпаки, забезпечуючи свої виробничі потреби, наприклад, був значно покращений рівень комунікацій прибудованої території по вул. Біблика (дороги, тротуари та пішохідні доріжки), у дворі якої меблевий цех власне і знаходиться.

3. Обслуговування населення. Заклади обслуговування населення, частка яких у межах тестової ділянки становить 44 % (280 об'єктів), від зальної суми площинних і точкових об'єктів, можна поділити на декілька груп:

- освітні заклади (10 %, *дошкільні навчальні заклади, загальноосвітні школи, ПТУ та із 1996 р. Харківський інститут Міжрегіональної академії управління персоналом*);
- культурні заклади (3,2 %, *міські районні бібліотеки, будинки культури, напр., БК "ХТЗ"*);
- медичні установи (4,2 %, *приватні стоматологічні кабінети, одна приватна лікарня загального профілю, районна державна лікарня*);
- заклади побутового обслуговування (11,4 %, *салони краси, технічне обслуговування, ательє і т. п.*);
- заклади готельно-ресторанного бізнесу (8,2 %, *8 кафе та кав'ярень, 3 нових або модернізованих закладів розміщення*);
- заклади з надання фінансових послуг (7,8 %);
- заклади з надання юридичних послуг (3,9 %);
- інші заклади торгівлі товарами й послугами (47,8 %, *три ринки, маленькі магазинчики, аптеки, декілька представників мережевої торгівлі*).

Заклади приватної форми власності, які займаються комерційною діяльністю, як і в центрі, на периферії теж з'явилися вже протягом останнього десятиліття. Дані об'єкти так само вплинули на функціонально-структурне поле, *нерівномірно* наповнивши його дрібними торговельними точками та закладами, що спеціалізуються на тих послугах, які є щоденно затребуваними у мешканців спальних районів (різні побутові, медичні, освітні, фінансові та ін.). Більшість точкових об'єктів із обслуговування населення (75,7 % від зальної суми площинних і точкових закладів, що обслуговують населення) розміщені на перших поверхах житлових будівель. На вибір потрібного будинку для розміщення такої точки обслуговування впливає два фактори: порядок (або категорія) вулиці та віддаленість будинку від пішохідної зони (навіть різниця в 1 м може вплинути на вибір інвестора). Виразними виступають такі собі "пари" як, наприклад, "гроші готівкою / ломбард + лотерея / гральні автомати". Можна говорити про цілі мережі цих закладів. Простежується певна закономірність у їх розміщенні й концентрації – це однозначне тяжіння до двох великих проспектів: Московського та Олександрівського.

Є приклад впливу адміністративної функції РАЦСу на розміщення через вулицю закладів готельно-ресторанного бізнесу.

Загалом, публічний простір району ніби законсервований. Красномовно це підтверджують збережені фасади, оригінальні вивіски, які часто виглядають своєрідним фетишем.

4. Бізнес-обслуговування. Дана функція майже не представлена в районі, лише три бізнес-центри з невисоким рівнем модернізації й невеликою кількістю суб'єктів. Є окремі організації, фірми, які розкидані по району, не концентруючись в окремих спеціальних будівлях.

5. Інфраструктурна. Периферійний Харків лише частково модернізований у межах головних вулиць та інших популярних серед жителів району публічних просторів. Рівень комунікацій доріг залишається на надзвичайно низькому рівні. Часто аварійний стан вулиць та дворів блокує доступ до будинку. Така ситуація поширена майже для всіх вулиць, що мають внутрішньорайонне значення. Та однозначно позитивним "ефектом" минулого планування району є широкі тротуари, зелені зони (сквери, алеї), пішохідні вулиці, хоч вони і знаходяться сьогодні в занедбаному стані.

У загальному, говорити про підтримку хоч якогось рівня благоустрою будівель, територій та комунікацій доводиться лише в деяких випадках. Окремі ініціативи жителів із покращення благоустрою території відображені в озелененні та підтримці чистоти дворів. Окремим "ансамблем" виступають погребі, неймовірна кількість яких займає прибудинковий простір, що, імовірно, створює у власників відчуття "свого двору – своєї території".

Основний вид громадського транспорту, звичайно, метро. У межах тестової ділянки розміщені три станції – Індустріальна, Тракторний завод, Імені О. С. Масельського. Важливою комунікацією є проспект Московський, який поєднує Індустріальний район прямою дорогою з центром міста (зокрема, тут проходить і тролейбусна лінія). По головних вулицях курсують маршрути таксі.

6. Адміністративна функція. Відповідно до районного планування тут розміщені всі необхідні адміністративні й урядові установи (в межах тестової ділянки є РАЦС Індустріального району, Державна податкова

інспекція, Пенсійний фонд та ін.) Розміщені вони рівно віддалено по ділянці.

7. Рекреаційна функція. Відкритий публічний простір не виконує своєї рекреаційної функції, утративши естетичну складову. Парк Маяковського, колись важливий рекреаційний простір, знаходиться в занедбаному стані, поки продовжує виконувати свою закладену функцію санітарного коридору між житлом і заводами... Але схоже на те, що це територія майбутнього житлового простору, про що не двозначно говорять будівельні роботи (три-чотири об'єкти) з боку вул. Миру.

Алея уздовж проспекту Індустріальний, сквер "Тракторозаводський", широкі пішохідні зони мають так само занедбаний стан. А великі за площею прибудинкові території, які могли б виконувати рекреаційну функцію і бути основним публічним простором для щоденного дозвілля, часто перебувають в аварійному стані. Комунікація ґрунтових (!) доріг, напевно за браком спеціальних територій, не заважає жителям будинків перетворювати власні двори в парковки. Дуже помітним є факт наявності майже в кожному дворі відносно нового дитячого майданчика (49 шт.). Та це, за словами жителів, такий собі позитивний ефект виборів до органів місцевої влади.

Торговельно-розважальні центри (ТРЦ) на периферії виконують тут таку саму роль, що і в центрі, "притягують" інші функції або підсилюють свою, зосереджуючи навколо дрібні об'єкти з обслуговування населення (торговельні точки, кафе, ломбарди, банки, аптеки та ін.). Олександрівський та Московський проспект, як вулиці загальноміського значення, а також станції метро, закономірно є центрами тяжіння таких "скупчень".

8. Сакральна функція. Храм Священномученика Олександра, архієпископа Харківського знаходиться на проспекті Олександрівський поза межами ділянки, але однозначно виконує сакральну функцію для всього Індустріального району.

Результати дослідження. Тестова ділянка 1 "Північна ділянка центральної частини" (рис. 1). Представлена ділянка є тим самим міським центром Харкова – історичним осередком, де в середині XVII ст. (1656) і виникла найстаріша частина Харкова. Мироносицька церква, нині Храм святих Жон-Мироносиць (1), і кладовище, нині сквер "Перемоги" (2), були першою північною межею міста. Південною межею можна вважати **майдан Конституції** (сучасна назва з 1996 р.) – площу, яка виникла разом зі спорудженням Харківської фортеці і стала ядром формування простору навколо, а далі всього міста. Перша її назва – Ярмаркова – пов'язана з Успенським ярмарком, який тут щорічно проводився понад два сторіччя з 1659 р. і був одним із найбільших. Відтоді всі дороги сходилися в цій точці – сьогодні майдан є місцем "зустрічі" головних історичних вулиць Харкова (Полтавський Шлях, Сумська, Пушкінська, Московський проспект). Даний факт визначив стратегічність його положення в межах майбутнього великого міста та завжди впливав на розвиток і напрями розширення його меж.

Історичність не є обов'язковою умовою збереження за простором ролі ядра, але однозначно надає їй атмосферності та цінності. Майже кожен будинок на майдані Конституції є архітектурною пам'яткою (комплекс житлових і адміністративних будинків 7, 8, 9). Сьогодні тут розташована Харківська міська рада та інші центральні міські органи влади – додалася адміністративна функція. Утілення сміливих рішень у напрямку зміни форми Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова (6) у 2013 р., розташованого в безпосередній близькості до

майдану Конституції, привело до зміни і самого ядра – воно набуло ознак сучасного публічного простору, популярного серед жителів та гостей міста. Це значно посилило його вплив на простір навколо та об'єкти, що розміщені вглиб по лініях прилеглих коридорів – вулиць Сумська, Римарська, Пушкінська та короткої ділянки Московського проспекту (його початку, що в межах нашої тестової ділянки): насиченість простору різнофункціональними об'єктами сучасної спрямованості активізувала та посилила тут ділову, культурну та комерційну функції.

На початку XX ст. у центральній частині Харкова з'являється нове ядро з потужними науково-освітньою та адміністративно-діловою функціями. Так, у межах території, розташованій на північний схід від вулиці Сумська, яка в XIX – на початку XX ст. належала Харківському Університету і розміщувала клініки, старі навчальні корпуси факультетів, у 20-30-х рр. були заплановані та закладені фундаменти знакових агентів майбутніх міських змін. Ідеться про **майдан Свободи** та комплекс найзначніших будівель свого часу в стилі конструктивізму – Держпрому (10) та новий корпус Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (11). Далі за ними лежали лише пустирі, що перетиналися ярами.

Станції метро, що мають незмінну прив'язку до місця, якщо не стають модераторами простору навколо, то значно збільшують вірогідність його перетворення: Історичний музей (14) та Майдан Конституції (15) (пов'язані між собою переходом з'єднуючи дві лінії метро) підсилюють роль великого ядра майдану Конституції та коридору вздовж вул. Сумська; Університет (23) та Держпром (24) (так само пов'язані між собою переходом з'єднуючи дві лінії метро) підсилюють роль іншого великого ядра – власне майдану Свободи – та того ж таки коридору – уздовж вул. Сумська. Обов'язковою умовою розвитку ядра є його внутрішня модернізація. Історично сформовані майдан Конституції та майдан Свободи після отримання Україною незалежності не втратили свого значення, зберігаючи набір важливих культурних та еволюційних маркерів, які визначають різні грані харківської ідентичності. Сьогодні, шляхом пошуку нових архітектурних і функціональних рішень щодо модернізації, зокрема майдану Свободи, різні учасники (влада, архітектори, громадські активісти) намагаються знайти спільну ідентичність усього міста.

Обидва ядра знаходяться за межами нашої тестової ділянки. Та їх вплив поширюється глибоко всередину її території. Так, за мірою впливу можна окреслити дві зони:

- *напівпериферія* – трикутник зі сторонами вул. Римарська – вул. Пушкінська – вул. Жон Мироносиць включаючи простір навколо короткого коридору в межах тестової ділянки по Московському проспекту; перетинається коридором – вул. Сумська;

- *периферія* – від вул. Пушкінська в бік до Харківської набережної; включає колишню промислову зону.

Напівпериферія та периферія. Поширення впливу великого історичного ядра (В. Я. І) із потужною торговою функцією поступово "розтягнуло" межі міста. Уздовж вулиць Сумська та Римарська (коротка вулиця, яка теж спускається до майдану Конституції і йде пара-

лельно вул. Сумська) на кінець XVIII ст. добре розвинулися торгівля, мануфактура, професійні об'єднання міських ремісників по цехах, а також, що є абсолютно логічним, активізувалося житлове будівництво. На початку XIX ст. була заснована вул. Пушкінська, землі уздовж були відведені під поселення іноземних майстрів, запрошених у Харків засновником Університету Василем Каразіним. Оскільки в той час усіх іноземців називали в основному німцями, тому вулиця включно до 1899 р. мала назву Німецька. Вона була забудована в основному житловими будинками.

Сформовані на той час торгово-ремісничі та житлові функції, доповнюючи одна одну, разом стали передумовою наступних просторово-функціональних змін у місті (розширення меж міста, поява нових об'єктів із новими функціями).

Розвиток мануфактурного та ремісничого виробництва, пізніше поява перших невеликих заводів із легкої чи харчової, фармацевтичної промисловості (зокрема по вул. Громадянська, навколо якої з часом сформувалася окрема промислова зона – мале ядро в межах історичного центру міста) разом спровокувало появу тут об'єктів із новими – обслуговуючими функціями. Зокрема, заклади освіти (1805 р. було засновано Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), науки, культури, медицини, фінансові установи стають затребуваними в новому просторі та зайняли спеціально збудовані будівлі. Тоді ж відбувається перехід від розрідженої одно-двоповерхової житлової забудови зі значними присадибними територіями (окремі приклади ще можна зустріти на периферії тестової ділянки – між вул. Пушкінська та Харківської набережної) до висотної периметральної забудови високої щільності, або т. зв. прибуткового житла. Популярність прибуткового житла, яке стало головним формотворчим елементом архітектури Харкова, була тенденційною для всіх країн східноєвропейського регіону, досягши свого розквіту в другій половині XIX ст. Характерною зовнішньою ознакою таких будівель була різностильність і "зцементованість" їх фасадів в єдиний і будувались вони на головних магістралях історичного центру. У Харкові це вулиці Римарська, Сумська, Пушкінська, Харківська набережна, Московський проспект.

На початку XX ст. історичний ландшафт центру Харкова почав зазнавати характерних соціалістичних трансформацій. Залишаючись поліфункціональним (житло різного класу, комерція та офіси, легка й харчова промисловість і т. п.), у центрі почали виникати нові публічні простори соціалістичного типу, з'явилися урядові будівлі – посилилася адміністративна функція, частково перебудовувалися старі житлові квартали або зруйновані під час війни, нові транспортні розв'язки поєднали центр і периферію (напр., Московський проспект – транспортна магістраль, яка в нашому випадку з'єднала тестові ділянки 1 та 2).

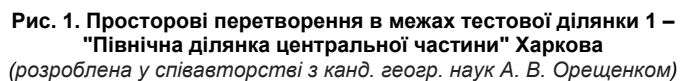

Рис. 1. Просторові перетворення в межах тестової ділянки 1 – "Північна ділянка центральної частини" Харкова
(розроблена у співавторстві з канд. геогр. наук А. В. Орещенко)

Нові постсоціалістичні трансформації історичний центр Харкова почав потрохи "впускати" у свій простір лише із 2000-х років. Багатофункціональні об'єкти із сучасними архітектурними формами та рішеннями знаходили свої місця серед старої забудови. Вулиця Сумська (якраз та її частина, що в межах нашої тестової ділянки), з'єднуючи майдан Конституції та майдан Свободи, є тим самим коридором, який поєднує між собою два ядра й забезпечує рух елементів модернізації та на прикладах яскраво демонструє сучасну тенденцію нового урбанізму – "ущільнення" простору за рахунок використання змішаної забудови, в якій можуть поєднуватися житлова, комерційна та торгово-ділова функції (останні дві часто заміщують житлову). Зокрема, новим агентом модернізації по вул. Сумська 9 став багатофункціональний торгово-офісний центр AVEPlaza (12), побудований у 2011 р. за проектом харківського архітектора Олега Дроздова. Його будівництво було предметом конфлікту між місцевою владою і господарями комплексу, тому процес був призупинений і відновився лише після домовленості щодо реновації скверу на Театральній площі (13), яка навпроти.

Активізувалися культурна і рекреаційна функції простору. Популярним публічним простором для всіх містян та гостей став сквер "Перемоги" (2) після його суттєвої реконструкції. Сьогодні це сформована в умовах історичної забудови центру міста рекреаційна зона, а наявність сакрального об'єкта – Храму святих Жон Мироносиць (1) – лише посилює енергетику місця. У сквері навпроти будівлі Харківського театру опери та балету (5) знаходиться і відома альтанка-фонтан Дзеркальний (Скляний) струмінь (3) (споруджений – 1947 р., здійснення реконструкції – 2007 р.) – один із сучасних символів міста. Даний площинний об'єкт (2) є впливовим агентом змін навколо, особливо в контексті вияву таких елементів модернізації, які підвищують загальний рівень благоустрою території та будівель.

Навпроти парку, поза межами тестової ділянки, стоїть інший рекреаційний комплекс – сад ім. Т. Г. Шевченка з відомим пам'ятником поету (4). На сьогодні він перебуває на стадії реконструкції. Потребує реновації і відомий у Харкові культурний об'єкт Харківський національний академічний театр опери та балету імені Миколи Лисенка (5), що поряд із садом. Не дивлячись на те, що розташований він у зоні впливу головного ядра Харкова – майдану Свободи (В. Я. II), та поряд зі сквером "Перемоги" (2), досі залишається без явних елементів модернізації. Причиною може служити масштаб споруди та державна форма власності.

За планувальною документацією вул. Сумська є магістраллю безупинного руху, а отже такою, по якій дозволено активний рух автомобілів і громадського транспорту. Та широка пішохідна зона забезпечує важливу функцію, властиву публічним просторам – можливість спілкування. Тому вона насичена багатьма новими багатофункціональними об'єктами, "захопивши" і внутрішні двори периметрально забудованих кварталів. Уже згадувана на початку вул. Римарська "дублює" функції паралельної їй вул. Сумській, концентруючи тут велику кількість нових для неї обслуговуючих об'єктів і "розбавляючи" переважаючу поки тут житлову функцію.

Метро Архітектора Бекетова (16) у межах напівпериферії виходить безпосередньо на площу Архітекторів (17) і має чотири пішохідних виходи на вулиці Пушкінська, Жон Мироносиць і Дарвіна. Площа Архітекторів сьогодні – модернізований зелений острів у центрі міста. Відомий установленими тут елементами мистецтва – гіпсовими мініатюрами будівель і споруд, які символізують Харків, або "Сім чудес Харкова" – пам'ятник Та-

расу Шевченку, будівля Держпрому, Кафедральний Благовіщенський Собор, будівля Успенського Собору та інші. Тут же розташований відомий фонтан із пам'ятником Закоханам. Сама вул. Пушкінська, як та, що проходить крізь усю нашу ділянку і є другим важливим лінійним агентом – коридором, який через коротку ділянку вул. Короленка пов'язує майдан Конституції та площу Архітекторів, окрім історичної житлової функції, почала виконувати роль популярного серед містян публічного простору з можливістю споживання, щоденної комунікації та інших повсякденних практик, пов'язаних із міським способом життя. Але цікаво, що вона в той же час стала і межею між напівпериферією та периферією виявлених ядер.

Якщо напівпериферія "піддалася" впливам ядра і зафіксовані приклади модернізованих об'єктів дозволяють говорити про початок тут процесу загальної функціонально-просторової трансформації простору, то визначена периферія в межах нашої тестової ділянки поки "важко сприймає" трансформаційні процеси, які ніби зупинилися на лінії по вул. Пушкінській. Саме тут знаходиться більша частина аварійних будинків, немодернізованих комунікацій і мало представлений громадський транспорт. Причина цього полягає у відсутності в її межах малого ядра. У зв'язку із занепадом промисловості, з одного боку, та плановим винесенням її з історичного центру, з іншого, мале промислове ядро, що історично тут сформувалося (по обидва боки від вул. Громадянська), сьогодні є абсолютно знівельовано іншою діяльністю, або просто бездіяльністю, і таким чином утратило свою силу. Трансформації малого ядра не відбулося, тому і середовище навколо ще досі не визначилося з майбутнім, пріоритетним напрямом свого розвитку. Повільність процесів модернізації та відповідно відсутність будь-якої просторово-функціональної трансформації призвели до логічного і поступового занепаду даного простору. Так, центральна частина міста в межах тестової ділянки майже не зберегла індустріальну функцію. І в останній планувальній документації тут абсолютно відсутні виробнича, комунально-складська зони чи зона транспортної інфраструктури. Поки можна говорити лише про діючу тут Харківську фармацевтичну фабрику (20), що уздовж Харківської набережної, але територію якої за планом уже віднесено до житлової зони. Зустрічаються хаотично розкидані цехи фабрик легкої та харчової промисловості (провулок Воробйова), де часто розміщені майстерні вже іншої спеціалізації (ремонт і монтаж машин та обладнання).

Окремим прикладом модернізованого об'єкту периферії є споруджений на місці знесеного новий житловий будинок Carat по вул. Потебні, 6 (18) за нетиповим проектом Архітектурного бюро "Дроздов та Партнери". На фоні неоновленої історичної забудови він виглядає доволі одиноко, але сміливо і модерново. Шестиповеровий будинок виведений в одну лінію з існуючою забудовою, підтримуючи при цьому квартальну структуру, сформовану історично. Із квартир, вікна якої виходять на південь, відкривається вид відповідно на південну частину міста. Активний дизайн новобудови приваблює населення з високим рівнем доходу, що може спровокувати тут процес джентрифікації – на периферії нашої першої тестової ділянки. Поки ж він залишається "островом" комфорту без комунікацій і естетики навколишнього простору.

Намагається "вписатися" у міський простір майбутній ще недобудований бізнес-центр (на перехресті вулиць Куликівська та Маршала Бажанова) (19). По сусідству в історичній будівлі міститься корпус Національного фармацевтичного університету та Головне управлін-

ня статистики у Харківській області, побудованого в стилі радянського конструктивізму. Будівництво бізнес-центру, судячи з усього, триває не перший рік. Тому і вплив його поки важко оцінити, поки ж є лише відчуття безглузлого архітектурного рішення, яке спотворює міський простір і природний ландшафт, закриваючи вигляд із вул. Маршала Бажанова на набережну р. Харків. По завершенню будівництва, безумовно, його присутність має відіграти свою роль і спричинити перетворення міського простору навколо.

Харківська набережна, не дивлячись на свій рекреаційний потенціал, так само стала заручником "не популярності" периферії для інвестора. Старі функції простору вулиці житлова, промислова (Харківська фармацевтична фабрика, (20)) та адміністративна (Головне управління статистики у Харківській області, (21)) продовжують домінувати тут. Порівняно низькою є кількість модернізованих об'єктів "першого поверху" (як певного індикатора популярності) із обслуговування населення, представлене бізнес-обслуговування, яке частково потіснило площі, зайняті під адміністративною функцією. Вуличний простір Харківської набережної, її атрактивність, географічна доступність – ті ресурси, які можуть створити умови для початку перетворення периферії на рекреаційну, культурно-мистецьку чи ділову зону, а самої вулиці як лінійного об'єкта – на коридор.

Чи стане агентом модернізації новий ТРЦ (22) – комплекс, що також тепер будується в протилежній частині периферії, займаючи територію, яка має вихід до чотирьох вулиць: Пушкінська, Короленка, Громадянська та Слюсарного провулку? Масштабний проект, який витіснив попередні об'єкти з ділянки (колись тут розміщувалися цехи горілчаного, масляно-барвного чи пивоварного заводів), вплине і на середовище навколо, пришвидшить модернізацію об'єктів зі зміною їх функціональної складової. Зокрема, даний об'єкт у майбутньому може вплинути на розвиток нового коридору вздовж вул. Куликівська, яка через Слюсарний провулок з'єднується з Московським проспектом.

Таким чином, активізація діяльності, поява нових, не обов'язково масштабних, але знакових об'єктів з новими функціями, поряд із лінійними об'єктами – вулицею Куликівська та Харківською набережною – обов'язково прискорить поширення елементів модернізації вздовж них і тим самим перетворить їх на коридор "руку" модернізації" у межах периферії.

Намічена за Генпланом реконструкція садибної та багатоквартирної (малоповерхової) забудови, яка ще залишається в даній частині міста, дуже необхідна, оскільки дозволить досягти високої ефективності використання території для розміщення тут модернізованої шляхом реновації/санації житлово-громадської забудови. Реконструкція житлових територій розглядається не просто як поліпшення фізичного стану житлового фонду, але і як кардинальне поліпшення соціальних умов проживання населення.

Для історичної частини міста варіант знесення будівель із наступною зміною функціонального використання відповідної земельної ділянки також передбачений в актуальній планувальній документації. Враховуючи їх аварійний стан, рівень благоустрою територій навколо та функціональну невизначеність, напевно, це може бути виправдано. У такому разі дуже вірогідний варіант поступової трансформації монофункціонального простору і перетворення його на поліфункціональну міську систему культурно-освітнього й виробничо-ділового спрямування.

Тестова ділянка 2 "Мікрорайон ХТЗ" (рис. 2). Житловий мікрорайон Харківського тракторного заводу (ХТЗ) на відстані 8 км від історичного центру Хар-

кова був побудований у 30-х рр. XX ст., як робітниче селище "Заводський" або "ХТЗ", яке стало першим зразком містобудування нового типу. Промислова зона Харківського тракторного заводу (1928–1933) разом із житловою утворили новий "організм" – соціалістичне місто. *Соцмісто на периферії як штучно створена міська система порівняно з центральною частиною міста, яка розвивалася еволюційним шляхом, відповідно має абсолютно відмінний механізм розвитку, а отже і функціонування та виживання.* Причина штучної розбудови території полягала в обслуговуванні численних заводів, що визначило основні принципи взаємного розміщення ключових зон: тут промислова, житлова, рекреаційна в ролі "санітарного" розриву, публічний простір і комунікації доріг (загальноміського й районного значення) планувалися за принципами лінійності та розмежованості. Об'єкти обслуговування населення (дитячий садок, школа, культурний центр) займали центральне/рівновіддалене положення в межах одного кварталу в радіусі пішої доступності. Такий функціональний підхід до проектування простору кварталів в епоху індустріального будівництва породив монотонність міського середовища. Колись у межах одного, трохи провінційного, мікрорайону ХТЗ, де темп життя довгі роки був підпорядкований чіткому графіку та маршруту "дім – робота – дім", можна було легко забезпечити всі щоденні (щотижневі) потреби в одному житловому масиві; сьогодні ж задоволення "старих" потреб (працювати, навчатися, проводити вільний час), але вже на вищому рівні, змушує мешканців щодня "мігрувати" за межі свого району, що закріплює в цілому за Індустріальним районом (до якого входить мікрорайон ХТЗ) назву "спального району" міста Харкова.

Ті об'єкти, із яких свого часу почався розвиток території мікрорайону ХТЗ, сьогодні хоч і змінили вектор і силу свого впливу та зберігають і далі роль "тримачів уваги" жителів, а отже й життя/діяльність навколо себе. Для мікрорайону ХТЗ такими ядрами є такі площинні об'єкти:

- 1) промислова зона – власне Тракторний завод, який розташований за межами тестової ділянки;
- 2) перший ринок у мікрорайоні – ринок "ХТЗ", або Тракторозаводський ринок, на проспекті Олександрівському, який був створений у 1935 р. разом із житловим кварталом – тепер місцевою пам'яткою архітектури;
- 3) парк ім. Маяковського, що також був закладений у 30-ті роки (тепер за планом зонування більша частина території є майбутнім житловим простором).

Поряд із великим промисловим ядром (п. 1) сформувалися малі ядра мікрорайону (пп. 2, 3). Останні є першими місцями масового скупчення/зустрічей жителів району, або публічними просторами за сучасним визначенням; малі ядра розміщені в межах тестової ділянки.

Соцмісто, як і спочатку, продовжує залишатися периферією стосовно центра великого міста – *його історичної частини*. Постсоціалістичний період створив нові умови функціонування міських систем, тому периферія великого міста, де все було передбачено і розраховано наперед, так чи інакше потрохи мусила теж розпочати шукати шляхи для виживання. Вивчення мікрорайону ХТЗ як частини великого Індустріального району Харкова підтвердило думку, що великі заводи можуть бути в місті, та вони не є самим містом. Сьогодні промисловість об'єктивно втрачає свої виробничі потужності, територія зон зменшується, кількість робочих місць скорочується. **Тракторний завод**, як промислове ядро мікрорайону, належить до Орджонікідзевської промислової зони (за планом зони підприємств II–V класів шкідливості). Зі зниженням масштабів промислового вироб-

бництва та вимушеною функціональною диверсифікацією, місто в цілому та Індустріальний район зокрема, починають утрачати свою місцеву ідентичність (робіт-

ниче селище – мікрорайон), а завод перестає бути тією силою тяжіння для робітників до району.

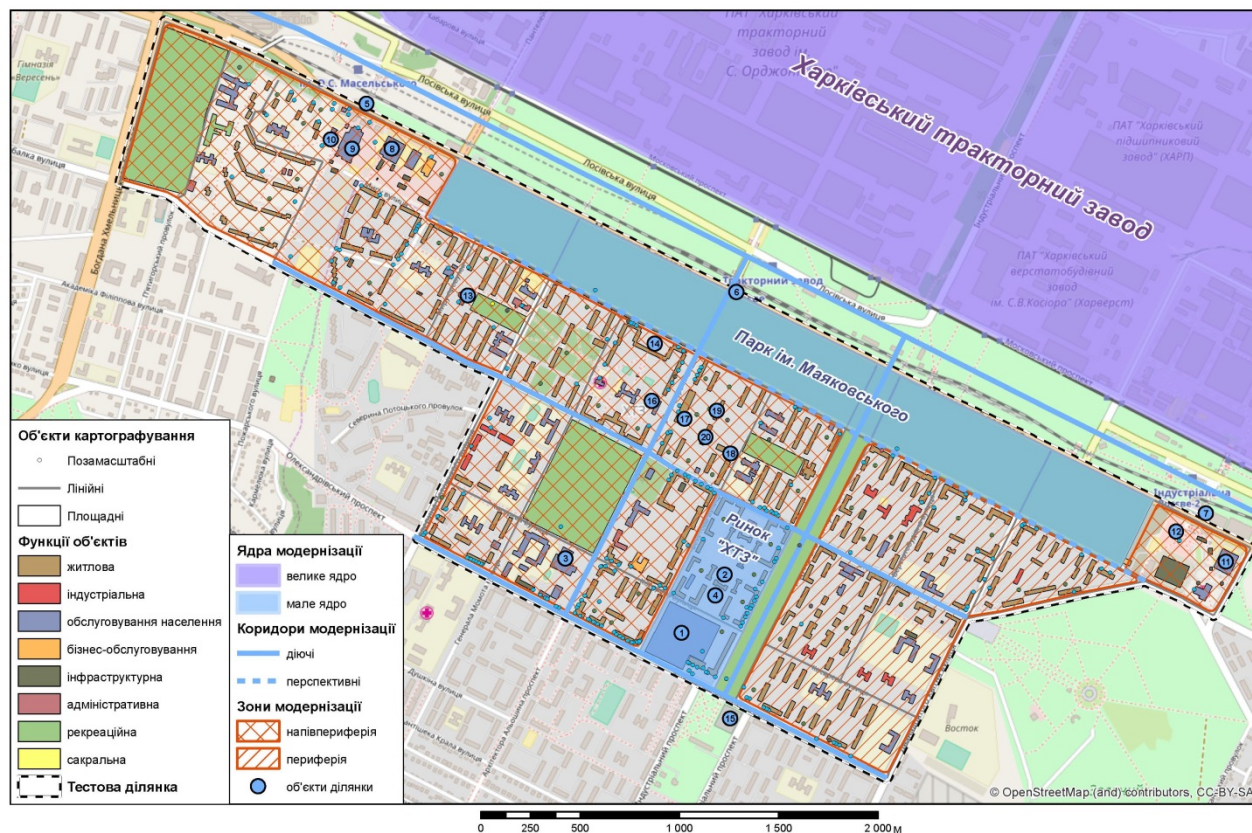

Рис. 2. Просторові перетворення в межах тестової ділянки 2 – "Мікрорайон ХТЗ" Харкова (розроблена у співавторстві з канд. геогр. наук А. В. Орещенко)

Ринок "ХТЗ" або Тракторозаводський ринок (1) на проспекті Олександрівський – історичне ядро та перший публічний простір новоствореного тоді селища "Заводський"; поряд миститься житловий квартал (2), який сьогодні є місцевою пам'яткою архітектури. Не дивлячись на відсутність внутрішньої модернізації, ринок, як традиційний і дуже своєрідний комунікаційний центр, досі "тримає увагу" жителів та створює "живий" простір навколо. Численні об'єкти й новий ТЦ (3) на перехресті вул. Архітектора Альошина та проспекту Олександрівський тільки розширили комерціалізований простір навколо ядра. Поява нового модернізованого об'єкта – новобудова (4) у периметрі історичного кварталу – є, на нашу думку, початком процесу трансформації самого ядра, що, можливо, вплине на його морфологічну та функціональну структури.

Парк ім. Маяковського – рекреаційне ядро розміром у 80 га вже "в минулому". Колись важливий рекреаційний простір мікрорайону (через нього поверталися додому робітники заводів, там проводили свій вільний час, розважалися з дітьми) сьогодні перебуває у занедбаному стані, хоч і продовжує поки виконувати свою закладену функцію санітарного коридору між житловими комплексами і заводами. Але тепер за планом зонування міста Харків ця зелена територія між проспектом Московський та вул. Миру визначена зоною майбутнього житлового простору. Перше будівництво вже почалося. Зміна функції на такій великій території і в таких масштабах однозначно приведе до руху нових елементів модернізації, появи прикладів модернізованих об'єктів та проникнення функціональної трансформації глибоко всередину всього мікрорайону. Сила рекреаційно-

го ядра вже давно ослабла, а тепер вона буде знівелювана і рекреаційна/санітарна функція трансформуватиметься в небезпечну тут багатофункціональність простору (оскільки промислове ядро продовжуватиме функціонувати, а відсутність санітарного коридору, роль якого виконував даний парк, може негативно вплинути на екологічну ситуацію в районі).

Напівпериферія та периферія. У межах другої тестової ділянки вже важче виділити напів- та периферію в тому самому контексті, як ми це робили щодо першої ділянки. І пояснюється це тим, що сама ділянка – мікрорайон ХТЗ – є власне периферією на рівні міста стосовно його центральної частини. Коридор загальноміського значення – проспект Московський – сполучає, але не "доносить" сюди на периферію ті тенденції, що є в центрі. Поширення нових трендів розвитку та максимальне функціональне/інфраструктурне навантаження тут більшою мірою, ніж у центрі, прив'язане до транспортної інфраструктури (станцій метро, місць пересадок, транспортних зупинок, ліній міських маршрутів) та великих торгових площ – торгових агентів. Головними лініями, або коридорами такого поширення, у мікрорайоні ХТЗ на сьогодні є: проспекти Московський (посилюється трьома станціями метро – усі в межах тестової ділянки), Олександрівський та Індустріальний, вулиці Архітектора Альошина та Бібліка. Об'єкти з різними функціями та різного масштабу хаотично акумулювалися уздовж них, перетворивши публічний простір цих вулиць на "розкладку пропозицій різних товарів та послуг". Більшість точкових об'єктів із обслуговування населення (75,7 % від загальної суми площинних і точкових закладів, які обслуговують населення) розміщені на

перших поверхах житлових будівель ("модернізований житловий простір"), як правило, не призначені за планом будинку для цього. Багатосекційні ж будинки 30–50-х рр. із уже запланованими магазинами на першому поверсі лише частково використовуються через свою віддаленість від вищеназваних коридорів.

Однозначно важливими агентами впливу є три станції метро: імені О. С. Масельського (5), Тракторний завод (6), Індустріальна (7), які були відкриті у 1978 р. і всі з виходом на головну міську магістраль Харкова – проспект Московський. Біля двох із них з'явилися такі "пари": біля станції імені О. С. Масельського (5) – ТРК "Екватор" (8) / супермаркет "Сільпо" (9) / ринок Індустріальний (10), біля станції Індустріальна (7) – супермаркет "ВОСТОК" (11) / торговий майданчик Лосєво (12). Разом старі (станції метро) і нові (торгові площі) "модератори простору" на Московському проспекті "притягнули" сюди набір схожих функцій у формі дрібніших/окремих об'єктів із обслуговування населення (торговельні точки, ресторани, кафе, фінансові установи, приватні медичні кабінети, салони краси). Таким чином такі скупчення нових/модернізованих об'єктів однозначно змінює функціональну складову простору.

Колись затишна й закрита майже по всій протяжності парком ім. Маяковського вул. Миру може перетворитися на коридор, схожий на той, що по проспекту Олександрівському, дублюючи певною мірою такі самі функції. Близькість Московського проспекту та станцій метро лише підсилює процес трансформації по обидва боки території, яку ще поки займає парк. Тоді ж закинута перші поверхи старих будівель, напевно, "заповняться" новими об'єктами з обслуговування населення.

Дуже відносно в межах тестової ділянки можна виділити периферію малих ядер за ознаками меншої концентрації модернізованих об'єктів та низького / аварійного благоустрою/стану будинків, дворів та комунацій (навіть у частинах основних коридорів, що "заходять" сюди): займає він територію від проспекту Індустріального до вул. 12-го Квітня та від вул. Миру до проспекту Олександрівського. Для даної території характерним є збережена тут практика розміщення всередині кварталів виробничих цехів. Та вони, як видно, не є сьогодні помітними агентами впливу. Решту тестової ділянки від проспекту Індустріальний у бік до бульвару Б. Хмельницького можна вважати напівпериферією мікрорайону ХТЗ (не дивлячись на приклади низького рівня благоустрою традиційних міських просторів, внутрішніх кварталів і комунацій).

Важливими об'єктами, які, звичайно, не є ядром мікрорайону, його модернізації, але які вносять певну атмосферу (історичну, культурну) і естетично доповнюють анонімний міський простір мікрорайону ХТЗ, є:

1. Занесений до списку пам'яток архітектури та містобудування колишній клуб-ігальня для робітників ХТЗ (13), розташований за адресою: пров. Миру 3 (крайня вулиця історичного ареалу), у 1967 р. був переданий під Палац одруження в Індустріальному районі, змінивши свою функцію на адміністративну;

2. Будинок по вул. Миру 20 (14) (колишня вул. Сталіна), побудований у 1933 р. Багатосекційний будинок із парадним фасадом та запланованими магазинами на першому поверсі, поштою й елементами культурного споживання – книгарню, бібліотекою (які досі функціонують) – на початок 30-х рр. був не типовим із планувальної позиції, оскільки мав 38 під'їздів (!), 4–6 поверхів та 288 квартир. Будинки-комуни передбачали лише окремі кімнати. Він "виринається" із загального середовища, нагадуючи важливий історичний період у житті самого району. *За словами самих жителів – це*

єдиний будинок, вартий уваги в цьому мікрорайоні. Процес реновації даної будівлі може розпочатися після забудови території навпроти – парку ім. Маяковського.

3. Храм Священномученика Олександра, архієпископа Харківського (15) розташований на проспекті Олександрівському поза межами ділянки, але однозначно виконує сакральну функцію для всього Індустріального району.

Колись активні агенти впливу – великі традиційні (ті, що залишилися із радянського періоду – спортивні комплекси, будинки культури та творчості, бібліотеки, музична школа і навіть сквери) міські простори потребують пошуку нових варіантів їх використання або функціональної диверсифікації. Вони "випадають" із зони прямого впливу ядра (розташовані всередині кварталів, тобто не вздовж коридорів) та досі не є приватизованими, залишаючись у державній власності.

Висновки. У ході дослідження в межах тестових ділянок виділялися ядра, різні за радіусом впливу (великі й малі), різні за своєю функціональною складовою (історичні, промислові, рекреаційні, культурні). Та всі вони, не дивлячись на своє походження (штучне чи еволюційне), є публічними просторами і стали ядрами завдяки інтересу жителів міста до того чи іншого місця/об'єкту та зосередження там своєї діяльності/відпочинку.

Конкуренція, як головний чинник розвитку системи (у т. ч. і міської), провокує логічні перетворення, а отже поступову модернізацію. Починається вона з найпопулярніших місць і поширюється територією далі, дуже чутливо реагуючи на "попит на зміни". Модернізація може зупинитися/перерватися дуже різко. Для центру внаслідок перенасиченості пропозиції питання конкуренції є критично важливим для виживання: контекст перетворення, його форма, естетика і багатофункціональність. Тоді як для периферії інколи достатньо простої зручної функціональності – поєднання невеликої кількості функцій у межах одного об'єкта.

Для обох тестових ділянок – і центру, і периферії – однаково є дуже важливим простір вулиці – коридору як лінійного агента впливу. Вони забезпечують зв'язок між об'єктами/ядрами модернізації, а значить, і рух елементів модернізації. Тому тут важливим є і характер планування вулиць/забудови:

- у центрі транспортні потоки великих вулиць ніби прорізаються крізь історичні малі або середні дуже компактні квартальні забудови, що поєднані між собою невеликими вуличками;

- на периферії спостерігається зниження транспортної доступності; лінійність і розмежованість між будинками та кварталами створює багато порожнього/вільного простору.

Від принципу забудови залежить стан багатьох ключових особливостей, характерних саме для міської системи: міська мобільність, характер середовища, розвиток малого підприємництва, екологія, вуличне життя, сусідські відносини і т. п. Планування вулиць та забудови вплинули також і на характер поширення процесів модернізації. Компактність скорочує простір, ущільнює його, тому в центрі реалізація принципів багатофункціональності та мобільності є, з одного боку, необхідною, з іншого боку – вимушеною; мають лінійне поширення. Розмежованість, навпаки, створює складні умови пошуку найпопулярніших/вигідних місць для доцільності/ефективності його перетворення, тому рух процесів "від місця до місця" формує окремі ареали/островки сукупності благ.

Тестова ділянка 1 "Пієнічна ділянка центральної частини". Не дивлячись на близькість розміщення тестової ділянки до двох потужних міських ядер, цій

частині міста не вдалося уникнути поляризації міського соціально-економічного простору. Чітке розмежування між модернізованою напівпериферією та депресивною периферією пояснюється тим, що сьогоднішня периферія колись мала своє ядро і тепер не сприймає той варіант перетворень, які мають місце в напівпериферії. Деіндустріалізована територія зони впливу малого промислового ядра невпевнено приміряє на себе процес комерціалізації, тому і ревіталізація є поки менш привабливою для інвесторів; лише простежуються окремі натяки на джентрифікацію через дещо експериментальне будівництво нетипового та дорогого житла в межах непрестижних садибних кварталів.

Така контрастність середовища не створює відчуття гомогенності міського середовища, що негативно позначається на загальному враженні від центру міста. Пошук/створення об'єкта для формування малого ядра (найвірогідніше культурного/ділового/креативного спрямування) забезпечить новий подих даного середовища, яке буде наповнюватися модернізованими об'єктами, а не лише демонструвати приклади елементів модернізації різного ґатунку.

Тестова ділянка 2 "Мікрорайон ХТЗ". Ядра периферії, їхня роль часто визначається не стільки ознаками внутрішньої модернізації, скільки традиційністю впливу на міський простір. Поряд з ними вагомий роль відіграють окремі агенти модернізації (масштабні осередки торгівлі – ринки, супермаркети, ТРК, а також транспортні зупинки, станції метро, інколи перехрестя вулиць), які множать однотипні функції дуже концентровано і точково комерціалізуючи міський простір. Через слабе велике промислове ядро та немодернізовані традиційні малі ядра, тестова ділянка в межах мікрорайону ХТЗ характеризується різними диспропорціями у розвитку території мікрорайону (як, напр., по вул. Архітектора Альошина – новобудови (16, 17, 18) поряд із аварійними гуртожитками (19, 20)).

У цілому ж у центральній частині міста та на периферії зміни міського простору мають дві тенденції: перетворення чи часткова модернізація та занепад території. Власне просторово-функціональна трансформація як явище поки не має масштабу всього міста чи хоча б окремого району, лише характеризується окремими елементами перетворення. Міру взаємодії та взаємовпливу об'єктів міста – учасників процесу функціональних та інституційних перетворень, можна спостерігати на таких просторових рівнях структури міста:

1) Фасад будинку / двір будинку – вулиця.

Найнижчий рівень контакту людини з міським простором та вияву процесів перетворення. На даному рівні власне і реалізуються конкретні містобудівні рішення (на прикладі окремих об'єктів, ділянок, функцій). Звідси може починатися перетворення (чи навіть модернізація) і підніматися на вищі рівні через побудовану загальну стратегію розвитку міста. Тут є важливою ідея підтримки одного цілого простору, спільного для всіх учасників / користувачів. Цілісність міської системи має забезпечуватися однотипністю елементів модернізації об'єктів, зменшенням виявів поляризації простору вулиці та двору. Різний рівень благоустрою, наприклад, тут часто прямо залежить від активності громадськості та окремих жителів, власників (орендаторів) закладів обслуговування населення, що займають конкретні площі.

2) Головна вулиця / проспект – другорядна вулиця / провулок.

Поява нових об'єктів (точкових, площинних) уздовж лінійних, зовнішні перетворення або зміна їх функціональної складової пояснюється характером і напрямком поширення елементів модернізації: головним чином, уздовж лінії головної вулиці, або в точці концентрації

максимального соціально-економічного, культурного, побутового навантаження – територій навколо агентів впливу з наявними там модернізованими об'єктами.

Тут важливою є ідея формування зручного, багатофункціонального, соціально модернізованого публічного простору в рамках спільних проєктів між владою, бізнесом та громадою. Гомогенність міської системи на даному рівні має забезпечуватися однотипністю модернізованих об'єктів, узгодженим стандартом важливих аспектів зовнішнього вигляду міського простору (нові будівлі, малі архітектурні форми, освітлення, дорожні вкази, тощо), адекватне поєднання традиційних фрагментів історичної забудови (їхнє збереження) та сучасних архітектурних форм, зменшення виявів поляризації простору великих і малих вулиць, багатофункціональність (інтеграція декількох пріоритетних функцій). На цьому самому рівні можна розвивати ідею спільного простору (shared space) – концепції дорожнього руху, яка полягає у спільному використанні вуличного простору автомобілями, велосипедами та пішоходами. Вона могла б бути "свіжим" рішенням для центру міста (численні короткі вулички периферії першої тестової ділянки в контексті попередньої запланованої її реновації та визначення функціональної спрямованості). Для мікрорайону ХТЗ на даному рівні за обов'язкової участі місцевої громади важливо розвивати концепцію спільного освоєння й використання простору всередині мікрорайону/кварталів, оскільки є багато пустих ареалів, які розмежовують жителів мікрорайону. Це ускладнює суцільські відносини і зменшує відчуття безпечності.

3) Рівень адміністративного району міста.

Цей рівень найскладніший у контексті організації та управління. Втілені тут рішення мають різний радіус впливу: як на територію навколо, так і на місто в цілому, а значить можуть вплинути на вектор руху розвитку всього міста. Тому основними принципами прийняття рішень мають бути: спільність ідей; гомогенність простору від центру до периферії міста; функціональність простору; соціальність – формування суспільної активності. Забезпечення даних принципів можливе шляхом реалізації спільних проєктів, у рамках яких учасники можуть впливати на рішення і працювати на спільну ідею. Таким спільним проєктом, зокрема, може бути пошук у міському просторі перспективних і значущих для всього міста об'єктів (можливо, пов'язаних із місцевою ідентичністю – культурною, історичною), через модернізацію яких можна пов'язати можливі напрями впливу на територію. На цьому самому рівні можна, наприклад, реалізовувати локальну економічну політику (формування сприятливого бізнес-клімату, регулювання низової комерціалізації), розвивати культуру та креативність міста (напр., брендинг міста, проведення масових культурних та спортивних заходів), обговорювати питання оптимізації руху громадського транспорту, створення публічних просторів і т. д.

Продиктовані часом нові способи і форми використання міського простору та об'єктів, що відповідають трендам нового урбанізму, таким, як комплексність та багатофункціональність міського простору, компактність і ущільненість планування, архітектурна й функціональна різноманітність нової та старої забудови, ревіталізація об'єктів із можливою зміною функції, висока якість умов життєдіяльності населення (наявність тих можливостей, які роблять міське середовище міським: публічні простори для обміну, спілкування та розвитку; відчуття спільності й безпеки; мобільність; пішохідна доступність і її взаємопов'язаність із транспортною мережею, якість архітектури та планування, збалансований розвиток і енергоефективність) абсолютно органічно можуть бути втілені в міському середовищі Харкова.

Список використаних джерел:

1. Власенко Є. Приватизація житла в постсоціалістичних країнах: причина та передумови // *Mistosite. Аналітичний журнал про місто.* – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/privatyzatsiia-zhytla-v-postsotsialistychnykh-krainakh-prychyna-ta-peredumovy>
2. Дронова О. Л. Геоурбаністика: навч. посіб. / О. Л. Дронова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. – 419 с.
3. Дронова О. Л. Новий урбанізм: у пошуках виходу з урбаністичного колапсу // *Укр. географ. журн.* – 2015. – № 3. – С. 33–41.
4. Короман Н. С. Стратегія міського розвитку Харкова: ретроспектива містобудівної політики // *Вісн. Київського ун-ту. Серія Географія.* – 2017. – 3(68)/4(69). – С. 79–87.
5. Мезенцев К. В. Тренди розвитку міських поселень в Україні: стійкі та вразливі міста / К. В. Мезенцев // *Вісн. Київ ун-ту. Географія.* – 2013. – Вип. 1(61). – С. 31–36.
6. Руденко Л. Г. Функции городов и их влияние на пространство / под ред. Л. Г. Руденко. – К.: Феникс, 2015. – 292 с.
7. Федорів П. Міські географії та географії міст. Як капіталізм впливає на просторові нерівності // *Mistosite. Аналіт. журн. про місто.* – 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/articles/miski-heohrafiia-ta-heohrafiia-mist-yak-kapitalizm-vplyvaie-na-prostorovi-nerivnosti/>
8. Федорів П. Політекономія розвитку. В чіх інтересах здійснюється міське управління // *Mistosite. Аналіт. журн. про місто.* – 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/politekonomiia-rozvytku-v-chyikh-interesakh-zdiisniuietsia-miske-upravlinnia>

References:

1. Vlasenko YE. (2016) Pryvatyzatsiia zhytla v post-sotsialistychnykh krainakh: prychyna ta peredumovy // *Mistosite. Analychnyy zhurnal pro misto.* [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/privatyzatsiia-zhytla-v-postsotsialistychnykh-krainakh-prychyna-ta-peredumovy>
2. Dronova O. L. Heourbanistyka: navch. posib. /O. L. Dronova. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr "Kyivskyy universytet", 2014. – 419 s.
3. Dronova O. L. Novyy urbanizm: u poshukakh vykhodu z urbanistychnoho kolapsu // *Ukrayins'kyi heohrafichnyy zhurnal.* – 2015. – № 3. – S. 33–41.
4. Koroma N. S. Stratehiya mis'koho rozvytku Kharkova: retrospektyva mistobudivnoyi polityky // *Visnyk Kyivskiy universytet. Seriya Heohrafiya.* – Kyiv. – 2017. – 3(68)/4(69). – S. 79–87.
5. Mezentsev K. V. Trendy rozvytku mis'kykh poselen' v Ukraini: stiyki ta vrazlyvi mista / K. V. Mezentsev // *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Heohrafiya.* – 2013. – Vyp. 1(61). – S. 31–36.
6. Rudenko L. H. Funktsyy horodov y ykh vplyvanye na prostranstvo / pod red. L. H. Rudenko. – K.: Fenyks, 2015. – 292 s.
7. Fedoriv P. (2018) Mis'ki heohrafiyi ta heohrafiyi mist. Yak kapitalizm vplyvaie na prostorovi nerivnosti // *Mistosite. Analychnyy zhurnal pro misto.* [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mistosite.org.ua/articles/miski-heohrafiia-ta-heohrafiia-mist-yak-kapitalizm-vplyvaie-na-prostorovi-nerivnosti>
8. Fedoriv P. (2018) Politekonomiia rozvytku. V chyikh interesakh zdiysnuyet'sya mis'ke upravlinnia // *Mistosite. Analychnyy zhurnal pro misto.* [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/politekonomiia-rozvytku-v-chyikh-interesakh-zdiisniuietsia-miske-upravlinnia>

Надійшла до редколегії 14.10.18

Н. Короман, канд. геогр. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В БОЛЬШОМ ПОСТСОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ ГОРОДЕ:
ПРИМЕР ХАРЬКОВА

Харьков – большой постсоциалистический индустриальный город с населением более 1 млн. Имея в своей собственности крупные объекты с разной функциональной составляющей (как промышленные, так и объекты социальной инфраструктуры, другие муниципальные учреждения), большой город в начале 90-х годов столкнулся с тем, что не имел ресурса на их содержание и развитие. Переменная и нестабильная экономическая ситуация нивелирована востребованностью многих услуг. Создалась ситуация "парализованности" публичного пространства города.

Лишь с началом процессов приватизации и коммерциализации можно говорить о постепенном "заполнении" образованной пустоты. Субъектами оценки и планирования территории становятся отдельные инвесторы. А объектом коммерческой деятельности выступает городское пространство. Новые условия создали возможность для диалога власти, городской общины и бизнеса. Неупорядоченность этих отношений дала не лучшие результаты пространственных преобразований и модернизации территории в украинских городах. Инвестор, ориентируясь на прибыль, по своему усмотрению определял место, форму и функцию нового объекта часто меняя облик города и роль территории.

Наше исследование вызвано необходимостью в изучении пространственных преобразований и процессов модернизации в большом постсоциалистическом городе, которые могут быть предпосылкой дальнейших изменений. И Харьков является едва ли не лучшим примером постсоциалистического города для исследования пространственно-функциональных трансформаций.

Цель статьи заключается в анализе процессов пространственного преобразования и модернизации как предпосылок дальнейших пространственно-функциональных трансформаций в большом городе Харькове, на основе выявленных на территории элементов преобразования и ядер модернизации. Анализ исследуемых нами объектов позволил увидеть направления преобразований городской территории, определить пространственную структуру участков, возможные функциональные изменения пространства и его современную роль в общегородской среде.

Исследование двух тестовых участков в Харькове – "старого центра" и соцгорода, обнаружило различие процессов пространственного преобразования и модернизации городских объектов в этих частях города. Не всегда возможно зафиксировать уже "готовое" преобразование или модернизацию. Здесь важно увидеть начало изменения, "словить" саму тенденцию к возможному изменению, далее суметь предположить направление и ее динамику.

Ключевые слова: большой город, постсоциалистический город, объект города, городское пространство, пространственные преобразования, элемент преобразования, модернизация, ядро модернизации, периферия.

N. Koroma, PhD Geography

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE URBAN TRANSFORMATIONS IN THE BIG POST-SOCIALIST CITY:
EXAMPLE OF KHARKIV

Kharkiv is a great post-socialist industrial city with a population over 1 million. Owning large objects with different functional components (both industrial and social infrastructure, other municipal institutions), the big city in the early 90's faced with the fact that there was no resource for their maintenance and development. Variable and unstable economic situation drowned in demand for many services. A situation of paralysis of the public space of the city has been created.

Only with the beginning of privatization and commercialization processes, we can talk about the gradual filling of the created emptiness. Individual investors become the subjects of assessment and planning of the territory. And the urban space is object of commercial activity. The new conditions have created opportunities for dialogue between the authorities, the city community and business. Disorder of these relationships has given the poor results of spatial transformations and modernization of territory in Ukrainian cities. An investor, focusing on profit, determined the place, form and function of a new object at its discretion, often changing the face of the city and the role of the territory.

Our research is caused by need in the study of spatial transformations and modernization processes in the great post-socialist city, which may be a prerequisite for further changes. Perhaps, Kharkiv is the best example of a post-socialist city for the study of spatial-functional transformations.

The purpose of the paper is to analyze the processes of spatial transformation and modernization, as the prerequisites for further spatial-functional transformations in a big city of Kharkiv, based on discovered transformation elements and a core of modernization on the territory. Analysis of the objects we were investigated, allowed for us to see directions of the transformation of the urban territory, outline the spatial structure of the sites, identify possible functional changes in the space and his contemporary role in the urban environment.

Investigation of two test sites in Kharkiv – "old centre" and social centre, revealed the difference in the processes of spatial transformation and modernization of urban objects in these parts of the city.

It is not always possible to fix a completed transformation. It is important here to see the beginning of the change, to "snatch" the very tendency for a possible change, then to be able to predict the direction and its dynamics.

Keywords: big city, post-socialist city, city object, urban space, spatial transformation, transformation element, modernization, core of modernization, periphery.

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.9>
УДК 911.3

Т. Михайленко, канд. геогр. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,
А. Січка, юрист-консультант
Київська обласна рада, Київ, Україна

ПОБУЗЬКА ОБ'ЄДНАНА ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ ОСЕРЕДОК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Визначено основи формування Побузької об'єднаної територіальної громади (Кіровоградська область) у контексті сучасного процесу децентралізації. Виокремлено основні проблеми соціально-економічного стану смт Побузьке. Проаналізовано головні фінансові показники доходної частини майбутньої громади. Установлено, що програма співпраці й допомоги USAID (DOBRE) може сприяти об'єднаній територіальній громаді в розробленні та реалізації проєктів щодо покращання надання послуг. Визначено переваги, які отримає Побузька ОТГ, досягнувши самостійності у вирішенні питань місцевого значення, що сприятиме покращенню рівня життя мешканців. Розроблено Перспективний план розвитку Побузької об'єднаної територіальної громади, який включає два блоки: економічний та соціальний. Зазначено основні ризики при формуванні громади та шляхи їхнього подолання.

Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, Побузька об'єднана територіальна громада, перспективний план розвитку, соціально-економічний розвиток, програма USAID (DOBRE).

Вступ. Постановка проблеми дослідження. Україна обрала курс на процес децентралізації у 2014 р. із прийняттям Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, законів "Про добровільне об'єднання територіальних громад" та "Про співробітництво територіальних громад", пізніше – змін до Бюджетного і Податкового кодексів.

Адміністративна реформа в Україні набрала оберти протягом минулих трьох років і за цей час здобула багато своїх прихильників у створених об'єднаних територіальних громадах. Відповідно до законодавства, яке лягло в основу формування обласних Перспективних планів, громади мають об'єднуватися або формувати нову мережу територіальних об'єднань за власним бажанням. В іншому випадку їх об'єднують добровільно-примусово.

Процес об'єднання територіальних громад у контексті децентралізації є складним трансформаційним процесом як для економіки країни, так і для свідомого сприйняття їх пересічними громадянами, тому потребують об'єднання зусиль влади на всіх рівнях. Актуальність аналізу процесу створення нової об'єднаної територіальної громади (найнижчий рівень місцевого самоврядування), її доцільності та функціонування є беззаперечним із огляду на складність економічного та політичного характеру середовища для здійснення реформ.

Головною стратегічною метою реформи місцевого самоврядування є створення умов для забезпечення його здатності самостійно вирішувати питання місцевого значення за рахунок власних ресурсів. Основним шляхом досягнення цієї мети виступає максимально можлива передача повноважень територіальним громадам і відповідно, створення умов для динамічного розвитку регіонів та надання якісних і доступних суспільних послуг громадянам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання процесу децентралізації, перерозподілу повноважень між гілками влади, фінансових і політико-правових аспектів висвітлені в багатьох роботах таких дослідників, як Ф. М. Попової, О. К. Линьова, Б. М. Данилишина, А. Л. Мельничука, В. В. Мамонової, П. В. Ворони, О. Ю. Амосова тощо.

Фінансові складові при створенні та функціонуванні громад висвітлюють наукові роботи таких дослідників, як О. Є. Нездойминої, Л. В. Сухарської, С. О. Білої, І. З. Сторонянської. Дослідженню питань щодо визначення, статусу, формування й функціонування об'єднаних територіальних громад у зв'язку з реформою децентралізації присвячено невелику кількість наукових публікацій: А. П. Павлюк, Я. Ф. Жовнірчика,

О. В. Берданової, Н. М. Гринчук, Н. А. Липовської, І. В. Патоки, Р. М. Костюкевича, В. І. Рошило.

Крім того, ця проблематика висвітлена в нормативно-правових актах, що регулюють процес децентралізації, починаючи від Конституції України і закінчуючи законами України "Про добровільне об'єднання територіальних громад", "Про місцеве самоврядування в Україні" тощо. Також теоретичні та практичні аспекти створення і функціонування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) висвітлюють "Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України", Асоціація Міст України (АМУ), Асоціація об'єднаних територіальних громад тощо.

Метою статті є здійснення аналізу процесу формування Побузької ОТГ у контексті адміністративної реформи та децентралізації стосовно перспектив та ризиків її існування за нинішніх умов, адже саме за громадської ініціативи, участі місцевого населення, сприянні іноземних партнерів і програм досягається фінансова автономія місцевого самоврядування, а відтак підвищується рівень життя населення у громаді.

Виклад основного матеріалу. Децентралізація – одна з найскладніших реформ, яка в окремих країнах тривала десятки років. Україна стала на шлях децентралізації відносно нещодавно – із 2014 р., проте процес поступово починає активізуватися. Для успішного здійснення цієї реформи потрібна консолідація зусиль усіх рівнів влади.

В Україні за період із 2015 до II півріччя 2018 р. кількість створених об'єднаних територіальних громад зростає у 5,2 рази (159 громад у 2015 р.), кількість жителів громад збільшилася на 5,7 млн осіб і у 2018 р. становить 7,1 млн осіб. За площею громади займають 36,2 % території України. Власні доходи місцевих бюджетів за розглянутий період зросли на 35,6 % із 68,6 млн грн до 192,7 млн грн. Доходи на одного мешканця за останні два роки зросли у 1,6 разів із 2395,1 грн до 3835,9 грн. На жовтень 2018 р. в Україні створено 838 об'єднаних територіальних громад, із яких у 705 уже відбулися перші вибори, а 133 чекають виборів 27 грудня цього самого року. Найбільша кількість створених ОТГ у Дніпропетровській (60), Житомирській (45), Запорізькій (43), Тернопільській (42) та Полтавській (40) областях. Кіровоградська область за кількістю створених ОТГ (16) перебуває на найнижчих позиціях [13] і посідає 19 місце в загальному рейтингу областей нашої країни. Зважаючи на активний процес децентралізації, питання створення ОТГ у цій області набуває важливого значення.

Станом на 2018 р. у Кіровоградській області функціонують 16 об'єднаних територіальних громад. Загальна їх площа становила 2271,79 км², що займає 9,2 % площі області. За результатами моніторингу процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування найбільш успішними першоствореними громадами в області сміливо можна назвати Бобринецьку, Новоукраїнську та Маловисківську.

Бобринецька міська об'єднана громада складається із дев'яти населених пунктів. Адміністративний центр – місто Бобринець. Загальна чисельність населення 11739 осіб. Бюджетна децентралізація та надана можливість громаді розпоряджатися доходами й витратами дозволило громаді надати суттєву підтримку для поліпшення матеріально-технічної бази лікарні. Одним із ключових факторів успішності Бобринецької ОТГ є орієнтація на підростаюче покоління, тому в рамках міжнародної співпраці молодь уже отримала сучасний баскетбольний майданчик. У майбутньому у Бобринці планують створити центр дозвілля молоді [3; 10]. За сім місяців 2018 р. надходження власних доходів місцевого бюджету Бобринецької ОТГ зросли у 1,14 рази (на 2,9 млн грн) порівняно з аналогічним періодом минулого року (із 20,1 до 23,0 млн грн) [5]. Фактичні надходження власних доходів на одного мешканця за період 2016–2107 рр. зросли в 1,3 рази із 2343 до 3157 грн. На I півріччя 2018 р. цей показник становить 1642,7 грн [1; 5; 15].

Новоукраїнська міська об'єднана громада у своєму складі має 12 населених пунктів. Чисельність населення становить 21891 осіб, а адміністративний центр знаходиться у місті Новоукраїнка. Завдяки створенню ОТГ відновлено амбулаторію загальної практики на території селища цукрового заводу та відбулася передача закладів соціальної сфери на баланс громади. У Новоукраїнці функціонують міні-ГЕС, гарний футбольний стадіон, безкоштовний Wi-Fi у центрі міста, створюється ультрасучасний майданчик для активних занять спортом і багато іншого. У своєму розвитку Новоукраїнська ОТГ орієнтується і враховує інтереси молоді. Результатом цього стало створення сучасного Центру розвитку ініціатив молоді, обладнання й техніку для якого було придбано за кошти Агентства США з Міжнародного розвитку [2; 10; 14]. У найближчих планах – створення інклюзивного центру. За сім місяців 2018 р. надходження власних доходів місцевих бюджетів Новоукраїнської та Ганнівської ОТГ Новоукраїнського району збільшились на 5,2 млн грн порівняно з аналогічним періодом минулого року (із 40,6 млн грн до 45,8 млн грн) [5]. Фактичні надходження власних доходів Новоукраїнської ОТГ на одного мешканця у громаді за період 2016–2107 рр. зросли у 2,6 рази із 1422 до 3659 грн і за перше півріччя цього року становлять 1805,9 грн [1; 5; 15].

Маловисківська територіальна громада об'єднує 10 населених пунктів із адміністративним центром у місті Мала Виска, нараховує 13 607 мешканців. Із 2015 р. громада змогла провести капітальні ремонти у школах, дошкільних навчальних закладах, створити новий НВК, упровадити систему енергозберігаючих технологій, побудувати новий водогін та покращити якість питної води. За кошти міста й обласного бюджету громада придбала новий шкільний автобус. Завдяки угоді про співпрацю між Урядами України та Китайської Народної Республіки, для Маловисківської гімназії було закуплено 20 нових комп'ютерів, з'явилася секція медіаосвіти [10; 11]. У 2016 р. власні доходи громади становили 33373,6 млн грн, а за сім місяців 2018 р. надходження власних доходів місцевих бюджетів Маловисківської та Смолінської ОТГ Маловисківського району збільшились на 8,8 млн грн порівняно з аналогічним

періодом минулого року (із 35,97 до 44,8 млн грн) [5]. Фактичні надходження власних доходів на одного мешканця Маловисківської громади за період 2016–2107 рр. зросли в 1,3 рази із 2420 до 3170 грн, а за перші півроку 2018 р. становлять 1549,5 грн [1; 5; 15]. Серед зазначених громад найбільше навантаження на одного службовця з надання послуг саме у Маловисківській ОТГ – 340 осіб на одного службовця.

Варто зазначити успішний досвід Заводської ОТГ Тернопільської області, яка єдина подібна за конфігурацією об'єднання (одне смт та одне село) до майбутньої Побузької громади. Ця громада була утворена у 2015 р. Об'єднує смт Заводське (адміністративний центр) та село Угринь, налічує 4399 мешканців. Із часу свого створення, завдяки залученню донорських коштів та державної підтримки на розвиток ОТГ, громада провела капітальні ремонти опорної школи, тротуарів, доріг, створила реформований Центр первинної медико-санітарної роботи, значно покращила стан житлово-комунального господарства, запровадила роздільне збирання сміття, покращила матеріально-технічну базу закладів соціальної інфраструктури. Власні доходи на одного мешканця з 2015 р. зросли у 6,4 рази з 338 до 2183,6 грн (за дев'ять місяців 2018 р.). Капітальні видатки бюджету на одну особу у 2016 р. становили 298,37 грн, що на 73 % більше, ніж у 2017 р. – 218,20 грн. Причиною цього є зменшення суми субвенції на розвиток інфраструктури. Обсяг надходжень до бюджету від сплати єдиного податку на одну особу в 2016 р. становив 130,34 грн, у 2017 р. збільшився на 47 % і становив 192,04 грн [8; 9].

Сьогодні йдеться про створення нової об'єднаної територіальної громади Кіровоградської області Голованівського району – Побузької, яка має на меті об'єднати смт Побузьке та село Капітанка. Вибір саме цих населених пунктів обумовлено здебільшого географічним фактором: віддаленістю від решти населених пунктів Голованівського району та межування на півдні з Миколаївською областю. Також має місце політичний і економічний фактори – вирватися з-під контролю нинішнього адміністративного центру району – смт Голованівська, де закладений бюджет Побузького, становить 2 млн грн на 2018 р. (у 22 рази менше видатків на утримання Голованівської РДА). За своїм складом громада належить до найменших по країні.

Природні ресурси у Побузькій ОТГ представлені сприятливими кліматичними умовами, мальовничими ландшафтами, водними ресурсами. Річка Мокра Деренюха протікає через обидва населені пункти. Уздовж цієї річки та в місці її впадіння у Південний Буг рослинний покрив у загальному представлений формациями степу (типчак, ковила тощо) та зеленими насадженнями лісів байрачного типу. Ці комплекси лісових насаджень доповнюються рослинністю водно-болотного типу (очерет, рогіз, осоки, лучна та болотна м'ята, деревій лучний і болотний тощо). Наявні природні ресурси можуть сприяти розвитку туризму, зокрема сільського зеленого туризму як для самих мешканців громади, так і для мешканців сусідніх населених пунктів. Адже саме розвиток цього виду туризму не вимагає великих витрат і має велике значення як для туристів, так і для громади, що сприятиме соціально-економічному розвитку території. Для територіального розвитку це дасть можливість отримати додатковий дохід до бюджету, зберегти культурну спадщину, поліпшити інфраструктуру території. На території громади знаходиться родовище окислених залізнікелевих руд, поклади якого використовуються для переробки на Побузькому феронікелевому комбінаті.

Після об'єднання смт Побузьке та с. Капітанка чисельність населення у Побузькій ОТГ становитиме 7062 осіб (20 % загальної чисельності Голованівського району), а територія займатиме 13,5 км², що становитиме 1,36 % від загальної площі району та 0,05 % від загальної площі Кіровоградської області. За чисельністю населення майбутня громада буде меншою на 1303 особи від аналогічного середнього показника по Україні, який на 2018 р. становить 8 365 осіб. Належить до громад із кількістю жителів у 5–10 тис. осіб.

Відповідно до методичних рекомендацій щодо визначення центру громади, адміністративним центром Побузької ОТГ визначатиметься смт Побузьке.

На всю об'єднану громаду буде одна спільна рада та один голова. Останній обирається всією об'єднаною територіальною громадою. Рада ОТГ у межах затверджених нею структур і штатів може створювати відділи (економічного розвитку, фінансовий, юридичний, освітній, охорони здоров'я), управління та інші виконавчі органи для здійснення повноважень, що належать до виконавчих органів ради ОТГ [16, с. 70]. Створення і склад цих структур визначається наявністю фінансових ресурсів у місцевому бюджеті на утримання відповідного штату.

Передусім, метою реформи місцевого самоврядування є забезпечення його спроможності самостійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення. Відповідно, отримавши самостійність, бюджет громади збільшиться за рахунок нової системи формування, доходна частина якої буде складатися з відрахунків: 100 % єдиного податку, 100 % податку на прибуток підприємств, 60 % податку з доходів фізичних осіб, 100 % податку на майно, 25 % екологічного податку, 5 % акцизного податку, а також усіх місцевих зборів, передбачених законом [4].

На досліджуваній території утримання об'єктів соціальної сфери наразі знаходиться у жахливому стані: зношеність систем водопостачання, водовідведення та каналізації давно перетнуло позначку 80 %, іноді 100 %. Це загрожує екологічною катастрофою. Заборгованість за утримання житлофонду та комунальні послуги сягають 2–2,5 млн грн. Одним із наслідків цього може стати банкрутство всієї системи ЖКГ, оскільки кошти на відновлення мереж та погашення боргів не закладені. Логічно, що необхідна доходна частина бюджету, яка може з'явитися після створення Побузької об'єднаної територіальної громади.

Однією з великих переваг ОТГ є повне надання всіх адміністративних послуг у самій громаді через наявність своїх фахівців або підписаних договорів про обслуговування з державними органами. Система Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) успішно діє в Україні, тому необхідно відкриття свого Побузького центру надання адміністративних послуг.

Окремо варто виділити банківські та нотаріальні послуги, бо нові відділення банків й нотаріуси мають існувати в самій громаді, оскільки смт Побузьке та с. Капітанка за кількістю населення мають право на декілька нотаріальних округів. Наявність останніх полегшить життя мешканців, бо потреби їздити в районний центр для обслуговування та отримання консультацій не буде. Усі послуги надаватимуться на місці.

За прогнозними розрахунками Кіровоградського відділу Асоціації міст України, доходи смт Побузького у складі ОТГ збільшаться із 2 млн грн до 24,77 млн грн на рік за рахунок власних та закріплених доходів із ПДФО. Освітня й медична субвенції виростуть на 18,53 млн грн, реверсні дотації, передбачені для розвитку ОТГ, збільшуватимуться на 4,55 млн грн. Бюджет Капітанки після об'єднання також збільшиться із

2 млн грн приблизно до 6,99 млн грн [12]. У загальному, доходи зростуть майже у 12 та 3,5 рази відповідно.

Тобто, така фінансова незалежність створить підґрунтя для громади бути спроможною самостійно розвиватися, виділяючи кошти на власні потреби, тим самим покращувати рівень життя населення. Додатковим ефектом буде підвищення конкурентоспроможності Голованівського району в цілому, збільшення його інвестиційної привабливості та зменшення відсталості території, оскільки соціально-економічний розвиток району невід'ємний від розвитку самої громади.

Для досягнення успішного розвитку Побузької ОТГ був розроблений Перспективний план розвитку, який дасть змогу органам місцевого самоврядування поєднувати аналіз поточних подій, розробку чітких кроків для соціально-економічного розвитку, сформувати загальне бачення перспектив, які будуть зрозумілі як для управлінців самої громади, так і для пересічних мешканців. Цей план включає два блоки: економічний та соціальний.

Економічний блок спрямований на залучення інвестицій, розвиток транспортної інфраструктури та ЖКГ. Залучення інвестицій має бути в основних напрямках, таких, як: санітарна очистка смт Побузького та с. Капітанки; будівництво заводу з переробки ТПВ на умовах концесії; будівництво асфальтного заводу для відновлення доріг, які сполучають населені пункти громади; ремонт, реконструкція мереж водопостачання та водовідведення, каналізації, будівництво сучасних очисних споруд на умовах концесії та залучення альтернативного виробництва у Побузьку ОТГ. У сфері транспортної інфраструктури та ЖКГ передбачаються такі заходи: створення єдиного Побузького Центру надання всіх адміністративних послуг (ЦНАП) за системою єдиного вікна; створення комунального автопарку на базі новоствореного комунального підприємства та безкоштовний проїзд пільгових категорій населення в комунальному транспорті в межах населених пунктів Побузької Громади та до обласного центру; відновлення співпраці з "Укрзалізницею". Особлива увага приділяється питанню створення єдиної керуючої компанії для надання якісних послуг для ЖКГ і відновлення існуючої системи освітлення з використанням енергоефективних технологій, запровадження муніципальної програми "Світло".

Соціальний блок передбачає розробку дієвих заходів у галузях освіти, медицини, культури, спорту та соціальної політики. Основними питаннями у сфері освіти є збереження (у деяких випадках – реконструкція і переобладнання за рахунок коштів об'єднаної громади й залучених коштів) дошкільних навчальних закладів, створення в рамках освітньої реформи опорного навчального закладу на базі Побузької ЗОШ, відкриття інтерактивних класів, безкоштовне харчування дітей та підвищення заробітної плати вихователів і вчителів Побузької громади за рахунок субвенцій із бюджету ОТГ. У галузі медицини передбачається розробка та прийняття регіональної програми розвитку медицини Побузької ОТГ, зокрема, створення Побузької лікарні інтенсивного лікування (ЛІЛ) першого ступеня та єдиного центру надання первинної медико-санітарної допомоги в смт Побузькому, будівництво (або реконструкція існуючих на базі ФАПів) Капітанської медичної амбулаторії сімейної медицини за рахунок бюджету об'єднаної громади та цільових субвенцій із державного бюджету, придбання реанімобіля для швидкої допомоги жителям об'єднаної громади та підвищення заробітної плати медичним працівникам. Заходи з питань розвитку культури передбачають виділення коштів для функціонування будинків культури смт Побузького, с. Капітанки, підтримку існуючих секцій та музичної школи, клубу

ветеранів і відкриття кінотеатру. Для розвитку фізичної культури та спорту передбачається реконструкція існуючих спортзалів, будівництво спортивних мінімайданчиків і басейну, відкриття спорткомплексу існуючих мереж "Спортлайф", закупівля нового спортивного інвентаря й підтримка існуючих спортивних секцій. Соціальна політика спрямована на створення муніципальної поліції, розробку та фінансування за рахунок коштів місцевого бюджету регіональних програм ("Підтримки онкохворим", "Допомоги інвалідам та самотнім людям", "Регулювання кількості та стерилізації бродячих тварин"), створення умов для інклюзивного розвитку банківських послуг і відкриття доступних нотаріальних послуг.

У 2016 р. стартувала нова програма співпраці й допомоги USAID "Децентралізація приносить кращі результати та ефективність" (DOBRE). Реалізація програми DOBRE розрахована на період до 2021 р., загальна вартість програми – \$50 млн. На сьогодні вже відібрано 50 ОТГ, яким буде надано допомогу у створенні стратегічних планів їхнього розвитку, розробленні й реалізації проектів у сфері покращення надання послуг, місцевого економічного розвитку та інфраструктури [6].

18 жовтня програма Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) "Децентралізація приносить кращі результати та ефективність" (DOBRE) підписала меморандум про співпрацю з Кіровоградською облдержадміністрацією та облрадою. Кожна громада – партнер програми DOBRE – самостійно готує проекти і вирішує, на що саме спрямовувати кошти [6]. Результатом підписання цього меморандуму в подальшому може бути тісна співпраця та допомога Побузькій ОТГ для її розвитку, реалізації деяких пунктів перспективного плану розвитку й нових проектів.

При створенні Побузької ОТГ можуть виникнути певні ризики, а саме:

- відсутність підтримки з боку широких верств населення внаслідок неправильного розуміння процесу децентралізації, через страх утрати робочого місця та повноважень тощо;
- можливий супротив з боку районної адміністрації;
- суперечливість щодо розподілу функцій та повноважень між органами місцевого самоврядування районними державними адміністраціями й районними радами;
- нестача підготованих кадрів для виконання нових функцій, що може призвести до неефективного використання фінансових ресурсів територіальних громад;
- нецільове використання бюджетних коштів.

Для усунення зазначених ризиків потрібно було б запровадити дієві програми підвищення кваліфікації службовців місцевого самоврядування, надання їм необхідної консультативної допомоги з боку органів виконавчої влади, забезпечення ефективного поточного контролю за цільовим використанням коштів. Сьогодні регулярно проводяться збори і зустрічі з місцевим населенням та ініціативними групами з метою роз'яснення питань, що виникають, визначення стратегічних цілей і тактичних завдань.

У підсумку, майбутня Побузька ОТГ відповідає основним принципам добровільного об'єднання, закладеним у законодавстві [7]: нерозривності території, повсюдності місцевого самоврядування, добровільності об'єднання, економічної ефективності та відповідної якості надання послуг. Усі визначені податки та кошти за надання адміністративних послуг будуть надходити до бюджету перспективної громади, що є визначним плюсом для об'єднання. Але, у той же час, для існуючого Голованівського району негативним буде втрата надходжень до його бюджету від Побузького феронікелевого комбінату (ПФК), який потрапляє

в межі ОТГ. ПФК є одним із основних роботодавців Кіровоградської області та щорічно здійснює інвестування соціального сектору, освіти та інфраструктури як на місці, так і на обласному рівні. Цей факт і в майбутньому може покращувати загальні показники розвитку Кіровоградської області в цілому.

Проте з утворенням Побузької об'єднаної територіальної громади сформується новий адміністративний центр, а у ньому – нова рада (обирається та підпорядковується виключно громаді). Основні повноваження, які сьогодні реалізуються в Голованівському районі, перейдуть на рівень об'єднаних громад, тому існування районних державних адміністрацій стає недоречним. За умов формування нової або нових ОТГ на території вищезазначеного району в майбутньому загрожує повною його ліквідацією, адже для нього не залишається компетенцій. Надалі, коли на території всіх районів Кіровоградської області будуть сформовані ОТГ, утворуватимуться три-п'ять нові райони шляхом об'єднання в один район територій двох і більше суміжних районів. За таких обставин і буде в майбутньому здійснюватися ліквідація районів, які увійдуть до складу новоутвореного району. При утворенні оновленого району встановлюються його межі, що визначаються по зовнішніх межах територій юрисдикції міських, сільських, селищних рад, які в нього входять.

Стосовно решти території Голованівського району, то відповідно до адміністративної реформи, якщо решта населених пунктів добровільно не об'єднуються для створення ОТГ, то у 2020 р. таке об'єднання матиме примусовий характер.

Висновки. Вивчаючи процеси децентралізації, можна дійти висновку, що сучасне реформування місцевих органів самоврядування дає нові можливості для перспективного й ефективного розвитку територій у регіонах України. Створення Побузької ОТГ є доволі далекосяжним для соціально-економічного розвитку населених пунктів, що входять до її складу. Позитивним аспектом варто зазначити, що рівень доходів бюджету майбутньої громади реально може збільшитися майже у 12 разів. Це дає можливість проводити дієві заходи на місцях, підвищити доступність і якість надання послуг, тим самим поліпшуючи рівень та якість життя мешканців громади. Окрім цього, зростає конкурентоспроможність Голованівського району на рівні Кіровоградської області.

Побузька об'єднана територіальна громада здатна самостійно забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, медицини, соціальної політики, ЖКГ та транспортної інфраструктури, що передбачено створеним Перспективним планом розвитку. Позитивний досвід співпраці успішних діючих громад Кіровоградської області з агентством США з міжнародного розвитку (USAID) дає шанс на допомогу реалізації майбутніх проектів Побузької ОТГ. При грамотному менеджменті, ризиків, які можуть виникнути при створенні та функціонуванні громади, можна бути уникнути.

Список використаних джерел:

1. Аналіз фінансової спроможності ОТГ Кіровоградщини та Черкащини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/120%D0%9A%D1%96%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf>.
2. Асоціація міст України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.auc.org.ua>.
3. Бобринецька міська об'єднана територіальна громада. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bobrynecka-gromada.gov.ua>.
4. Бюджетний кодекс України. Статті 69-1,71 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2456-17.
5. Виконання місцевих бюджетів Кіровоградської області за 7 місяців 2018 року // Матеріали Кіровоградського центру розвитку місцевого

го самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lgdc.org.ua/sites/default/files/library/vykonannya_dohodiv_miscevyh_byudzhetyv_gromad_kirovogradskoyi_oblasti_za_7_misyaciv_2018_roku_4.pdf

6. Децентралізація України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/9917>.

7. Добровільне об'єднання та приєднання територіальних громад. Методичні рекомендації та зразки документів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oda.zt.gov.ua/images/golovna/decentralizacziya/metodyka.pdf>.

8. Експертний аналіз бюджетів 665 ОТГ за 9 місяців 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://decentralization.gov.ua/news/10138>.

9. Заводська об'єднана територіальна громада. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zavodska-gromada.gov.ua/bjuzhet-gromadi-16-03-30-21-09-2017>.

10. Історії успіху 14 громад-партнерів програми USAID DOBRE / Офіційний сайт децентралізації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://decentralization.gov.ua/news/9766>.

11. Маловисківська міська об'єднана територіальна громада. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mviskarada.gov.ua>.

12. Матеріали бюджетних розрахунків Побузької громади за даними Кіровоградського регіонального відділення Асоціації міст України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://2.auc.org.ua/showmaps>.

13. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування громади, підготовлений Департаментом регіонального розвитку Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/318/10.10.2018.pdf>.

14. Новоукраїнська міська об'єднана територіальна громада. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nu-rada.gov.ua>.

15. Окремі показники виконання місцевих бюджетів ОТГ (103 ОТГ із 665 ОТГ) за I півріччя 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/finance/analitika-ta-monitorynny?page=4>.

16. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти : моногр. / С. М. Серьогін, Ю. П. Шаров, Є. І. Бородин та ін. ; за заг. та наук. ред. С. М. Серьогіна, Ю. П. Шарова. – Д., 2016.

References:

1. Analiz finansovoi spromozhnosti OTH Kirovogradshchyny ta Cherkashchyny [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/120/%D0%A%D1%96%D1%80%D0%B%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf>.

2. Asotsiatsiia mist Ukrainy. Ofitsiyni sait [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.auc.org.ua>.

Т. Михайленко, канд. геогр. наук, ассист.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина,

А. Сичка, юрист-консультант

Киевский областной совет, Киев, Украина

ПОБУЖСКАЯ ОБЪЕДИНЕННАЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ГРОМАДА КИРОВОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ КАК ПЕРСПЕКТИВНЫЙ ОЧАГ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Определены основы формирования Побужской объединенной территориальной громады (Кировоградская область) в контексте современного процесса децентрализации. Выделены основные проблемы социально-экономического состояния пгт Побужское. Проанализированы главные финансовые показатели доходной части будущей громады. Установлено, что программа сотрудничества и помощи USAID (DOBRE) может способствовать объединенной территориальной громаде в разработке и реализации проектов по улучшению предоставления услуг. Определенные преимущества, которые получат Побужская ОТГ, достигнув самостоятельности в решении вопросов местного значения, а следовательно, это будет способствовать улучшению уровня жизни жителей. Разработан перспективный план развития Побужской объединенной территориальной громады, который включает в себя два блока: экономический и социальный. Указаны основные риски при формировании громады и пути преодоления этих рисков.

Ключевые слова: децентрализация, местное самоуправление, Побужская объединенная территориальная громада, перспективный план развития, социально-экономическое развитие, программа USAID (DOBRE).

T. Mykhailenko, PhD Geography, Assistant Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,

A. Sichka, jurist

Kyiv Oblast Council, Kyiv, Ukraine

THE POBUZKA UNITED TERRITORIAL COMMUNITY OF THE KIROVOGRAD REGION AS A PERSPECTIVE CENTER OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

In 2014 the Concept of reforming local self-government and the territorial organization of power was adopted and Ukraine chose a course for the decentralization process. The main strategic goal of the local self-government's reform is to create conditions for providing its possibility to independently solve local-scale questions at the expense by its own resources. The maximum possible transfer of powers to territorial communities is the main way to achieve this goal and accordingly, the creation of conditions for the dynamic development of regions and the provision of high-quality public services to citizens. The establishment of a new united territorial community as a lower level of local self-government, its expediency and functioning is undoubtedly actual process.

The basis of the formation the Pobuzhka united territorial community (Kirovograd region) in the context of the modern process of decentralization were identified. The Pobuzhka UTC (united territorial community) aims to unite two localities: the urban village of Pobuzke and the village of Kapitanka. The choice of these localities is due to several factors: geographical, economic and social. The main problems of the social and economic situation of the Pobuzke urban village were highlighted. The basic financial indicators of the income part of the future community are analyzed. The main components by which the future profitable part of the budget will be formed are determined. Financial independence for society

3. Bobrynetska miska obiednana terytorialna hromada. Ofitsiyni sait [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://bobrynetska-gromada.gov.ua/>

4. Biudzhetni kodeks Ukrainy. Statti 69-1,71 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu zakon.rada.gov.ua/go/2456-17.

5. Vykonannya mistsevykh biudzhetyv Kirovogradskoi oblasti za 7 misiatsiv 2018 roku. Materialy Kirovogradskoho tsentru rozvytku mistsevoho samovriaduvannya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://lgdc.org.ua/sites/default/files/library/vykonannya_dohodiv_miscevyh_byudzhetyv_gromad_kirovogradskoyi_oblasti_za_7_misyaciv_2018_roku_4.pdf.

6. Detsentralizatsiia Ukrainy. Ofitsiyni sait [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://decentralization.gov.ua/news/9917>.

7. Dobrovilne obiednannia ta pryednannia terytorialnykh hromad. Metodichni rekomendatsii ta zrazky dokumentiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://oda.zt.gov.ua/images/golovna/decentralizacziya/metodyka.pdf>.

8. Ekspertnyi analiz biudzhetyv 665 OTH za 9 misiatsiv 2018 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://decentralization.gov.ua/news/10138>.

9. Zavodska obiednana terytorialna hromada. Ofitsiyni sait [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://zavodska-gromada.gov.ua/bjuzhet-gromadi-16-03-30-21-09-2017/>

10. Istorii uspihu 14 hromad-partneriv prohramy USAID DOBRE / Ofitsiyni sait detsentralizatsii Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://decentralization.gov.ua/news/9766>.

11. Malovyskivska miska obiednana terytorialna hromada. Ofitsiyni sait [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://mviskarada.gov.ua>.

12. Materialy biudzhetnykh rozrakhunkiv Pobuzkoi hromady za danymy Kirovogradskoho rehionalnogo viddilennia Asotsiatsii mist Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://2.auc.org.ua/showmaps>.

13. Monitorynh protsesu detsentralizatsii vlady ta reformuvannya mistsevoho samovriaduvannya hromady, pidhotovleni Departamentom rehionalnogo rozvytku Ministerstva rehionalnogo rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnogo hospodarstva [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/318/10.10.2018.pdf>.

14. Novoukrainska miska obiednana terytorialna hromada. Ofitsiyni sait [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.nu-rada.gov.ua>.

15. Okremi pokaznyky vykonannya mistsevykh biudzhetyv OTH (103 OTH iz 665 OTH) za I pivrichchia 2018 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://decentralization.gov.ua/finance/analitika-ta-monitorynny?page=4>.

16. Upravlinnia stratezhichnym rozvytkom obiednanykh terytorialnykh hromad: innovatsiini pidkhody ta instrumenty : monohrafiia / S. M. Serohin, Yu. P. Sharov, Ye. I. Borodin, ta in. ; za zah. ta nauk. red. S. M. Serohina, Yu. P. Sharova. – D., 2016.

Надійшла до редколегії 31.10.18

will create the basis for independent development, allocating funds for their own needs, improving the lives of residents. The USAID cooperation and assistance program "Decentralization Brings Better Results and Efficiency" helps united territorial communities to develop and implement projects for improving service delivery is particularly important and perspective. In particular, such cooperation will be facilitated by a signed memorandum of cooperation with the Kirovograd region. The advantages that Pobuzka UTC will receive by reaching independence in solving problems of local-scale issues are determined.

A long-term development plan for the Pobuzka united territorial community has been developed, which includes two blocks: economic and social. The economic bloc provides steps and actions aimed at attracting investment, developing transport infrastructure and housing and communal services. The social block provides the development of effective measures in the field of education, medicine, culture, sports and social policy.

The main risks in the formation of the territorial community and ways to overcome these risks are indicated.

Keywords: decentralization, local government, Pobuzka united territorial community, long-term development plan, social and economic development, USAID program (DOBRE).

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.10>
УДК 911. 3

Г. Заваріка, канд. геогр. наук, доц.
Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, Сєвєродонецьк, Україна

ІСТОРИЧНІ ВІХИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФЛІКТУ ТА ЙОГО МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ХАРАКТЕР

Розглянуто наукову категорію конфлікт. Висвітлено розвиток знань про конфлікт у різні історичні формації. З'ясовано, що конфлікт має міждисциплінарний характер та використовує методи дослідження різних наук. Проаналізовано позиції стосовно місця конфлікту в суспільному житті вчених різних епох та спеціалізацій. Доведено, що тема конфлікту була актуальною в різні етапи історичного розвитку суспільства. Розкрито значення дослідження конфлікту в період становлення української конфліктології. Узагальнено погляди на конфлікт в історичній періодизації представниками різних наук.

Ключові слова: конфлікт, міждисциплінарний характер, геоконфліктологія, історія.

Вступ. Постановка проблеми дослідження. Конфлікти притаманні всім аспектам суспільної життєдіяльності. Роль конфліктів у тім, що вони найбільш гостро сигналізують про розбіжності та протиріччя, які виникають у суспільстві та стимулюють практичні дії для своєчасного подолання наявних проблем.

У дослідженні вчених немає єдиної думки щодо визначення поняття "конфлікт". Різноманіття трактувань визначається неоднозначним розумінням природи цього явища. Тому це завжди стимулювало спалах інтересу до проблеми конфлікту. При дослідженні конфлікту використовуються одночасно підходи і методика суспільної географії, політології, конфліктології, соціології, політичної економії, економіки, філософії, культурології, антропології, психології, маркетингу, оскільки об'єкт дослідження перебуває на стику наук, тобто має міждисциплінарний характер. Звідси більшість існуючих робіт розроблено політологами, соціологами, психологами. І саме тому це питання становить особливий інтерес для суспільної географії та є дуже актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій. Наукові дослідження конфліктів мають давню історію. Протягом усього існування людської цивілізації, проблема суспільної взаємодії залишається актуальною. Історія людства довела, що на конфлікт можна ефективно впливати, якщо розуміти дійсні витоки та причини його виникнення.

Цікаві думки стосовно питань, пов'язаних із конфліктом, містяться в роботах відомих філософів світу, а саме: Аристотеля [1], Ф. Бекона [4], Р. Декарта [9], І. Канта [12], Г. Гегеля [6], Ш.-Л. Монтеск'є [18], Платона [19], А. Токвіля [22].

Теоретико-методологічні засади дослідження конфліктів слабо розроблені в сучасній суспільній географії.

Дослідженням конфліктів займалися географи. У результаті, у політичній географії став формуватися новий напрям – геоконфліктологія. Деякі німецькі політичні географи скористалися геополітикою, щоб обґрунтувати "Drang nach Osten" (прагнення на Схід) своєї країни, а саме адаптацію концепції Маккіндера Карлом Хаустофером стосовно до німецьких стратегічних потреб. Дж. Маккіндер підкреслював зв'язок між географією та історією й визначав географію як науку, яка дозволяє

відслідковувати зв'язок між людиною та її природним оточенням. Але Маккіндер більше цікавився дослідженням проблем загальносвітового значення. У 1904 р. у доповіді "Географічна вісь історії" у Королівському географічному товаристві Маккіндер уперше висунув теорію "хартленда" (серцевинної землі).

Вихідною позицією вченого було судження про те, що світову історію можна розглядати як конфронтацію між континентальними й океанічними державами, яку він відслідковував у просторово-часовому аспекті. Постійні зміни в рівновазі сил лежать в основі складного комплексу міждержавних відносин. Згідно з теорією хартленда, світ ділився на дві геополітичні півкулі: континентальну й океанічну. Це бінарне ділення світу в своїй основі конфронтаційне, тобто центри можуть змінюватися, але протистояння не уникнути.

Європейські вчені передбачали зсув геополітичного балансу у східному напрямку, а саме Америка та Японія виходили на передові рубежі. Тому з'явилися наукові праці, в яких виступали за більшу єдність європейських країн. Так, французький політичний географ Поль Деманжон ще напередодні Другої світової війни пропагував об'єднання європейських країн [10].

Філософською основою суспільно-географічного дослідження є діалектика, яка розглядає явища в процесі розвитку та взаємозв'язку. Теоретичною й методологічною базою дослідження є фундаментальні положення теорії конфліктології. Серед вітчизняних учених-конфліктологів слід зазначити праці В. Котигоренко О. Кривицької, Ю. Мацієвського [13; 14; 17].

"Об'єктно-предметна сфера соціальної конфліктології", – наголошує відомий український фахівець у галузі політичної конфліктології В. Котигоренко, – обмежувалася переважно трудовими конфліктами в межах невеликих груп, міжособистими або внутрішньособистісними конфліктами, дискусіями навколо проблем боротьби "нового зі старим" [13].

О. Кривицька підкреслює, що етноконфлікти міцно пов'язані й переплетені із соціально-економічною, політичною, духовною сферами життя суспільства. Спроби розв'язання конфліктних ситуацій у національній сфері

без урахування соціально-економічних і політичних проблем загрожують негативними наслідками [14].

Мета (завдання) – теоретико-методологічне дослідження наукової категорії "конфлікт" із позиції історичного підходу. Було поставлено та виконано такі завдання:

- висвітлено розвиток знань про конфлікт у різних історичних періодах;
- з'ясовано, що категорія "конфлікт" має міждисциплінарний характер;
- проаналізовано точки зору стосовно місця конфлікту в суспільному житті вчених різних епох та спеціалізацій;
- доведено, що тема конфлікту була актуальна протягом усього періоду розвитку суспільства;
- розкрито значення дослідження конфлікту в період становлення української конфліктології;
- узагальнено погляди на конфлікт в історичній періодизації представниками різних наук.

Виклад основного матеріалу. Початки наукового знання про конфлікт в Європі були закладені в Давній Греції Платоном у його праці "Держава" [19] і Аристотелем – у "Політиці" [1]. Тоді ж виникають перші спроби зрозуміти й осмислити місце та роль політичного конфлікту в житті людини та суспільства. "Люди вступають у суперечки, – писав Аристотель, – не тільки внаслідок майнової нерівності, але і внаслідок нерівності в отриманих почестях" [1].

Ідея соціальної диференціації, із якої виникають конфлікти, знайшла відображення у вченні Платона: "Якщо ж бідні й незаможні домагаються доступу до суспільних благ, розраховуючи увірвати собі звідти шматок, тоді не буде добра: влада стає такою, що можна оспорювати, і подібного роду домашня, внутрішня війна губить і учасників у ній, і інших громадян" [19].

Далі, розвиваючи ці ідеї, видатний мислитель античності Аристотель у своєму знаменитому трактаті "Політика" твердив, що розподіл людей на тих, хто володарює, і тих, хто повинен підкорятися, належить до законів природи і вважав, що для однієї людини корисно та справедливо бути рабом, а для іншої – паном, а звідси випливає, що конфлікт є природним станом суспільства [1].

Найважливіші джерела конфліктів, з точки зору Аристотеля, коріняться у незадоволенні своїх бажань: "Люди чинять несправедливо в ставленні один до одного не тільки заради предметів першої необхідності..., але і також тому, що вони хочуть жити в радості й задоволенні свої бажання. Якщо вони бажатимуть більшого, ніж те, що вважається нагальною необхідністю, то вони стануть кривдити інших саме з метою задоволення цього свого бажання, так і не тільки ради цього одного, але також і для того, щоб жити в радості серед насолод, без горя" [1].

Найкращим державним механізмом Аристотель визнавав політику, де влада належить не бідним і не найбільш багатим, а середнім верствам рабовласників – політиків [1].

Яскравим представником політичної думки в Середні віки був видатний теолог і філософ, один із батьків-фундаторів християнської церкви Блаженний Августин. У своєму знаменитому трактаті "Про град божий" [3] він подає розгорнену картину свого уявлення про устрій держави, політичні процеси, які мають відбуватися в ньому, засновані на вченні Христа і Біблії. Не обійшов увагою він питань, пов'язаних із відносинами між людьми, між людиною та державою, а також висловив своє ставлення до конфліктів. "Той, хто веде війну, – писав Блаженний Августин, – домагається миру; але ніхто, укладаючи мир, не домагається війни. Бо і ті, які хочуть порушити мир, в якому знаходяться, не відчувають

ненависті до миру, а бажають змінити його за своїм смаком. Не того хочуть вони, щоб не було миру, а того, щоб він був таким, яким їм хочеться його бачити" [3].

Своє ставлення до конфліктів Августин формував крізь призму євангельського вчення і в кожному конфлікті бачив тільки його деструктивну функцію. Абсолютно справедлива держава явно неможлива, оскільки неможливо досягти ідеальної організації в межах земних інститутів і за допомогою обмежених людських сил.

Серйозну увагу проблемі політичного конфлікту приділяв класик політичної думки епохи Відродження Н. Мак'явеллі. Він виходив із того, що завжди була і буде існувати загроза конфлікту між володарем та народом, між різними державами. Тому Мак'явеллі висунув у своєму знаменитому трактаті "Володар" [15] не менш знамениту тезу, згідно з якою політик повинен поєднувати в собі риси лиса і лева: лиса, щоб уникнути розставлених капканів, а лева, щоб крушити противників у відкритому бою.

Державцю дуже важливо завоювати прихильність народу, бо тільки тоді він може не боятися змови, якщо користується благоволінням народу, і навпаки, має боятися всіх і кожного, якщо народ відчуває до нього ворожнечу й ненависть. "Держави, які мають добрий благоустрій, – писав Н. Мак'явеллі, – і мудрі правителі вживали всіх заходів для того, щоб не озлоблювати знать, і бути бажаними народу, бо це є найважливішою турботою тих, хто править" [15].

Н. Мак'явеллі вважав конфлікт неминучим злом і бачив у ньому негативну функцію, тому його, по можливості, треба уникати.

Наукові ідеї мислителів старовини, Середньовіччя і епохи Відродження знайшли свій подальший розвиток у роботі Ш.-Л. де Монтеск'є "Про суть законів" [18], А. Токвіля – у книзі "Про демократію в Америці" [22].

Ш.-Л. де Монтеск'є обґрунтовує ідеал політичної свободи, ототожнюючи її з особистою безпекою, незалежністю кожного індивіда, з демократичною (республіканською) формою правління. "Народ, що має верховну владу, – писав Ш.-Л. де Монтеск'є, – повинен робити все сам, що він може добре робити; а чого він не може добре робити, то повинен робити за допомогою своїх служителів" [18].

Протиріччя, що виникають у суспільстві, Ш.-Л. де Монтеск'є бачить у відсутності освіти й неучтв переважної кількості народу. "Надмірна покірність, – писав він, – передбачає неучтв в тому, що кориться; воно передбачається навіть і в повелителя" [18]. Вихід у демократії й підвищенні добробуту народу, що бере участь в управлінні. "Краща аристократія та, в якій частина народу, – як зазначав Ш.-Л. де Монтеск'є, – що не бере участь у правлінні, така мала і така бідна, що частина, яка править, не має ніякої вигоди пригноблювати її" [18].

На базі вчень Дж. Локка і Ш.-Л. де Монтеск'є сформувалася ліберальна теорія демократії. Вони вбачали серйозну причину можливого виникнення політичного конфлікту в суспільстві в обмеженні прав і свобод людини, порушенні принципів демократії тощо.

Істотний внесок у розвиток політичної науки взагалі та вивченні можливого виникнення політичних конфліктів зокрема зробив французький мислитель А. Токвіль. Описуючи живу політичну реальність американської демократії, яка склалася до 30-х рр. XIX ст., у своїй праці "Про демократію в Америці" [22] А. Токвіль, поряд із позитивними моментами, що мають місце в сучасному американському суспільстві, указує на можливі негативні явища.

Визнання необхідності влади більшості та в той же час застереження проти можливості диктату цієї біль-

шості, що може перетворитися в "тиранію більшості", – ось головне джерело можливого виникнення політичного конфлікту.

Щоб уникнути такого негативу, необхідно створити систему стримувань і противаг, із одного боку, а з іншого, – законодавчо захистити "меншість". "Принципи, на яких засновується законодавство американських штатів, – зазначав А. Токвіль, – принципи, що забезпечують громадський порядок, розподіл і врівноваження влади, справжню свободу, щирі і глибоку повагу до закону, – усі ці принципи необхідні будь-якій республіці, вони мають бути загальними для всіх республіканських держав" [22].

Перше соціологічне пояснення конфліктів дав родоначальник соціології як науки, французький філософ і соціолог О. Конт. У його концепції соціологія трактувалася як єдина суспільна наука, покликана виявляти особливості соціально-політичного організму як цілісності, глобального суспільства як системи, що розвивається. Тому в центрі його уваги досягнення соціально-політичного консенсусу, "що виникав на основі подолання конфліктів у процесі синтезування діахронного та синхронного компонентів історичного процесу" [17].

З точки зору О. Конта, політична і моральна криза суспільства, що робить струс конфліктами, є результатом недосконалості й анархії думки.

О. Конт проповідував таку реалізацію суспільно-політичного устрою, яка би забезпечувала соціальну стабілізацію без стагнації й соціально-політичну еволюцію без революції. "Розділивши різні види суспільства на два основних типи – "військові" та "промислові", О. Конт уважав конфлікти невід'ємною ознакою першого типу соціальних систем, але зазначав, що промислові товариства, спираючись на пріоритет розуму, здатні пом'якшувати можливі конфлікти, а в перспективі зовсім позбутися їх" [17].

Усі згадані тут мислителі Нового часу ставилися до конфліктів як до негативного явища соціально-політичного життя суспільства.

Одна з найвідоміших теоретичних концепцій соціально-політичного конфлікту другої половини XIX ст. та її подальший розвиток у першій половині XX ст. у світовій соціально-політичній літературі пов'язана з діяльністю К. Маркса і Ф. Енгельса.

Оскільки основою суспільної системи є економічні інтереси й органічно взаємопов'язані з ними виробничі відносини, що становлять базис суспільства, а ці корінні інтереси у головних суб'єктів капіталістичного виробництва – робітників і капіталістів – діаметрально протилежні, більше того – антагоністичні, непримиренні, то конфліктність даного суспільства, яка коріниться в його економічній основі, є, згідно з К. Марксом, не тільки загальною, але і незмінною в рамках даного суспільства. "Історія всіх суспільств, що досі існували, – проголошували К. Маркс і Ф. Енгельс на самому початку своєї діяльності, – була історією боротьби класів" [16].

Із розвитком капіталістичного виробництва, на думку К. Маркса і Ф. Енгельса, відбувається не тільки загострення корінної суперечності, конфлікту між продуктивними силами і виробничими відносинами, що становить економічну основу революційного повалення капіталізму, але й формується суб'єкт такого повалення – робітничий клас. "Протягом майже сорока років, – писали вони, – ми висували на перший план класову боротьбу як безпосередню рушійну силу історії, і особливо класову боротьбу між буржуазією та пролетаріатом як могутній важіль сучасного соціального перевороту" [16].

Одна з перших конфліктологічних концепцій склалася в руслі соціального еволюціонізму, що розвивається

відомим англійським соціологом Гербертом Спенсером [21]. Розглядаючи суспільство як цілісний агрегат, подібний до біологічного організму, він уважав, що в процесі розвитку суспільства його єдність посилюється завдяки успадкованим, накопиченим і набутим шляхом навчання засобам соціальної поведінки людей [21].

Проте соціальна еволюція не відбувається рівно, безболісно, оскільки в ній взаємодіють протилежно спрямовані процеси диференціації та інтеграції. Тому соціальна еволюція являє собою безповоротний рух від одностороннього до різностороннього. Пов'язані з цим ускладнення структурної та функціональної організації системи неминуче призводять до виникнення конфлікту.

Існування, загострення конфлікту і його вирішення, згідно зі Г. Спенсером, значною мірою пов'язано з наявністю або відсутністю в соціальному організмі соціального консенсусу. Якщо існує тісна відповідність між різними сферами суспільного життя, зокрема між домінуючими видами активності членів даного суспільства, його організацією, пануючою системою цінностей і переважаючими психічними рисами, то в такому суспільстві конфлікт малоймовірний. Якщо ж такої відповідності немає, а диференціація цінностей, видів активності, психологічних ознак стає переважаючою, то в суспільстві виникає внутрішній конфлікт [21].

Великий внесок у створення основ соціології конфлікту був зроблений Георгом Зіммелем [11], який увів до наукового обігу сам термін "соціологія конфлікту". З його позиції, соціальні конфлікти в суспільстві неминучі, невідворотні й виникають на основі інстинктів ворожнечі. Г. Зіммель стверджував, що "конфлікт, призначений для вирішення будь-якого дуалізму, – це спосіб досягнення своєрідної єдності, навіть якщо вона досягається ціною знищення однієї зі сторін, що бере участь у конфлікті" [11].

Згідно з концепцією Г. Зіммеля, саме конфлікт є центральним нервом як самого соціально-політичного життя, так і культури, що виражає це життя. "Як тільки життя піднеслося над суто тваринним станом до деякої духовності, а дух, у свою чергу, піднявся до стану культури, у ній, – підкреслює Г. Зіммель, – виявився внутрішній конфлікт, наростання і вирішення якого є шлях оновлення всієї культури" [11].

Соціодинаміка життя і культури такі, що конфлікт не вирішується, а знімається, замінюючись новим за змістом та формою конфліктом, який разом із попереднім йому і подальшим конфліктами становлять основну рушійну силу розвитку культури, а разом із нею і всього життя суспільства. "Кожний момент, що пояснюється, – писав Г. Зіммель, – не є останнім, і розуміння кожного разу вимагає попереднього" [11].

Будь-яке бажання розв'язати конфлікт, на думку Г. Зіммеля, є ні що інше, як свідчення неминучості швидкої зміни однієї форми іншою, а разом із цим і виникнення нового конфлікту: "Одні тільки філістери можуть вважати, що конфлікти і проблеми існують для того, щоб бути вирішуваними" [11].

Зіммель зробив важливий висновок про те, що в диференційованих соціальних системах, заснованих на функціональній взаємообумовленості частин, менш гострі конфлікти підсилюють інтеграцію системи переважно тим, що перешкоджають виникненню гострих руйнівних конфліктів. Умовою цього є їх інституалізація і нормативне регулювання. Гострі та тривалі конфлікти сприяють створенню коаліції або інтегрують раніше не зв'язані групи.

Проблема конфлікту набула своєрідного трактування в концепції німецького соціолога Макса Вебера [5]. Спираючись на вчення Г. Спенсера і Г. Зіммеля, М. Вебер розглядав конфлікт, застосовуючи до аналізу політичної сфери, і ототожнював із політичною боротьбою: "Головним засобом політики є насильство..." [5].

Знаменитий німецький соціолог справедливо вважав, що сфера політики набагато інтенсивніша, ніж усі інші сфери соціальної системи, пронизана різного роду колізіями, конфліктами, боротьбою. "Хто прагне займатися політикою, – писав М. Вебер, – і взагалі зробити її своєю професією, той мусить усвідомлювати ці етичні парадокси і свою відповідальність за те, що під їхнім впливом станеться з ним самим. Він, повторюю, сплутається з диявольськими силами, що приховані у всякому застосуванні насильства" [5].

Сама ж ця боротьба впливає з існуючих у суспільстві відносин правління й підкорення, яким керівні класи, верстви, групи, політичні партії намагаються додати характеру легітимності, законності.

Новим етапом розвитку вчення про політичний конфлікт у другій половині XX ст. стала "функціональна теорія конфлікту", сформульована Ральфом Дарендорфом [8]. Ця теорія виходила з наявності класів в індустріальному суспільстві і, як наслідок, відносин правління й підкорення інтересів, що призводять не тільки до їх протилежності, але і до усвідомлення такої протилежності представниками різних класів. Із зростанням усвідомлення протилежності інтересів, зростає і ймовірність виникнення конфлікту. "Соціальні конфлікти, – зазначав Р. Дарендорф, – зростають із структури товариств, що є союзами правління, і які мають тенденцію до постійно кристалізованих зіткнень між організованими сторонами" [8].

Таким чином, установивши головну причину соціально-політичних конфліктів у наявності відносин правління й підкорення, і відповідні наслідки боротьби між конфліктуючими групами за володіння владою, Р. Дарендорф визначає ці групи як соціальні класи. "Джерелом класового конфлікту, – стверджував він, – служать структури правління, які більше не мають абсолютного характеру традиційної ієрархії" [8].

Тому суспільно-політичне життя пронизане конфліктами і в будь-якій соціальній системі стає джерелом її розвитку та вдосконалення. "Конфлікт, – зазначає Р. Дарендорф, – джерело прогресу, що веде до цивілізації та, насамкінець, до світового цивільного суспільства" [8].

Таким чином, база сучасної конфліктології була закладена ще в Давній Греції.

Соціологія конфлікту найчіткіше знайшла відображення у працях Г. Спенсера [21], М. Вебера [5] і К. Маркса [16], які обґрунтували роль конфлікту як одного з головних стимулів соціального розвитку, прогресу, класової боротьби за вдоволення базових матеріальних потреб.

На початку XX ст. Г. Зіммель [11] започаткував, а у 50–60 рр. XX ст. Р. Дарендорф [8] завершив формування класичної теорії соціології конфлікту.

Психологічний чинник відіграє важливу роль у виникненні конфліктів, оскільки вони завжди пов'язані з боротьбою інтересів чи людей. Так з'явився окремий напрям дослідження: психології конфлікту, яскравими представниками якого є З. Фрейд [23] і К. Юнг [24].

У практиці розв'язання реальних конфліктів та у навчанні мистецтву долаття конфлікту все більше стали застосовуватися результати психологічного досліджен-

ня поведінки людей у соціально-політичних конфліктах, серед яких – розробка переговорних методик розв'язання конфлікту, Гарвардський проект із переговорів.

Великий внесок у дослідження політичних конфліктів міжнародного та глобального характеру зробив відомий політолог, колишній політичний діяч, американець З. Бжезинський [2]. Як зазначає відомий український спеціаліст у сфері політичного конфлікту Ю. Мацієвський "на Заході, де вивчення конфлікту відбувається вже протягом 40–50 рр. у рамках соціології, психології, соціальної психології та інших дисциплін, було нагромаджено значний досвід вивчення цього суспільного явища" [17].

У Радянському Союзі вивчення конфліктів здійснювалося в рамках марксистської теорії класової боротьби. Офіційна ідеологія вульгаризованого марксизму стверджувала, що при соціалізмі можуть здійснюватися тільки неантагоністичні протиріччя, і відсутні умови для виникнення соціально-політичних конфліктів. Тому проблема конфліктів розглядалася в аспекті критики вад капіталізму. Із середини 1920-х до середини 1980-х рр. ніякої роботи з вивчення соціально-політичних конфліктів усередині радянського суспільства не велося. "Якщо не брати до уваги суто політичні причини такої ситуації, – підкреслює В. Котигоренко, – її можна пояснити загальною спрямованістю теоретичних або теоретикоподібних, а почасти і псевдо теоретичних, пошуків у бік моделювання майбутнього ідеального суспільства, в якому не повинно бути конфліктів між великими соціальними групами – класовими, професійними, етнічними" [13].

Крах марксистської ідеології та звільнення суспільної думки від партійного контролю призвели до бурхливого підйому соціально-політичних конфліктологічних досліджень у кінці 1980-х і 1990-х рр., і цей підйом триває й нині.

В Україні, як і в інших колишніх республіках Радянського Союзу, до моменту здобуття незалежності конфліктологічна думка тільки робила перші кроки. "Відсутність в СРСР конфліктології, – зазначає В. Котигоренко, – як галузі знань і обмеженість теоретичних напрацювань із теорії конфлікту стали причиною того, що коли виникла суспільна потреба у відповідних прикладних дослідженнях, українське суспільствознавство виявилось невідповідно до них як теоретично, так і методологічно. Через те, зокрема, йому довелося орієнтуватися на теоретичні напрацювання зарубіжних соціологів, політологів, а точніше – запозичувати їх" [13].

Процес становлення сучасної української конфліктологічної думки, у витоків якої були Г. Сковорода [20], М. Грушевський [7] та інші дослідники в Україні, починається з кінця 1980-х рр. На сучасному етапі проводиться аналіз і освоєння зарубіжного досвіду, з'являються оригінальні теоретичні та методичні розробки соціально-політичних аспектів конфлікту.

За роки незалежності в Україні з'явилося чимало книг і навчальних посібників, статей у фахових журналах, присвячених аналізу конфлікту. Однак, для розуміння природи конфліктів, їх причин і механізмів виникнення, функцій, типів, ролі в суспільному розвитку, недостатньо одних тільки соціологічних і політологічних досліджень. Сьогодні перед наукою постає важлива проблема, пов'язана з виникненням конфліктів – вивчення чинників, що сприяють їхньому зародженню. Науковий інтерес чималою мірою пов'язаний із зростанням напруженості в різних сферах соціально-економічної та суспільно-політичної взаємодії, агресією і тероризмом, конфліктами на етнопонаціональному ґрун-

ті. Наше суспільство, політична еліта, політологи виявилися невідповідними до цієї складної ситуації. Орієнтація на "безконфліктний" розвиток суспільства робила проблематику конфліктів неперспективною. Це призвело не тільки до її фактичного виключення з галузі наукового дослідження, але і до того, що в суспільстві не сформувалися механізми роботи стосовно прогнозування виникнення конфліктів.

Спроби копіювання досвіду зарубіжних конфліктологів у галузі соціально-політичних проблем, не розраховані на універсальне доповнення в будь-яких соціокультурних умовах, виявляються безуспішними.

Ця суперечність полягає в усвідомленні необхідності наукового осмислення і практичної роботи з питання, пов'язаного зі збором інформації, її систематизацією, аналізом і складанням прогнозів можливого виникнення конфліктів.

Висновки. Проблема конфліктів є фундаментальною для науки. У багатьох теоретичних підходах конфлікти, їх характер і зміст стають основою пояснювальних моделей суспільства. Протиріччя, конфлікти, кризи, які відбуваються в суспільстві, є джерелом його розвитку, визначають його конструктивний або деструктивний сценарій. Таким чином, проблема конфлікту проходить крізь розвиток усієї галузі суспільного знання.

Явища конфлікту виявилися "поділеними" між різними галузями науки – передусім політологією, соціологією, психологією, суспільної географії тощо. Представники багатьох наук в історичному розвитку суспільства приділяли значну увагу дослідженням різних аспектів конфлікту. Використання набутого в ході історичного розвитку суспільства світового й вітчизняного теоретичного досвіду аналізу конфлікту вкрай важливо для майбутніх наукових пошуків.

Необхідність цілісного опису чинників, що сприяють виникненню конфліктів, його рушійних сил і учасників, прогнозуванню перебігу конфліктних дій і заходів щодо їх попередження, якщо вони набудуть деструктивного, руйнівного характеру для суспільства, вимагає проблемно-орієнтованого підходу.

Практичне значення роботи полягає у висновках про необхідність більш глибокого і всебічного підходу у вивченні чинників, що сприяють виникненню конфліктів ефективними, якісними методами на підставі знань історії, політології, соціології, психології, суспільної географії, політичної економії, політичного маркетингу з метою їхнього попередження та швидкого усунення.

Список використаних джерел:

1. *Аристотель*. Политика. Афинская полиция / предисл. Е. И. Темнова. – М., 1997.
2. *Бжезинский З.* Препрежвременное партнерство / З. Бжезинский // Политические исследования. – 1994. – № 1. – С. 58–67.
3. *Блаженный Августин*. О граде божием : соч. в 4-х т. – СПб., 1998. – Т. 4.
4. *Бэкон Ф.* О достоинстве и приумножении наук : соч. в 2-х т. / Ф. Бэкон. – 2-е испр. и доп. изд. / сост., общ. ред. и вступит. ст. А. Л. Субботина. – М., 1977. – Т. 1. – С. 81–522.
5. *Вебер М.* Социология. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер ; пер. з нім. О. Погорілий. – К., 1998.
6. *Гегель Г.* Наука логики / Г. Гегель. – М., 1999.
7. *Грушевський М.С.* Всесвітня історія в короткім огляді : в 6 ч. / М. Грушевський. – К., 1996. – Ч. 1.
8. *Дарендорф Р.* Современный социальный конфликт. Очерк политической свободы ; пер. с нем. / Р. Дарендорф. – М., 2002.
9. *Декарт Р.* Избранные произведения : пер. с фр. И.Латинского ; ред. и вступ. ст. В. В. Соколова. – М., 1950.
10. *Заварика Г.* Теоретичне обґрунтування конфліктної моделі суспільства. Географія та туризм : наук. зб. / редкол.: О. О. Любіцева та ін. – К., 2016. – Вип. 37. – С. 189–198.

11. *Зиммель Г.* Избранное. Т. 1: Философия культуры / Г. Зиммель. – М., 1996.
12. *Кант И.* Новое освещение первых принципов метафизического познания // Соч.: в 8-ми т. – М., 1994. – Т. 1. – С. 261–312.
13. *Котигоренко В.* Сучасні концепції конфлікту як суспільного явища / В. Котигоренко // Людина і політика. – 2002. – № 3. – С. 75–87.
14. *Кривицька О.* Толерантність чи конфронтація: вектори етноконфліктного потенціалу України // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 17–32.
15. *Макиавелли Н.* Государь / Н. Макиавелли. – СПб.: Издательство "Азбука", 2000. – С. 29–138.
16. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии. Т. 1. – Кн. 1: Процесс производства капитала. – М., 1988.
17. *Мацієвський Ю. В.* Конфліктологія: що та як вивчати? / Ю. Мацієвський // Людина і політика. – 2000. – № 1. – С. 25–29.
18. *Монтеск'є Ш.* О существе законов / Ш. Монтеск'є. – М., 1809. – Ч. 1.
19. *Платон*. Государство. Сочинения : в 3-х т. ; пер. с древнегреч. под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса. – М., 1971. – Т. 3. – Ч. 1.
20. *Сковорода Г. С.* Повне зібрання творів у двох томах. – К., 1973. – Т. 1.
21. *Спенсер Г.* Опыты научные, политические и философские. Сочинения / под общ. ред. Н. А. Рубакина. – СПб., 1899. – Т. 1.
22. *Токвіль А.* Про демократію в Америці: У 2-х томах: Перекл. з фр. Г.Філіпчука та М.Москаленка. Передмова Андре Жардена. – К., 1999.
23. *Фрейд З.* Введение в психоанализ: лекции / авторы очерка о Фрейд Ф. В. Бассин и М. Г. Ярошевский. – М., 1989.
24. *Юнг К.* Тэвистокские лекции / Исследование процесса индивидуации : пер. с англ. – М. ; К., 1998.

References:

1. *Arystotel. Polytyka. Afynskaia polytyia / Predysl. E.Y.Temnova. – M., 1997.*
2. *Bhezynskiy Z. Prezhdevremennoe partnerstvo // Polytycheskye yssledovaniya. – 1994. – № 1. – S. 58 67.*
3. *Blazhennyi Avhustyn. O hrade bozhyem. Soch. v 4-kh t. T. 4. – SPb., 1998.*
4. *Bэkon F. O dostoynstve y pryumnozheny nauk / Sochyneniya v dvukh tomakh. 2-e yspr. y dop. yzd. ; Sost., obshch. red. y vstupyт. statia A. L. Subbotyna. – M., 1977. – T. 1.*
5. *Veber M. Sotsiolohiia. Zahalnoіstorychni analyzy. Polityka ; per. z nim. O.Pohoriylii. – K.: Osnovy, 1998. – 534 s.*
6. *Hehel H. Nauka lohyky. – M., 1999.*
7. *Hrushevskiy M. S. Vsesvitnia istoriia v korotkim ohliadi: V 6 ch. Ch. 1. – K., 1996.*
8. *Darendorf R. Sovremennyy sotsyalnyi konflikt. Ocherk polytycheskoi svobody: Per. s nem. – M., 2002.*
9. *Dekart R. Yzbrannyye proyzedeniya: Per. s fr. Y.Latynskoho. Red. y vstup. st. V.V.Sokolova. – M., 1950.*
10. *Zavarika H. Teoretychne obhruntuvannya konfliktnoi modeli suspilstva. Heohrafiia ta turizm: Nauk. zb / red. kol. Ya. B. Oliinyk ta in. – K.: Alfa-PIK, 2016. – Vyp. 37. – S. 189–198.*
11. *Zymmel H. Yzbrannoe. Fylosofiia kultury. – M., 1996. – Tom 1.*
12. *Kant Y. Novoe osveshchenye pervykh pryntsyypov metafyzicheskoho poznaniya // Sochyneniya : v 8-my t.– M., 1994. – T. 1. – S. 261–312.*
13. *Kotyghorenko V. Suchasni kontseptsii konfliktu yak suspilnoho yavyscha // Liudyna i polityka. – 2002. – № 3. – S. 75–87.*
14. *Kryvytska O. Tolerantnist chy konfrontatsiia: vektory etnokonfliktnoho potentsialu Ukrainy // Liudyna i polityka. – 2002. – № 1. – S. 17–32.*
15. *Makyavelly N. Hosudar. – SPb., 2000. – S. 29–138.*
16. *Marks K. Kapytal. Krytyka polytycheskoi ekonomyy. T. 1. Kн. 1: Protsess proyvodstva kapytala. – M., 1988.*
17. *Matsiievskiy Yu. V. Konfliktolohiia: shcho ta yak vyvchaty? // Liudyna i polityka. – 2000. – № 1. – S. 25–29.*
18. *Monteskэ Sh. O sushchestve zakonov. Ch. 1. – M., 1809.*
19. *Platon. Hosudarstvo. Sochyneniya : v 3-kh t. / Per. s drevnegrech. pod obshch. red. A. F. Loseva y V. F. Asmusa. – M., 1971. – T. 3. – Ch. 1.*
20. *Skovoroda H. S. Povne zibrannya tvoriv u dvokh tomakh. – K., 1973. – T. 1.*
21. *Spenser H. Oпыты научные, polytycheskye y fylosofsky. Sochyneniya / pod obshch. red. N. A. Rubakyna. – SPb., 1899. – T. 1.*
22. *Tokvil A. Pro demokratiyu v Amerytsi: u 2-kh tomakh: Perekl. z fr. H.Filipchuka ta M.Moskalenka. Peredmova Andre Zhardeny. – K., 1999.*
23. *Freid Z. Vvedeniye v psykhoanalzy: Lektsyy / Avtory очерка о Freide F. V. Bassyn y M. H. Iaroshevskiy. – M., 1989.*
24. *Iunh K. Tэvistokskyye lektsyy / Yssledovanye protsessy yndyvduatsyy: Per. s anhl. – M. ; K., 1998.*

Надійшла до редколегії 06.11.18

Г. Заварика, канд. геогр. наук, доц.

Восточноукраинский национальный университет имени В. Даля, Северодонецк, Украина

ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЕХИ ИССЛЕДОВАНИЯ КОНФЛИКТА И ЕГО МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ХАРАКТЕР

Рассмотрено научную категорию "конфлікт". Освещено развитие знаний о конфликте в разные исторические формации. Выяснено, что конфликт имеет междисциплинарный характер и использует методы исследования различных наук. Проанализированы точки зрения места конфликта в общественной жизни ученых разных эпох и специализаций. Доказано, что тема конфликта была актуальна в разные этапы исторического развития общества.

Раскрыто значение исследования конфликта в период становления украинской конфликтологии. Обобщены взгляды на конфликт в исторической периодизации представителями различных наук.

Ключевые слова: конфликт, междисциплинарный характер, геоконфликтология, история.

G. Zavarika, PhD Geography, Associate Professor

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine

HISTORICAL EYES OF CONFLICT RESEARCH AND ITS INTERDISCIPLINARY CHARACTER

The scientific category conflict is considered. The development of knowledge about the conflict in different historical formations is highlighted. It is found that the conflict is interdisciplinary and uses methods of research of various Sciences. The points of view on the place of conflict in the social life of scientists of different eras and specializations are analyzed. It was proved that the theme of the conflict was actual in different stages of the historical development of society. The importance of the study of the conflict in the period of formation of the Ukrainian conflictology is revealed. It is established that at the present stage in Ukraine the analysis and development of foreign experience is carried out, there are original theoretical and methodological developments of various aspects of the conflict.

Today, science faces an important problem related to the emergence of conflicts – the study of factors that contribute to their emergence. Scientific interest is largely related to the growth of tension in various spheres of socio-economic and socio-political interaction, aggression and terrorism, ethnic conflicts. Our society, political elite, political scientists were unprepared for this difficult situation. Orientation to the "conflict-free" development of society made the problems of conflicts unpromising. This led not only to its de facto exclusion from the field of scientific research, but also to the fact that the society has not formed mechanisms for predicting the emergence of conflicts. Attempts to copy the experience of foreign conflictologists in the field of socio-political problems are not designed for universal complement in any socio-cultural conditions, are unsuccessful. This contradiction lies in the awareness of the need for scientific understanding and practical work on the issue related to the collection of information, its systematization, analysis and forecasting of possible conflicts. The practical significance of the work lies in the conclusions about the need for a more in-depth and comprehensive approach to the study of factors contributing to the emergence of conflicts by effective, qualitative methods on the basis of knowledge of history, political science, sociology, psychology, social geography, political economy, political marketing in order to prevent and quickly eliminate them.

Key words: conflict, interdisciplinary character, geoconflictology, story.

III. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.11>
УДК 338.48-6:341.16:001 ЮНЕСКО

О. Бейдик, д-р геогр. наук, проф.,
Б. Семенко, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НАЦІОНАЛЬНА ТА СВІТОВА СПАДЩИНА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ

Висвітлено якісно-кількісні характеристики, просторове поширення об'єктів ЮНЕСКО та систематизовано отримані дані. Проаналізовано структуру об'єктів Усесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Розроблено картосхему структури та територіального поширення об'єктів Усесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні. Установлено переваги, які отримують держави при внесенні їх об'єктів до переліку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Наголошено на тому, що об'єкти ЮНЕСКО потрапляють в туристичні довідники світу, а відтак, і до пропонованих маршрутів турагентств. Висвітлено чинники, які зумовлюють наявність об'єктів ЮНЕСКО в державі. Проаналізовано географічний розподіл об'єктів Усесвітньої спадщини ЮНЕСКО у світі та Україні. Висвітлено географічний розподіл об'єктів "Сім чудес України", які були вибрані під час проведення всеукраїнського конкурсу. Проведено аналіз об'єктів – кандидатів до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні. Зазначено, що входження до національного переліку нематеріальної спадщини в Україні є необхідним етапом для отримання об'єктами статусу "нематеріальної спадщини ЮНЕСКО". Проаналізовано об'єкти, які входять до національного переліку нематеріальної спадщини в Україні. Розроблено картосхему "Найвизначніші рекреаційно-туристські ресурси України".

Ключові слова: ЮНЕСКО, історико-культурне надбання, міжнародний туризм, національна спадщина.

Наявність проблеми. Кожна країна має власні історико-культурні та природні пам'ятки, які виступають символом нації, уособленням її історичного розвитку, національним надбанням тощо. Для розвитку міжнародного туризму України важливим є просування її ключових об'єктів. У той же час на сьогодні заходи із залучення нових українських об'єктів до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО є недостатніми. Інтеграція України до світового культурного простору є важливим чинником для розвитку міжнародного туризму в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні підходи до визначення спадщини розкриваються у працях М. Мироненка, І. Твердохлебова, В. Квартальнова, І. Зоріна, Ю. Веденіна, Б. Родомана, І. Пирожніка [4–5; 8–10]. Крім того, ряд аспектів містять і нормативно-правові джерела [6–7]. Теоретичні та практичні дослідження у сфері культурної та природної спадщини розкриваються у працях [1–3]. Також теоретичні дослідження у сфері культурної та природної спадщини здійснювались А. Єльчаніною, Ю. Мазуровим, П. Шульгіним, К. Поливач.

Постановка завдання:

- проаналізувати масив публікацій вітчизняних та зарубіжних учених, праці яких розкривають різні аспекти дослідження об'єктів Усесвітньої спадщини ЮНЕСКО;
- виявити кількісно-якісну структуру об'єктів Усесвітньої спадщини ЮНЕСКО у світовому та національному розрізі;
- проаналізувати просторовий розподіл об'єктів Усесвітньої спадщини ЮНЕСКО у світовому й національному вимірі;
- проаналізувати та відобразити сучасну мережу об'єктів ЮНЕСКО, історико-культурного й природного надбання в Україні станом на 2017 р.

Виклад основного матеріалу. За обсягами надходжень міжнародний туристський рух посідає одне із провідних місць у світі. Напрями туристських потоків у першу чергу спрямовуються до найцінніших у природному та історичному плані територій, серед яких виділяються об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Уявлення про принципову структуру рекреаційно-туристських ресурсів дає рис. 1.

Рис. 1. Ієрархія фундаментальних світових рекреаційно-туристських ресурсів

Міжнародний туризм сприяє економічному, культурному, просвітницькому й духовному розвитку людства. Одним із найважливіших факторів і передумовою для розвитку міжнародної туристської діяльності є ефективне й раціональне використання природних та історико-культурних туристських ресурсів, які людство створювало і зберігало протягом свого існування. Багато із цих об'єктів занесено до Списку Всесвітньої спадщини і перебувають під охороною Всесвітньої організації з питань освіти, науки та культури ЮНЕСКО.

Чисельність та структура об'єктів Усесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Станом на 2017 р. у Списку Всесвітньої спадщини – 1073 об'єкти, із яких 832 є культурними, 206 – природними і 35 – змішаними. Із них 54 перебувають під загрозою зникнення. Кожен об'єкт має свій ідентифікаційний номер. 167 країн-учасниць мають об'єкти Всесвітнього надбання. Є й такі країни-члени ЮНЕСКО (26), що не мають об'єктів ЮНЕСКО. Нематеріальна спадщина налічує 470 об'єкти і знаходиться в 117 країнах-членах ЮНЕСКО. Усі країни-члени ЮНЕСКО хочуть мати якомога більше об'єктів Усесвітньої спадщини, оскільки їхня наявність надає такі переваги:

- Додаткові гарантії збереження і цілісності унікальних природних та культурних комплексів.
- Підвищує престиж територій і установ, які ними опікуються.
- Сприяє популяризації включених у Список об'єктів і розвитку альтернативних видів природокористування.
- Забезпечує пріоритетність у залученні фінансових коштів для підтримки об'єктів Світової культурної та природної спадщини, у першу чергу, із Фонду Світової спадщини.

- Сприяє організації моніторингу й контролю за станом збереження природних і культурних об'єктів.

Ще один дуже важливий пункт – об'єкти ЮНЕСКО потрапляють у туристичні довідники світу, а відтак, і до пропонованих маршрутів турагенств.

Наявність об'єктів ЮНЕСКО зумовлена такими чинниками:

- історико-культурний розвиток та наявність унікальних об'єктів;
- необхідність збереження культурної та природної спадщини;
- економічний розвиток і рівень життя населення;
- політична стабільність;
- участь у міжнародних організаціях.

Великий об'єм кількісних та якісних даних, отриманих під час відбору об'єктів ЮНЕСКО, сприяє формуванню поінформованої культурної політики й інтеграції культури у стратегії розвитку, у такий спосіб роблячи внесок у впровадження Конвенції ЮНЕСКО про охорону й заохочення розмаїття форм культурного самовираження від 2005 р.

Географічний розподіл об'єктів Усесвітньої спадщини ЮНЕСКО. У рекреаційній географії та географії туризму виділяють вісім макрорайонів (Центральноамерикансько-Карибський, Європейський, Північноамериканський, Африканський, Азійський, Південноамериканський, Австралійсько-Океаніський, Антарктичний), що об'єднують 38 мезорайонів. За районуванням Всесвітньої туристської організації (ВТО) виділяється п'ять регіонів (Європа, Азійсько-Тихоокеанський, Американський, Африка, Близький Схід), які об'єднують 14 субрегіонів.

Європейський макрорайон концентрує найбільше – 461 об'єкт (404 культурних, 48 природних, вісім змішаних) Усесвітнього надбання (або 41 % загальної кількості, яка становить 1073 об'єкти), приймає найбільшу серед інших макрорайонів кількість туристів, має розвинену рекреаційно-туристську інфраструктуру. Також регіон нараховує 144 об'єкти нематеріальної спадщини. Другу позицію посідає Азійський макрорайон, який вирі-

зняється, передусім, найбільшою серед інших турринків територією, та кількістю об'єктів Усесвітнього надбання (301 або 27 % загальної кількості), що поступається за цим показником лише Європі. Азійський ринок має найбільші у світі темпи розвитку туристської (завдяки Туреччині, Китаю, Таїланду, Сінгапуру, Близькому Сходу, Індії). Азійський макрорайон має 230 культурних, 62 природних, дев'ять змішаних об'єктів Усесвітнього надбання та 260 – нематеріальної спадщини. Африканський макрорайон займає третю позицію та налічує 89 культурних, 47 природних, сім змішаних об'єктів Усесвітньої спадщини. Усього 143 (13 % загальної кількості). Нематеріальної спадщини – 144 об'єкти. Північноамериканський (разом із Центральноамерикансько-Карибсько-Вест-Індійським) макрорайон, хоча і поступається деяким макрорайонам (Азійському, Африканському) за кількістю об'єктів Усесвітнього надбання, але є другим ринком зі зростання у світовій туристській. У його межах сконцентровано 115 (10 %) об'єктів Усесвітнього надбання. Північноамериканський макрорайон налічує 45 культурних, 29 природних, два змішаних, загалом 76 об'єктів ЮНЕСКО (7 %), та дев'ять – нематеріальної спадщини. Центральноамерикансько-Карибський макрорайон налічує 23 культурних, 14 природних, два змішаних, загалом 39 об'єктів ЮНЕСКО (3 %), і 13 – нематеріальної спадщини. У Південноамериканському макрорайоні сконцентровано 78 пам'яток Усесвітнього надбання (7 %), що не набагато менше, ніж у межах Північноамериканського (включаючи Центральну Америку, Кариби, Вест-Індію), але втричі менше, ніж в Азійському і майже у шість разів менше, ніж в Європейському. Південноамериканський макрорайон налічує 55 культурних, 21 природний, два змішаних об'єктів ЮНЕСКО та 50 – нематеріальної спадщини. Австралійсько-Океаніський макрорайон має вісім культурних, 16 природних, шість змішаних, загалом 30 об'єктів ЮНЕСКО (2 % загальної кількості, найменше). Загалом по світу переважають культурні об'єкти, але Австралія є винятком – найбільшу частину становлять природні пам'ятки (у той же час, Австралія має найменшу кількість культурних пам'яток серед усіх рекреаційно-туристських макрорайонів). Це пов'язано з тим, що значну частину площі Австралії займають незаселені території з різноманітними ландшафтами, а флора і фауна мають унікальних представників. Нематеріальної спадщини також найменше серед макрорайонів (лише два об'єкти). Антарктида залишається єдиним макрорайоном, у межах якого не виділено жодного об'єкта Всесвітньої спадщини.

Об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні. Україна є членом ЮНЕСКО із 12 травня 1954 р. За час співпраці з Організацією вона виступала ініціатором багатьох міжнародних програм і проектів. Сім українських культурно-архітектурних та природних об'єктів внесено до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

До культурних об'єктів належать:

- "Собор Святої Софії, Києво-Печерська лавра та прилеглі монастирські споруди" (1990).
- Ансамбль історичного центру міста Львів (1998).
- Геодезична "Дуга Струве" (2005).
- "Резиденція Далматинських та Буковинських митрополитів" (нині – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича) (2011).
- "Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора" (2013).
- "Дерев'яні церкви Карпатського регіону України та Польщі", спільна українсько-польська номінація (2013).

До природних об'єктів віднесено "Букові праліси Карпат та древні букові ліси Німеччини" (2011).

Чотири із семи українських об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО повністю перебувають у межах терито-

рії України. Інші три пам'ятки частково містяться на території інших держав:

- Пункти геодезичної дуги Струве розміщені також у Норвегії, Швеції, Фінляндії, Росії, Естонії, Латвії, Литві, Білорусі та Молдові;

- Букові праліси знаходяться також у Німеччині та Словаччині;

- Дерев'яні церкви карпатського регіону перебувають також на території Польщі.

Біосферні заповідники – "Чорноморський", "Асканія-Нова", "Карпатський", "Дунайський", "Шацький", "Деснянський", "Розточчя" і транскордонні заповідники "Дельта Дунаю" та "Східні Карпати" включено до Всесвітньої мережі резерватів ЮНЕСКО. До Репрезентативного списку нематеріальної спадщини людства входить українське декоративно-орнаментальне малювання – петриківський розпис (2013). Козацькі пісні Дніпропетровщини, або "козацькі пісні" – явище виконання степових пісенних творів (українських козацьких пісень) у Дніпропетровській області, внесене до "Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує негайної охорони" (2016).

Національне архітектурно-історичне та природне надбання. Відповідно до Закону України "Про охорону культурної спадщини", об'єкти культурної спадщини мають бути зареєстровані в Державному реєстрі нерухомих пам'яток України у категоріях національного та місцевого значення та відповідно до їхньої археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, художньої й наукової цінності.

Станом на 1 січня 2016 р. існує 130007 пам'яток культурної спадщини (національного та місцевого значення), зареєстрованих в Україні (порівняно із 2010 р. кількість скоротилася через анексію Криму й часткову окупацію Донецької та Луганської областей).

Серед них:

- 69866 – археологічні пам'ятки;
- 53456 – історичні пам'ятки;
- 2434 – пам'ятки монументального мистецтва;

- 2941 – пам'ятки архітектури та містобудування;
- 272 – пам'ятки садово-паркового мистецтва;
- 4 – ландшафтні пам'ятки;
- 11 – пам'ятки науки й техніки.

У 2007–2008 рр. Україна взяла участь у акції щодо визначення семи сучасних чудес світу, у ході якої було визначено загальні "Сім чудес України", а саме:

- Місто "Кам'янець" (архітектурний комплекс, Кам'янець-Подільський).

- Києво-Печерська Лавра (архітектурний комплекс, Київ).

- Софіївка (національний дендрологічний парк, Умань).

- Софія Київська (архітектурний комплекс, Київ).

- Херсонес Таврійський (заповідник, Севастополь).

- Хотинська фортеця (архітектурний комплекс, Хотин).

- Хортиця (заповідник, Запоріжжя).

Сім чудес України (природні):

- Асканія-Нова (біосферний заповідник, Херсонщина).

- Дністровський каньйон (Вінницька, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька обл., Чернівецька обл.).

- Гранітно-степове Побужжя (регіонально-ландшафтний парк, Миколаївщина).

- Мармурова печера (АР Крим).

- Подільські Товтри (національний природний парк, Хмельниччина).

- Світязь (озеро, Волинь).

- Синевир (озеро, Закарпаття).

Але із регіонів, незважаючи на наявність беззаперечних об'єктів, які мали всі підстави бути номінованими, на жаль, є багато об'єктів-кандидатів, які не увійшли до "омріяної сімки" (рис. 2).

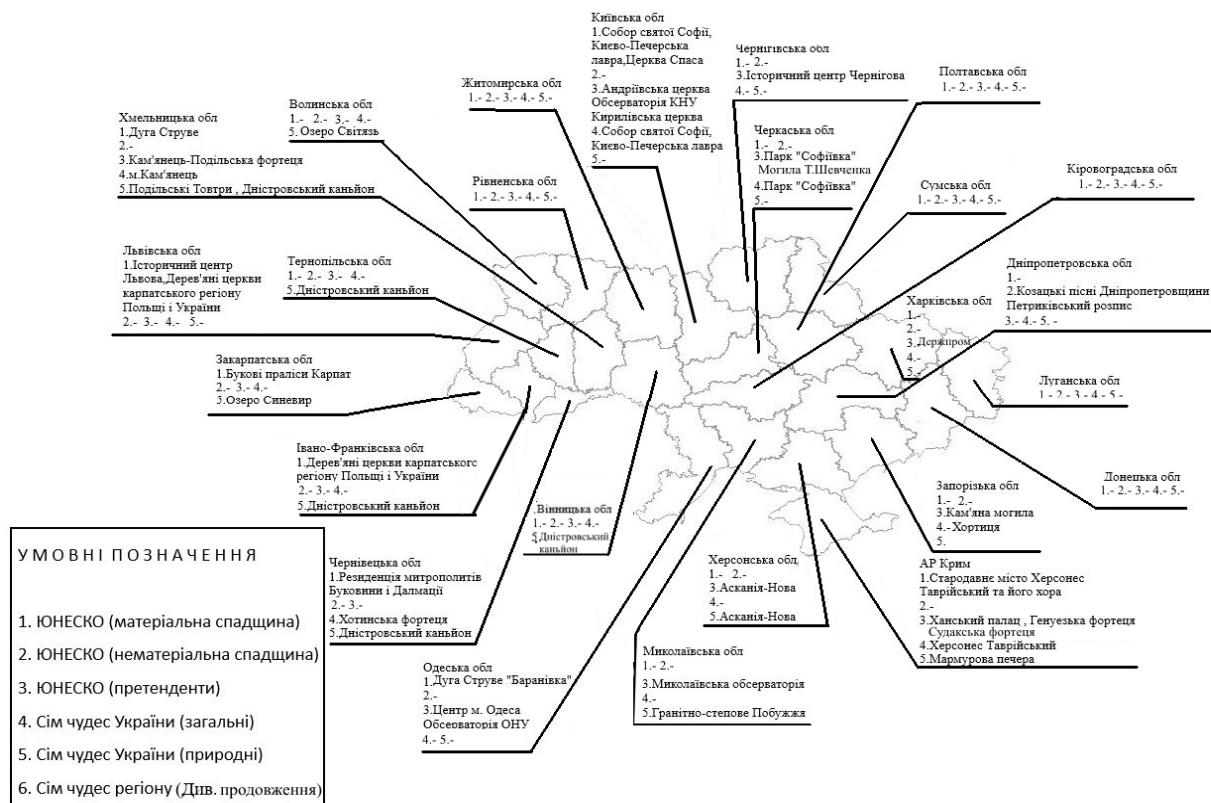

Рис. 2. Найвизначніші рекреаційно-туристські об'єкти України

Об'єкти-кандидати до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні. Попередній список – це перелік важливих культурних і природних об'єктів, що пропонується включити до Списку Всесвітньої спадщини. Станом на 2017 р. український уряд запропонував внести до переліку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО 16 об'єктів, а саме:

а) 11 об'єктів культурної спадщини:

- "Торговельні осередки та укріплення на шляхах генуезької комерції. Від Середземного до Чорного моря" (2010);

- "Київський Собор Святої Софії з монастирськими спорудами, Кирилівська та Андріївська церкви, Києво-Печерська лавра" (розширення об'єкта "Київ: Собор Святої Софії із прилеглими монастирськими спорудами, Києво-Печерська лавра"), (2009);

- Історичний центр міста-порта Одеса, (2009);
- Астрономічні обсерваторії України (2008);
- Миколаївська астрономічна обсерваторія (2007);
- комплекс об'єктів VI–XVI ст. Судакської фортеці (2007);

- археологічний комплекс "Кам'яна могила" (2006);
- Бахчисарайський ханський палац (2003);
- Історичний центр м. Чернігів (1989);
- Культурний ландшафт і каньйон м. Кам'янець-Подільський (1989);

- Держпром (Будинок Державної промисловості) м. Харків (2017);

б) один об'єкт природної спадщини:

- біосферний заповідник "Асканія-Нова" (1989);

в) два об'єкти змішаного типу:

- дендрологічний парк "Софіївка" (2000);
- Могила Тараса Шевченка і Шевченківський національний заповідник (1989).

Для того, щоб об'єкт мав змогу отримати статус "нематеріальної спадщини ЮНЕСКО", він спочатку повинен бути занесений до національного переліку нематеріальної спадщини, до якого в Україні входять:

1) козацькі пісні Дніпропетровщини (внесені у 2017 р. до нематеріальної спадщини ЮНЕСКО);

2) косівська кераміка як традиційне ремесло Карпатського регіону XVI–XXI ст. (ареал – Івано-Франківська обл., Косівський район, м. Косів; носій – Косівський інститут декоративно-прикладного мистецтва Львівської національної академії мистецтв);

3) крелевецькі ткані рушники – використання традиційної техніки перебору з ремізно-човниковим ткацтвом, поєднання червоно-білих кольорів, орнамента (ареал – Сумська обл., Крелевецький район, м. Крелевець; носій – КП "Крелевецьке художнє ткацтво");

4) опішнянська кераміка – техніка виготовлення розпису (ареал – Полтавська обл., Зіньківський район, смт Опішне; носій – ПП "Гончарний круг");

5) Петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне малярство XIX–XXI ст. (ареал – Дніпропетровська обл., Петриківський р-н, смт Петриківка; носій – Петриківське КП "Центр народних ремесел Петриківщини") (занесений до нематеріальної спадщини у 2013 р. ЮНЕСКО);

6) пісенна традиція села Лука (Києво-Святошинський район, Київська область);

7) технологія виконання вишивки "білим по білому" (с. Решетилівка Решетилівського району Полтавської області).

Основні висновки:

1) отримані дані систематизовано та використано під час розробки картосхеми "Найвизначніші рекреаційно-туристські ресурси України";

2) проаналізовано масив публікацій вітчизняних і зарубіжних учених, що віддзеркалює різні аспекти дослідження об'єктів Усесвітньої спадщини ЮНЕСКО; останні входять до теоретичних засад аналізу об'єктів усесвітнього надбання;

3) виявлено кількісно-якісну структуру об'єктів Усесвітньої спадщини ЮНЕСКО у світовому та національному розрізі;

4) проаналізовано просторовий розподіл об'єктів Усесвітньої спадщини ЮНЕСКО у світовому та національному вимірі;

5) висвітлено сучасну мережу об'єктів ЮНЕСКО, історико-культурного та природного надбання в Україні станом на 2017 р.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О. О. Унікальна Україна : географія та ресурси туризму / О. О. Бейдик, Н. О. Новосад. – Київ, 2013.
2. Бейдик О. О. Монументальна та музейна Шевченкіана: національний та світовий вимір / О. О. Бейдик. – Харків, 2014.
3. Бейдик О. О., Носко Є. О. Об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО : світовий та національний вимір / О. О. Бейдик, Є. О. Носко. – Р., 2018.
4. Веденин Ю. А. Основы географического подхода к изучению и сохранению культурного наследия / Ю. А. Веденин. – М., 2004.
5. Зорин И. В. Энциклопедия туризма / И. В. Зорин, В. А. Квартальнов. – М., 2000.
6. Конвенция про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Париж, 1972) // Україна в міжнародно-правових відносинах. – К., 1997.
7. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (Париж, 2003) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unesco.org>.
8. Мироненко Н. С. Рекреаційна географія / Н. С. Мироненко, І. Т. Твердохлебов. – М., 1981.
9. Пирожник И. И. Основы географии туризма и экскурсионного обслуживания : учеб. пособ. / И. Пирожник. – Минск, 1985.
10. Родоман Б. Б. Территориальные ареалы и сети. Очерки теоретической географии / Б. Б. Родоман. – Смоленск, 1999.

References:

1. Beydik O. O., Novosad N. O. Unikalna Ukraina : geografiya ta resursi turizmu. – Kyiv, 2013.
2. Beydik O. O. Monumentalna ta muzeina Shevchenkiana : natsionalniy ta svitoviy vimir. – Kharkiv, 2014.
3. Beydik O. O., Nosko E. O. Obekti vsesvitnoi spadshini UNESCO : svitoviy ta natsionalniy vimir. – R., 2018.
4. Vedenin U. A. Osnovi geograficheskogo podhoda k izucheniu i sohraneniu kulturnogo naslediya. – M., 2004.
5. Zorin I. V. Entsiklopediya turizmu / I. V. Zorin, V. A. Kvartalnov. – M., 2000.
6. Konvensia pro ohoronu vsesvitnoi kulturnoi ta prirodnoi spadshini (Parish, 1972) // Ukraina v mishnarodno-pravovih vidnosinah. – K., 1997.
7. Konvensia pro ohoronu nematerialnoi kulturnoi spadshini (Parish, 2003) [Elektroniy resurs]. – Reshim dostupu: <http://www.unesco.org>.
8. Mironenko N. S., Tverдохлебов I. T. Krekreatsionaya geografiya. – M., 1981.
9. Piroshnik I. I. Osnovi geografii turizma i ekskursionogo obslushivaniya : Ucheb. Posobiye. – Minsk, 1985.
10. Rodoman B. B. Teritorialniye areali i seti. Ocherki teoreticheskoy geografii. – Smolensk, 1999.

Надійшла до редколегії 27.10.18

А. Бейдик, д-р геогр. наук, проф.,

Б. Семенко, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НАЦИОНАЛЬНОЕ И МИРОВОЕ НАСЛЕДИЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА

Освещены качественно-количественные характеристики, пространственное распространение объектов ЮНЕСКО и систематизированы полученные данные. Проанализирована структура объектов Всемирного наследия ЮНЕСКО. Разработана картосхема структуры и территориального распространения объектов Всемирного наследия ЮНЕСКО в Украине. Установлены преимущества, которые получают государства при внесении их объектов в перечень объектов Всемирного наследия ЮНЕСКО. Отмечено, что объекты ЮНЕСКО

попадают в туристические справочники мира, а значит и к предлагаемым маршрутам турагентств. Освещены факторы, которые обуславливают наличие объектов ЮНЕСКО в государстве. Проанализировано географическое распределение объектов Всемирного наследия ЮНЕСКО в мире и Украине. Освещены географическое распределение объектов "Семь чудес Украины", которые были выбраны во время проведения всеукраинского конкурса. Проведен анализ объектов – кандидатов во Всемирное наследие ЮНЕСКО в Украине. Отмечено, что вхождение в национальный перечень нематериального наследия в Украине является необходимым этапом для получения объектами статуса "нематериального наследия ЮНЕСКО". Проанализированы объекты, которые входят в национальный перечень нематериального наследия в Украине. Разработана картосхема "Крупнейшие рекреационно-туристские ресурсы Украины".

Ключевые слова: ЮНЕСКО, историко-культурное достояние, международный туризм, национальное наследие.

O. Beidyk, Doctor of Geography Sciences, Professor,
B. Semenko, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

NATIONAL AND WORLD HERITAGE AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM

The article analyzes the hierarchy of fundamental world recreational and tourist resources. The qualitative-quantitative characteristics, the spatial distribution of UNESCO objects and the systematized data are presented. The structure of the UNESCO World Heritage sites is analyzed. Created schematic map of the structure and territorial distribution of UNESCO World Heritage sites in Ukraine. The advantages obtained by states when making their objects to the list of UNESCO World Heritage sites are established. It is indicated that it contributes to the organization of monitoring and control of the state of conservation of natural and cultural objects. It is emphasized that UNESCO objects fall into the tourist guides of the world, and hence to the proposed routes of travel agencies. The factors that determine the presence of UNESCO objects in the country were analyzed. The geographic distribution of UNESCO World Heritage sites in the world and Ukraine is analyzed. The geographical distribution of the objects "Seven Wonders of Ukraine", which were selected during the all-Ukrainian contest, was highlighted. An analysis of UNESCO World Heritage sites in Ukraine was conducted, their preliminary list. The attention is focused on the fact that the entry into the national list of intangible heritage in Ukraine is a necessary step for the objects to obtain the status of the "intangible heritage of UNESCO". The objects, which are included in the national list of intangible heritage in Ukraine, are analyzed. The map "The most significant recreational and tourist resources of Ukraine" was developed. It is noted that four of the seven Ukrainian objects of the UNESCO World Heritage Site are entirely within the territory of Ukraine. The remaining 3 objects are partly in the territory of other states. It was indicated that during the time of cooperation with the Organization Ukraine initiated many international programs and projects. Seven Ukrainian cultural-architectural and natural objects are listed on the UNESCO World Heritage List. It is noted that the large volume of quantitative and qualitative data obtained when selecting UNESCO objects contributes to the formation of informed cultural policies and the integration of culture in the development strategy, thereby contributing to the implementation of the UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. The analysis made it possible to establish that the largest number of UNESCO World Heritage sites is concentrated in the European macroregion, thus Ukrainian entities that are part of the UNESCO World Heritage have to withstand significant competition in attracting international tourist flows. It is stated that the Asian market has the world's largest tourism industry, and the number of objects of the World Heritage is second only to Europe.

Keywords: UNESCO, historical and cultural heritage, international tourism, national heritage.

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.12>
УДК 911.3

С. Запотоцький, д-р геогр. наук, проф.,
І. Горин, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Розкрито головні особливості лікувально-оздоровчого туризму Львівщини. Зазначено ключові фактори розвитку лікувально-оздоровчої сфери регіону. Досліджено санаторно-курортні заклади Львівської області як складову інфраструктури туризму. Виділено основні чинники формування попиту на них, у тому числі високі ціни та їх невідповідність якості санаторно-курортних послуг, низький рівень доходів населення, відсутність ефективної державної політики у сфері соціальної підтримки населення і стимулювання діяльності санаторно-курортних закладів, неефективна система управління санаторно-курортними закладами, застаріла інфраструктура санаторно-курортних закладів, обмеженість асортименту туристично-рекреаційних послуг і недостатня якість додаткових послуг. Розглянуто туристичні потоки міст-курортів Львівщини. Проведено аналіз закладів розміщення найбільших бальнеологічних курортів області та вартості проживання у них. Виділено головні переваги курортної сфери досліджуваних населених пунктів регіону.

Ключові слова: Львівська область, лікувально-оздоровчий туризм, санаторно-курортні заклади, заклади розміщення, помешкання, курортна сфера, SWOT-аналіз.

Вступ. Львівська область володіє значним потенціалом для розвитку лікувально-оздоровчого туризму, у тому числі значною кількістю мінеральних джерел, родовищ лікувальних грязей, лісових ресурсів і т. п. Водночас даний вид туризму вважається одним із найперспективніших видів туристичної галузі області. Підтвердженням цього є не лише те, що в регіоні спостерігається збільшення кількості осіб старших вікових груп, але і зростання потреб населення як у відпочинку, задоволенні своїх пізнавальних інтересів, так і в оздоровленні. У той же час, зниження реальних доходів населення, занадто високі ціни на санаторно-курортне лікування, застаріла інфраструктура зумовлюють скорочення кількості гостей і туристів та недовантаженість закладів відпочивальниками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням санаторно-курортної сфери загалом та Львівської області зокрема займалися такі вчені, як О. О. Любіцева, В. І. Стафійчук, О. О. Бейдик, Т. І. Ткаченко, Н. В. Чорненко, Г. М. Заваріка, О. В. Баєва, М. І. Завидяк, М. П. Мальська, М. Й. Рутинський та інші науковці. О. В. Баєва проаналізувала тенденції розвитку санаторно-курортного бізнесу в Україні (2015). М. І. Завидяк досліджувала бальнеологічні курорти Закарпатської області (2012). М. П. Мальська вивчала лікувально-оздоровчий туризм (2008). М. Й. Рутинський запропонував класифікацію і типологію курортів (2007). Цей автор також виділив ключові принципи сталого розвитку курортно-рекреаційної сфери Західного регіону України (2010).

Н. В. Чорненька охарактеризувала організацію туристичної індустрії (2006). Однак проблеми розвитку й активізації лікувально-оздоровчого туризму потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Досліджуючи сучасні тенденції розвитку лікувально-оздоровчого туризму Львівської області, у першу чергу необхідно звернути увагу на той факт, що послуги, які пропонуються на бальнеологічних курортах Львівщини, здебільшого є малодоступними для широких верств населення. Курорти регіону також характеризуються недостатнім рівнем розвитку інфраструктури. Тому мета даного дослідження – це не лише аналіз стану лікувально-оздоровчого туризму Львівської області, а й характеристика найбільших санаторно-курортних закладів регіону та виявлення їх головних переваг.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні не існує єдино прийнятого визначення терміну "лікувально-оздоровчий туризм". Наприклад, М. П. Мальська виокремлює лікувальний туризм, основною метою якого є зміцнення здоров'я під час перебування в санаторно-курортних закладах [6]. За Н. В. Чорненькою, він ототожнюється із санаторно-курортним туризмом, що організовується із загальнооздоровчою і лікувальною метою [13]. Інші ж науковці трактують лікувально-оздоровчий туризм як складову медичного туризму. Спільним моментом тут є той факт, що лікувально-оздоровчий туризм проводиться на території курорту з метою відпочинку, відновлення сил людини, оздоровлення та реабілітації [2].

Головна особливість лікувально-оздоровчого туризму зводиться до того, що у ньому основну роль відіграють медичні послуги, які гуртуються на природних ресурсах якоїсь окремої курортної зони. Треба сказати, що даний вид туризму виконує, здебільшого, лікуваль-

но-профілактичну, реабілітаційну, превентивно – валеологічну функції [14]. До інших не менш важливих особливостей лікувально-оздоровчого туризму належать тривалість перебування на курорті (має становити не менше, ніж три тижні, з метою досягнення бажаного ефекту), висока вартість путівки (у путівку включені різноманітні медичні послуги та процедури) і споживачами послуг даного виду туризму є, переважно, особи старших вікових груп [15].

У Львівській області представлені всі необхідні умови для розвитку лікувально-оздоровчого туризму. Сюди належать сприятливі кліматичні умови, наявні природні мінеральні води, лікувальні грязі, лісові ресурси і т. п. [1].

Лікувально-оздоровчий туризм Львівської області володіє значними перспективами свого розвитку. Це можна пояснити тим, що на території регіону розміщені такі основні бальнеологічні курорти, як Трускавець, Східниця, Моршин, Немирів, Великий Любін, Шкло та Розлуч [4]. Функціонування цих курортів базується на використанні мінеральної води "Нафтуся" (це мінералізована гідрокарбонатна, магнієво-кальцієва вода). А курорти Немирів і Великого Любін ще й відомі своїми лікувальними сірководневими водами [9].

За період 1995–2017 рр. кількість санаторно-курортних закладів Львівської області помітно скоротилася. Підтвердженням цього є той факт, що кількість санаторіїв та пансіонатів із лікування зменшилася із 72 до 42, кількість санаторіїв-профілакторіїв – із 23 до 0, а кількість баз та інших закладів відпочинку – із 30 до 14 [7]. Стосовно кількості будинків і пансіонатів відпочинку, то за досліджуваний період вона зросла із 1 до 4 (рис. 1).

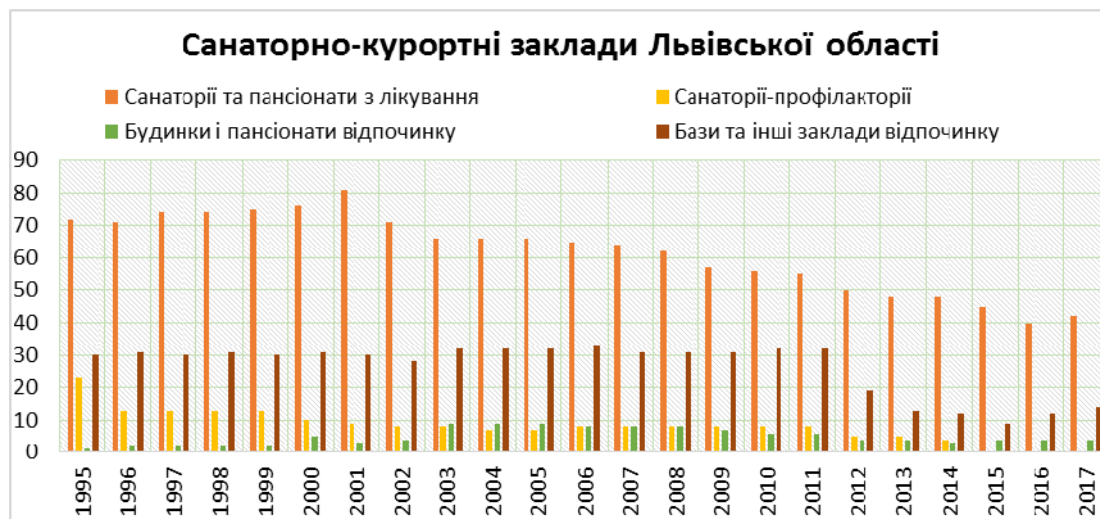

Рис. 1. Динаміка санаторно-курортних закладів Львівської області

За даними Головного управління статистики у Львівській області, у 2017 р. серед усіх міст Львівської області найбільше туристів спостерігалось у містах Трускавці, Львові, Бориславі та Моршині – близько 3 млн (рис. 2). Серед туристів переважали вихідці із

Польщі, Азербайджану, Молдови, Білорусі, Ізраїлю, Німеччини та інших країн. Туристичний збір Львівської області у 2017 р. становив 10,5 млн грн, зокрема у Львові – 4,9 млн грн., у Трускавці, Бориславі й Моршині – 5,6 млн грн [7].

Туристичні потоки Львівської області

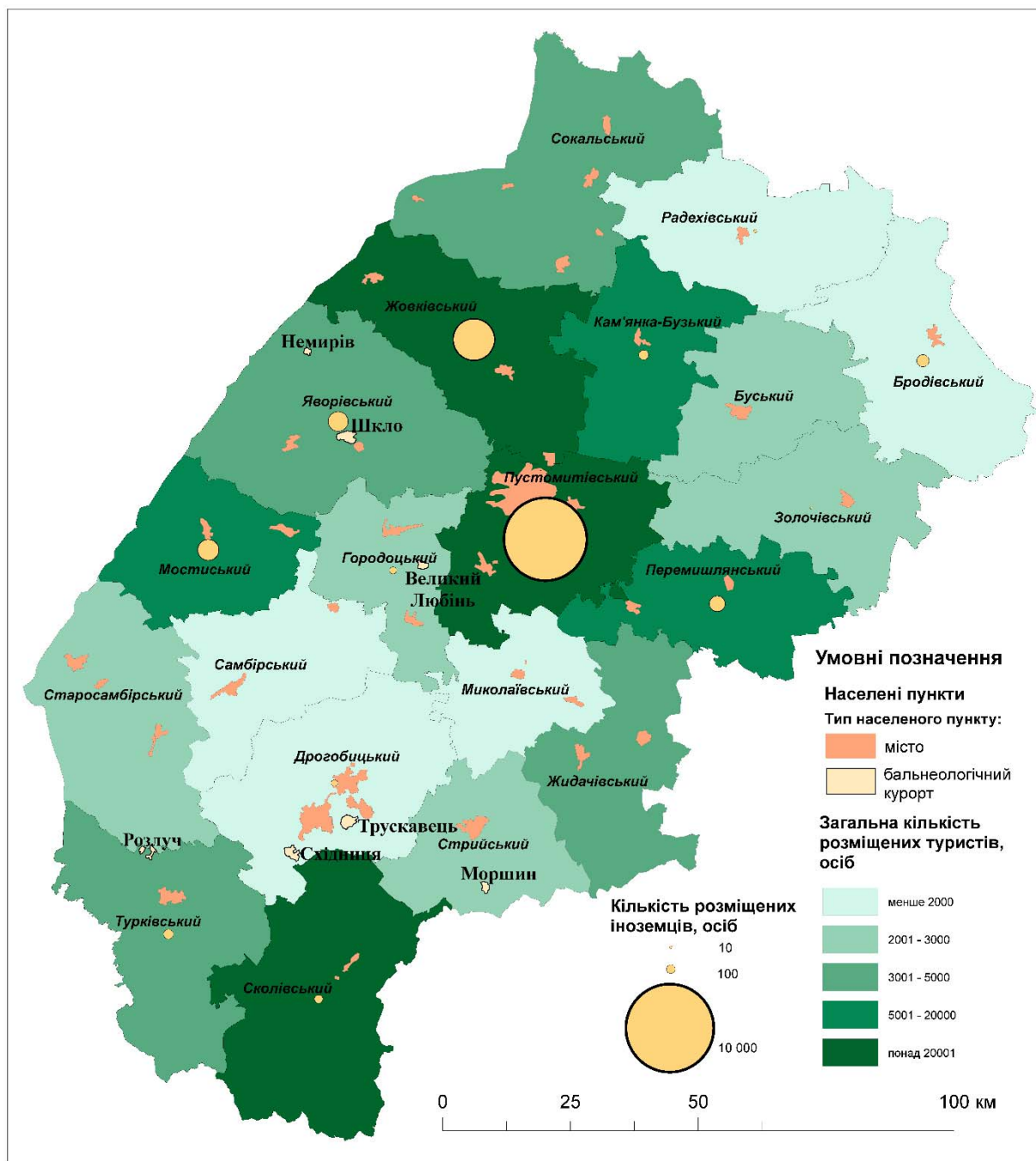

Рис. 2. Туристичні потоки Львівської області

Однак, на сьогодні простежується певна тенденція падіння попиту на санаторно-курортні послуги [1]. Такий розвиток подій зумовлює зниження показників заповнюваності ліжкового фонду санаторно-курортних закладів і зменшення обсягу їхніх доходів [5].

Досліджуючи дану проблематику, ми встановили, що основними причинами таких тенденцій є:

- високі ціни та їхня невідповідність якості санаторно-курортних послуг;
- низький рівень доходів населення та його неспроможність оплачувати відпочинок у санаторно-курортних закладах;

- зменшення обсягу державного фінансування путівок Фондом соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності для застрахованих осіб;
- відсутність ефективної державної політики як у сфері соціальної підтримки населення, так і підтримки та стимулювання діяльності санаторно-курортних закладів;
- неефективна система управління санаторно-курортними закладами;
- застаріла інфраструктура санаторно-курортних закладів (табл. 1);
- недостатній рівень рекламного забезпечення;
- обмеженість асортименту туристично-рекреаційних послуг і недостатня якість додаткових послуг [14].

Таблиця 1. Заклади розміщення туристів у найбільших бальнеологічних курортах Львівської області

Тип розміщення	Назва	Ціна за ніч, грн.
М. Моршин		
Готель (3)	Віват	Від 650 грн.
	Оберіг	Від 550 грн.
	Kiev+	Від 300 грн.
Санаторії (1)	Одеса	Від 1100 грн.
Пансіонати (1)	Моршин	Від 190 грн.
Смт Східниця		
Готель (6)	Золота Рибка	Від 1150 грн.
	Grand Villa	Від 1000 грн.
	Осоння Карпати	Від 650 грн.
	Шале	Від 550 грн.
	Карпатські полонини	Від 490 грн.
	Едем	Від 410 грн.
Вілла (5)	Золоте Руно	Від 450 грн.
	Юран	Від 450 грн.
	Олекси	Від 400 грн.
	Ігнат'єва	Від 390 грн.
	Рай	Від 285 грн.
Санаторій (4)	Зелений бір	Від 1150 грн.
	Санта Марія	Від 975 грн.
	Стожари	Від 790 грн.
	Цитадель	Від 400 грн.
Туристичний комплекс (2)	Таор – Карпати	Від 1450 грн.
	Київська Русь – Східниця	Від 900 грн.
Котедж (1)	Forest House exclusive	Від 2500 грн.
Міні-готель (1)	Furmi	Від 250 грн.
Гостинний двір (1)	Три Корони	Від 550 грн.
База відпочинку (1)	Мозола	Від 370 грн.
Апарт-готель (1)	Фавар Карпати	Від 600 грн.
Спа-готель (1)	Респект	Від 1560 грн.
М. Трускавець		
Готель (14)	Mirotel Resort & Spa	Від 3520 грн.
	Оскар	Від 890 грн.
	Афродіта	Від 750 грн.
	Hermes Resort Hotel	Від 750 грн.
	П'ятий океан	Від 700 грн.
	Маріот Медікал Центр	Від 630 грн.
	Соламія	Від 580 грн.
	Набі	Від 550 грн.
	РН	Від 500 грн.
	Хеллі	Від 450 грн.
	Red Stone Hotel	Від 430 грн.
	Re Vita	Від 420 грн.
	Джем	Від 340 грн.
	Red Stone Hotel	Від 250 грн.
Вілла (7)	Софія	Від 1300 грн.
	Роксолана	Від 700 грн.
	Sonce	Від 450 грн.
	Лісова пісня	Від 450 грн.
	Камелія	Від 400 грн.
	Лідія	Від 400 грн.
Санаторій (4)	Сонячна	Від 300 грн.
	Віктор	Від 985 грн.
	Elite Dnipro	Від 950 грн.
	Дніпро	Від 748 грн.
Квартира (3)	Кришталевий Палац	Від 565 грн.
	Люкс	Від 600 грн.
	На вул. Маркіяна Шашкевича	Від 500 грн.
	Приватний будинок	Від 350 грн.
Міні-готель (2)	Домашній	Від 400 грн.
	Нафтуса	Від 350 грн.
Приватна садиба (2)	Урсула	Від 300 грн.
	У Зубрицьких	Від 250 грн.
Туристичний комплекс (2)	Лісова Пісня	Від 1590 грн.
	Вілла Марта	Від 1404 грн.
Котедж	У Роксолани	Від 250 грн.
Апарт-готель	Green Hill	Від 400 грн.
Пансіонат	Богема	Від 800 грн.

Аналіз закладів розміщення найбільших бальнеологічних курортів Львівської області передбачає оцінку основних переваг таких населених пунктів, як м. Моршин, м. Трускавець і смт Східниця. Варто зазначити, що саме вони характеризуються наявністю великої кількості унікальних природно-лікувальних ресурсів, які є необхідною умовою як для відпочинку, так і для профілактики та лікування різноманітних захворювань населення [5].

Місто Моршин є одним із найвідоміших в Україні бальнеологічних курортів. Сюди приїжджають туристи з усієї України та із зарубіжжя [12]. Курорт одночасно може прийняти 3000 приїжджих. Одними з найважливі-

ших переваг проживання у м. Моршині є доступні цінові пропозиції та високий рівень сервісу. Відпочинок у цьому курортному містечку – чудова альтернатива дорогим закордонним пропозиціям, де потрібно заплатити чи не втричі більше за аналогічні умови проживання [15].

Необхідно сказати, що більшість готелів м. Моршина мають власні медичні центри, де приїжджим пропонують пройти діагностику і необхідні дослідження. Після отримання результатів кваліфіковані медики складають індивідуальну програму лікування залежно від потреб організму та власних побажань відпочиваючих [15].

Таблиця 2. SWOT-аналіз розвитку курортної сфери м. Моршина

Сильні сторони	Слабкі сторони
1) вигідне географічне положення; 2) сприятливі природно-кліматичні умови; 3) багата мінерально-сировинна база; 4) вдале транспортне сполучення; 5) велика кількість санаторно-курортних закладів; 6) відновлена науково-практична діяльність курорту, зокрема, вивчення лікувальних властивостей мінеральних джерел та розроблення сучасних методик лікування).	1) малоземелля; 2) незадовільний стан комунікацій та доріг міста; 3) неякісна очистка стічних вод; 4) незадовільний благоустрій території міста; 5) незадовільний стан інженерно-транспортних споруд; 6) недостатній рівень розвитку курортної та відпочинкової інфраструктури.
Можливості	Загрози
1) збереження екології курорту; 2) залучення інвестицій у розвиток туристичної сфери; 3) розвиток оздоровчо-відпочинкової інфраструктури; 4) розвиток туристичної, санаторно-курортної та відпочинкової інфраструктури; 5) покращення якості надання медичної допомоги населенню; 6) створення умов безперешкодного доступу для людей із особливими потребами до об'єктів соціально-культурного та громадського призначення.	1) недостатній контроль за використанням природних ресурсів; 2) рух вантажних потягів із хімічними елементами через місто; 3) відсутність реальної державної підтримки розвитку курорту; 4) низький рівень правового захисту населення.

Із виконаного SWOT-аналізу видно (табл. 2), що на сьогодні основними перевагами розвитку м. Моршина є:

- вигідне географічне положення;
- сприятливі кліматичні умови;
- наявність мінерально-сировинної бази;
- багата історико-культурна спадщина;
- наявність малих та середніх підприємств;
- розвиток торгівлі та сфери послуг;
- велика кількість санаторно-курортних установ.

Однак у місті також існує ряд проблем, які суттєво впливають на економічні, соціальні та екологічні процеси:

- низький рівень заробітної плати;
- малоземелля;
- незадовільна якість дорожньо-транспортної системи міста;
- недостатній рівень розвитку курортної та відпочинкової інфраструктури;
- відсутня реальна державна підтримка розвитку курорту.

Трускавець далеко відомий за межами України. Кожного місяця сюди приїжджає приблизно 13000 туристів, із яких більше 2500 осіб – іноземці. Унікальні природні ресурси курорту є надзвичайно привабливими для оздоровлення: мінеральні води, глауберова сіль, озокерит широко використовуються у бальнеології [10].

Головною особливістю міста вважається його забудова. Приватний сектор Трускавця – це старі вілли, побудовані у XIX–XX ст. Туристи, які вперше приїхали до Трускавця, захоплюються гарними фасадами, висотністю, охайністю і стилем забудови території [10].

У Трускавці представлений широкий асортимент помешкань:

- 1) готелі з басейном – це не рідкість для міста. Басейн може бути частиною банного комплексу, спортивною спорудою або оздоровчим. Тут все залежить від

класу готелю. Проживання у такому готелі, як правило, може обійтися від 450 до 5000 грн на добу [8];

- 2) міні-готелі характеризуються комфортабельним номерним фондом, близькістю до мінеральних бюветів, помірними цінами на проживання: 350–450 грн/ніч у стандарті, 600–1000 грн/ніч у сімейному люксі [8];

3) санаторії – їх на території курорту налічується дуже багато. Тут є медичні корпуси із кваліфікованим персоналом, процедурами, спрямовані на діагностику, боротьбу з конкретним захворюванням або на загальне оздоровлення організму. Вартість проживання у санаторію коливається від 780 до 2310 грн/добу [12];

- 4) готелі у Трускавці є різного класу. Тут пропонуються як номери від 170 грн/добу за одномісний стандарт, так і апартаменти від 15000 грн/добу або навіть президентський люкс (від 23000 грн/добу) [8];

5) вілли Трускавця характеризуються привабливим зовнішнім виглядом, унікальним оформленням номерів, смачною кухнею і т. п. Більшість вілл є дерев'яними та мають значний вік;

- 6) курортні комплекси також є цікавим варіантом помешкання, де представлений повний спектр послуг як із поселення, так і з оздоровлення [4].

Якщо для туристів важливим моментом є поселення поблизу певного місця, то можна підібрати готель у центрі міста або ж біля залізничного вокзалу [4].

Зазначимо, що хоча готелі Трускавця і пропонують широкий спектр послуг із оздоровлення та є зручними для проживання, проте туристи найчастіше заселяються у пансіонатах і санаторіях міста. У Трускавці також є можливість орендувати конференц-зали та заселятися у помешкання з домашніми улюбленицями [13].

Трускавець є не лише найстарішим, але й найпопулярнішим курортом України. На сьогодні він виступає лідером за кількістю туристів серед бальнеологічних курортів. Цьому сприяють удале поєднання ціни й якос-

ті послуг, які тут надаються, унікальні водні ресурси та цікаві розважальні атракції.

Згідно з даними Головного управління статистики у Львівській області, у 2017 р. м. Трускавець відвідало 32 тис. іноземних туристів із 63 країн світу, зокрема з Польщі, Білорусі, Азербайджану та Молдови. Туристичні оператори Ізраїлю, ОАЕ і окремих країн Європи також виявили зацікавлення курортом і вже пропонують своїм клієнтам оздоровчий відпочинок на території України [8].

До головних переваг Трускавця можна віднести такі особливості:

- це єдине у світі місце розташування унікальної лікувальної води "Нафтуса";
- знаходиться в екологічно чистому районі, чим і приваблює любителів "зеленого" туризму;
- тут функціонує ціла низка санаторіїв і спеціалізованих медичних установ, які пропонують широкі можливості як для оздоровлення, так і для лікування організму (на території курорту міститься 28 сучасних клінік і 14 лабораторій, у тому числі імунологічна, імуноензиматична, клініко-бактеріологічна та ін.) [9];
- пропонується чимало розваг (у місті розташований єдиний у Західній Україні дельфінарій);
- розвивається SPA-індустрія, оскільки у Трускавці функціонує 10 SPA-центрів.

Східниця відома своїми цілющими мінеральними водами, свіжим повітрям із ароматом хвої та великими можливостями для розвитку рекреації й оздоровчого туризму. У смт є великий вибір житла для туристів, які приїжджають сюди не лише з України, але із закордону [10].

Одними з найпопулярніших і тих, що користуються найбільшим попитом у подорожуючих варіантів є готель, гостьовий будинок, база відпочинку або вілла. У Східниці можна відпочити у будь-яку пору року з різним рівнем комфортності, зокрема, для відпочинку у теплий сезон тут найкраще підійдуть готелі з басейном [13].

До головних переваг Східниці як бальнеологічного курорту можна віднести:

- унікальний тип клімату (дуже схожий із альпійським, іноді навіть вважається більш лікувальним та ефективним);
- наявність природних лікувальних ресурсів, зокрема, мінеральних вод типу "Нафтуса" (4 типи) та "Боржомі", грязей типу "Мацеста", можливості застосування природного озокериту (гірського воску) [11];
- особливості рельєфу даної території дозволяють створити сприятливі умови для розвитку зимових видів відпочинку поруч із курортом [11].

Кліматичні особливості та наявність унікальних природних лікувальних ресурсів створюють усі умови як для рекреації, так і для профілактики, лікування захворювань та медичної реабілітації приїжджених. До складу мінеральних джерел № 13 та № 15 входить двовалентне залізо в комплексі з органічними кислотами й аніонами. Необхідно сказати, що ці води використовуються для реабілітації осіб, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС [3].

У Східниці більшість закладів розміщення представлена такими групами:

Перша група – "вершки", які включають готельно-ресторанні комплекси, СПА-готелі, курортні готелі і т. п. У них представлений увесь можливий спектр послуг, зокрема проживання, харчування, лікувальні та профілактичні процедури (СПА-процедури), екскурсії, організації дозвілля тощо [3].

Друга група – "середня ланка". Сюди належать санаторії, пансіонати, будинки відпочинку, відпочинково-оздоровчі комплекси, які не тільки пропонують послуги розміщення, харчування, а й надають комплекс заходів

із оздоровлення, профілактики захворювань, медичної реабілітації та лікування. У закладах даної групи також передбачено надання додаткових послуг [3].

Третя група – "малий приватний сектор" – це приватні садиби, котеджі, вілли, бюджетні готелі. Вони забезпечують туристів, головним чином, проживанням та елементарним сервісом (заміна постільної білизни та рушників, прибирання кімнат), рідше пропонують харчування й додаткові послуги (екскурсії, доставка та продаж продуктів, оренда мангалу, сауни). У даних закладах розміщення відсутні будь-які медичні послуги і тут проводиться відповідна цінова політика [8].

Четверту групу становить "тіньовий сектор", де пропонується тільки подорова або погодинна оренда кімнат чи помешкань (передбачається лише проживання). Інформація про даний вид помешкання розміщена в оголошеннях по селищі та його околицях, а також у газетах [1].

Інформація щодо житла даної групи фактично не підлягає збору, оскільки більша половина цих об'єктів готельної нерухомості не позиціонують себе належним чином, не є сталими й обліку не підлягають. Дане житло вважається найдешевшим серед усіх інших і сервіс тут, як правило, відсутній. Проте зазначимо, що в умовах складної економічної ситуації ця нерухомість доволі успішно знаходить свого споживача і навіть спроможна скласти конкуренцію потужнішим типам помешкання [1].

Висновки. Львівська область багата на родовища мінеральних вод із лікувальними властивостями. На сьогодні відомо більше 200 джерел мінеральних вод найрізноманітніших типів. За запасами мінеральних вод Львівщина займає першість серед усіх областей України. У регіоні сформувався потужний бальнеологічний комплекс, який представлений такими курортами, як Трускавець, Моршин, Східниця, Немирів, Шкло, Любін Великий і Розлуч. В області є всі необхідні ресурси для розвитку лікувально-оздоровчого туризму. Однак через низку причин, які сьогодні зустрічаються на території регіону (катастрофічний стан комунікацій та автомобільних доріг бальнеологічних курортів, неякісне очищення стічних вод, часто незадовільний стан благоустрою курортних територій, недостатній рівень розвитку курортної та відпочинкової інфраструктури, поганий стан інженерно-транспортних споруд і т. д.), його розвиток є недостатнім. Щоб посилити розвиток даного туризму, слід, передусім, об'єднати зусилля органів державної влади та туристичного бізнесу. Держава, найперше, має підтримувати курортну зону через залучення інвесторів, створення сприятливого інвестиційного клімату, реклами, покращення стану доріг і т. п. Туристичному бізнесу, у свою чергу, необхідно диверсифікувати туристично-рекреаційні послуги, розробити такі види турів та розваг, які будуть популяризувати санаторно-курортний відпочинок.

Наявні природні та культурно-історичні ресурси Львівщини на сьогодні являють собою нерозкритий ресурсний резерв регіону, раціональне використання якого призведе до значних зрушень в економіці області – надходження податкових відрахувань у бюджет, появи нових робочих місць, покращення інфраструктурної складової тощо. Таким чином, державний контроль та підтримка інвестиційних надходжень у лікувально-оздоровчу сферу Львівської області вважається важливою проблемою, вирішення якої принесе вигоду всім зацікавленим сторонам – як бізнесовим структурам, так і регіональній адміністрації та місцевому населенню.

Список використаних джерел:

1. Баєва О. В. Тенденції розвитку санаторно-курортного бізнесу в Україні / О. В. Баєва, Н. І. Новальська // Проблеми модернізації України. Науковий часопис. – 2015. – Вип. 1. – С. 52–55.
2. Бейдик О. О. Методологія та методика аналізу рекреаційно-туристських ресурсів України : дис. ... д-ра геогр. наук: 11.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004.
3. Завадяк М. І. Бальнеологіческие курорты Закарпатской области / М. І. Завадяк, Т. І. Мадрыга, М. В. Попович. – Ужгород: Ліра, 2012. – 256 с.
4. Заваріка Г. М. Курортна справа : навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 264 с.
5. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – К.: Альтпрес, 2002. – 436 с.
6. Мальська М. П. Лікувально-оздоровчий туризм / М. П. Мальська, М. І. Рутинський, Н. М. Паньків: моногр. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – С. 191–210.
7. Головне управління статистики у Львівській області. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>
8. Hotels24.ua. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hotels24.ua>.
9. Рутинський М. Й. Класифікація та типологія курортів // Вісн. Львів. ун-ту. Серія географічна. – 2007. – Вип. 34. – С. 236–246.
10. Рутинський М. Й. Ключові принципи сталого розвитку курортно-рекреаційної сфери західного регіону України // Стале природокористування: підходи, проблеми, перспективи : Матеріали III міжнар. наук. конф. (28–29 травня, 2010 р.) / М. Й. Рутинський. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – С. 137–138.
11. Стафішчук В. І. Рекреологія : навч. посіб. – К.: Альтпрес, 2006. – 264 с.
12. Ткаченко Т. І. Сталый розвиток туризму : теорія, методологія, реалії бізнесу : моногр. – К.: Київськ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.
13. Чорненко Н. В. Організація туристичної індустрії : навч. посіб. – К.: Атіка, 2006. – 264 с.
14. The Global Competitiveness Report 2016-2017 / Klaus Schwab, World Economic Forum. – Geneva, Switzerland 2016. – 383 p
15. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015 / World Economic Forum. – Geneva, Switzerland, 2015. – 525 p.
- modernization of Ukraine. Scientific journal. – Issue 1. – K.: SE "Publishing House" Personnel, 2015 – 52-55 pp.
2. Beidyk O. O. Methodology and methods of analysis of recreational and tourist resources of Ukraine: di ... Dr. geogr. Sciences: 11.00.02 / Taras Shevchenko National University of Kiev. – K., 2004.
3. Zavadyak M. I. Balneological resorts of the Transcarpathian region / M. I. Zavadyak, T. I. Madryga, M. V. Popovich. – Uzhgorod: Lira, 2012. – 256 pp.
4. Zavarika H. M. Resort Affairs / Tutorial. – K.: Center for Educational Literature, 2015. – 264 p.
5. Liubitseva O. The market of tourist services (geospatial aspects). – K.: Altpress, 2002. – 436 pp.
6. Malskaya M. P., Rutinsky M. Y. Therapeutic and Health Tourism / M. P. Malskaya, M. Y. Rutinsky, N. M. Pankov // Tourism in international and national dimensions. History and Modernity : monograph / M. P. Malskaya, M. Y. Rutinsky, N. M. Pankov. – Lviv: Publishing Center of Ivan Franko Lviv National University, 2008. – 191–210 pp.
7. The Main Department of Statistics in Lviv region / Official site [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>
8. Hotels24.ua. Official site [Electronic resource] – Access mode: <https://hotels24.ua>.
9. Rutinsky M. Y. Classification and typology of resorts // Bulletin of the Lviv National University. The series is geographic. – 2007. – Issue 34. – 236-246 pp.
10. Rutinsky M. Y. Key principles of the sustainable development of the resort and recreation sphere of the western region of Ukraine // Sustainable use of natural resources: approaches, problems, prospects. Materials of the III International sciences conf. (May 28-29, 2010) / M. Y. Rutinsky. – Ternopil: Textbooks and manuals, 2010. – 137-138 pp.
11. Stafichuk V. I. Recreology / Tutorial. – K.: Altpress, 2006. – 264 pp. Mapping 15.
12. Tkachenko T. I. Sustainable Tourism Development: Theory, Methodology, Business Realities : monograph. – K.: Kyiv National Trade and Economic University, 2009. – 463 pp.
13. Chornenka N.V. Organization of the tourism industry: a manual. – K.: Atika, 2006. – 264 p.
14. The Global Competitiveness Report 2016-2017 / Klaus Schwab, World Economic Forum. – Geneva, Switzerland, 2016. – 383 p
15. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015 / World Economic Forum. – Geneva, Switzerland 2015. – 525 p.

Надійшла до редколегії 27.11.18

References:

1. Baeva O. V. Trends in the development of sanatorium and resort business in Ukraine / O. V. Baeva, N. I. Novalska // Problems of

С. Запотоцкий, д-р геогр. наук, проф.,
И. Горин, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Раскрыты главные особенности лечебно-оздоровительного туризма Львовской области. Охарактеризованы ключевые факторы развития лечебно-оздоровительной сферы региона. Исследовано состояние санаторно-курортных учреждений Львовской области. Выделены основные факторы формирования спроса на них, в том числе: высокие цены и их несоответствие качеству санаторно-курортных услуг, низкий уровень доходов населения, отсутствие эффективной государственной политики в сфере социальной поддержки населения и стимулирования деятельности санаторно-курортных учреждений, неэффективная система управления санаторно-курортными учреждениями, устаревшая инфраструктура санаторно-курортных учреждений, ограниченность ассортимента туристско-рекреационных услуг и недостаточное качество дополнительных услуг. Рассмотрены туристические потоки городов-курортов Львовщины. Проведен анализ средств размещения крупнейших бальнеологических курортов области и стоимости проживания в них. Выделены главные преимущества курортной сферы исследуемых населенных пунктов региона.

Ключевые слова: Львовская область, санаторно-курортные учреждения, туристы, приезжие, заведения размещения, ремонт, курортная сфера, SWOT-анализ.

S. Zapototskyi, Dr. Sc. in Geography, Professor,
Horyn I., PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF TREATMENT AND RECREATION TOURISM IN LVIV REGION

The article reveals main features of health-improving tourism of Lviv region. The main factors of developments in health-improving sphere of the region are noted, particularly, favorable climatic conditions, available natural mineral waters, medical mud, forest resources, etc. Sanatorium and spa establishments of Lviv region were studied. The main factors of demand formation are highlighted, among them – high prices and their non-conformity with the quality of sanatorium and resort services, low income of the population and its incapability to pay for rest in sanatorium and resort facilities, lack of effective state policy, regarding the field and the direction of support and stimulation of sanatorium and resort facilities, inefficient management system of sanatorium and resort facilities, their outdated, insufficient level of advertising support and limited range of tourist and recreational services as well as insufficient quality of additional services. Tourist flows of Lviv region resort cities are studied. According to the data, in 2017, among all the cities of Lviv region, the largest number of tourists was observed in Truskavets, Lviv, Boryslav and Morshyn – about 3 million. Among them – citizens of Poland, Azerbaijan, Moldova, Belarus, Israel, Germany and other countries. The article analyzes institutions of accommodation of largest balneological resorts of the region and the cost of living in them. The main advantages of resort area in studied settlements of the region are highlighted, in particular its advantageous geographical position, favorable climatic conditions, availability of mineral resources, rich historical and cultural heritage as well as presence of small and medium enterprises, development of trade and services, and a large number of sanatorium and resort establishments, mostly privately owned. These can also bolster the field, considering wide price range for such establishments. All together these factors further signify an already established notion – "Lviv region is a major tourist hub".

Key words: Lviv region, sanatorium and resort establishments, tourists, visitors, accommodation establishments, dwellings, resort area, SWOT-analysis.

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.13>
УДК 911.3:379.85(477)

С. Уліганець, канд. геогр. наук, доц.,
О. Аріон, канд. геогр. наук, доц.,
Д. Боль, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РОЗВИТОК КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ: М. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ

Описано особливості розвитку культурно-пізнавального туризму як такого, що набуває все більшої популярності серед туристів; охарактеризовано його розвиток в м. Кам'янці-Подільському як в одному із туристичних центрів, які мають потужний історико-культурний потенціал. Також представлено SWOT-аналіз сильних та слабких сторін, можливостей і загроз, із метою визначення перспектив та проблем розвитку культурно-пізнавального туризму на території дослідження.

Ключові слова: туризм, дозвілля, культура, історико-культурна спадщина, культурно-пізнавальний туризм.

Постановка проблеми. Культурно-пізнавальний туризм виступає однією із найпопулярніших форм дозвілля, оскільки сприяє розширенню світогляду та збагаченню культурної ерудиції людини. В Україні цей вид туризму має чималі перспективи для розвитку, завдяки значному історико-культурному потенціалу. Багато міст і містечок заворюють своїм колоритом та самобутністю, в їхніх межах сконцентровано велику кількість музеїв, пам'яток культури та архітектури, які щорічно приваблюють тисячі туристів.

Одним із таких міст є Кам'янець-Подільський – місто-музей під відкритим небом, місце зосередження значної кількості об'єктів матеріальної та духовної культурної спадщини, які перебувають під охороною держави. Історичну значущість даної території формують пам'ятки історії, археології, мистецтва, документальні пам'ятки, що разом або окремо виступають ключовими ресурсами для розвитку культурно-пізнавального туризму. Відвідування цього міста дає унікальну можливість познайомитись із шедевром містобудування XII–XIX ст. Тут нараховується близько 200 пам'яток військової, культової та цивільної архітектури, найвідоміша з яких – Кам'янець-Подільська фортеця, побудована в межах неповторної геологічної пам'ятки природи – каньйону р. Смотрич.

За умови правильної організації культурно-пізнавальний туризм може стати одним із найприбутковіших та динамічних секторів економіки, вивчення особливостей і тенденцій розвитку якого матиме важливе теоретичне та практичне значення для розвитку нових перспективних напрямів туризму в межах території дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культурно-пізнавальний туризм – складне й багатогранне явище. Упродовж останніх років усе більше науковців займаються дослідженням своєрідного феномена, що виступає могутнім фактором економіки, одним із соціальних інститутів, а також цілісною сферою культури. Термін *культурний туризм* було вперше використано на міжнародному рівні в матеріалах Усесвітньої конференції з культурної політики у 1982 р. [6]. Даний напрям досліджували такі відомі вітчизняні вчені, як О. О. Бейдик, В. Г. Гуляєв, А. П. Дурович, О. О. Любіцева, М. П. Кляп, Д. М. Стеченко, В. К. Федорченко, Л. М. Черчик, Л. М. Яцунта тощо.

Чималий внесок у розвиток культурного туризму зробили також зарубіжні й вітчизняні вчені-філософи та культурологи, а саме: Дж. Урі, Г. Марсель, А. Оло, Ф. Депре, Ж. Фереоль, Ж.-П. Норек, В. Пазенок, В. Федорченко, С. Горський, М. Цюрупа. У своїх дослідженнях вони розглядають його як одне з явищ культури, а також потужний рушій духовного розвитку особистості.

У зв'язку з тим, що цей вид туризму набуває все більшої популярності серед подорожуючих, існує наявна потреба комплексного вивчення культурного туризму як окремого напрямку туристичної діяльності в Україні, а також розробки наукової концепції його управління, що забезпечить багатим на історико-культурні ресурси територіям стабільний туристичний потік та популярність серед відпочиваючих. Саме тому метою даної статті є дослідження проблем і перспектив розвитку цього виду туризму в межах одного з найцікавіших історичних міст України – Кам'янця-Подільського. Місто володіє потужним історико-культурним потенціалом, який виражається у наявності значної кількості потенційно привабливих історичних пам'яток та об'єктів, що датуються XII–XIX ст. Окрім традиційних об'єктів історико-культурної спадщини, тут сконцентровано чимало сучасних форм культури й мистецтва, які приносять духовне наповнення та збагачення. До таких можна віднести проведення різноманітних мистецьких заходів міжнародного значення, найвідомішими серед яких є музично-мистецький щорічний фестиваль *Respublica* і такі фестивалі-реконструкції, як *Битва Націй* та *Terra Heroica*. За умов такого ресурсного різноманіття необхідно вивчати й досліджувати дану територію як одну із потенційно прибуткових. У свою чергу, визначення сильних та слабких сторін, можливостей та загроз дозволить оптимізувати розвиток культурно-пізнавального туризму в Кам'янці-Подільському й забезпечити місту стабільний прибуток і розвиток на найближчі роки.

Поставлені завдання вирішувались на основі комплексного методологічного підходу із заснуванням як загальнонаукових, так і спеціальних методів дослідження, а саме: системного аналізу, історико-географічного методу, аналізу й синтезу, моніторингу, контент-аналізу, прогнозування, індуктивного та дедуктивного методів тощо.

Виклад основного матеріалу. Отже, уперше термін "культурний туризм" було використано в рамках проведення Всесвітньої конференції з культурної політики, коли міжнародна організація *International Council on Monuments and Sites* (ICOMOS, англ. – міжнародна асоціація професіоналів, метою діяльності якої є збереження та захист культурної спадщини в усьому світі) визначила його як невеликий сегмент ринку туризму освітнього чи пізнавального характеру, що присвячений поширенню та роз'ясненню культурної ідеї [4–6]. Таким чином, культурний туризм логічно розглядати як складову більш широкого поняття – "пізнавальний туризм".

Пізнавальний туризм – туристські поїздки, подорожі, походи з метою відвідин будь-яких регіонів, місцевості, центрів туризму, для ознайомлення з пам'ятниками природи, історії та культури, побутом і традиціями місцевого населення, народними ремеслами та промис-

лами, досягненнями у сфері науки, культури, промислового виробництва, будівництва. Елементи пізнавального туризму властиві практично всім видам туризму.

Культурно-пізнавальний туризм – це подорожі людей своєю країною або закордоном з метою ознайомлення з пам'ятками історії, культури, місцевими традиціями, звичаями, стилем життя [1–2]. Ураховуючи його змістове наповнення, однією зі складових частин даного виду туризму є музейний туризм.

У розробку концепції культурно-пізнавального туризму значний внесок зробили дослідження професора М. Драгичевича-Шешича, який пропонував класифікувати його таким чином:

- історичні подорожі, до яких належать мандрівки в історію, подорожі-реконструкції історичних подій, релігійні подорожі, вивчення певного історичного періоду;
- географічні подорожі – комплексні спеціалізовані мандрівки;
- художні подорожі – поїздки, що здійснюються з метою вивчення окремого напрямку в мистецтві.

Одним із ключових факторів розвитку даного виду туризму виступає наявність специфічних передумов, тобто культурно-пізнавальних ресурсів, у межах певної території. Вони служать передумовою для організації культурно-пізнавальних видів рекреаційних послуг та оптимізують рекреаційну діяльність у цілому. До них прийнято зараховувати лише ті об'єкти культури й історії, що були оцінені та досліджені науковцями і надалі можуть використовуватися для реалізації рекреаційних потреб туристів.

Історико-культурні ресурси прийнято поділяти на матеріальні й духовні. Матеріальні охоплюють сукупність засобів виробництва та інших матеріальних цінностей суспільства на всіх етапах його історичного розвитку, що можуть задовольняти пізнавальні потреби людей, а духовні містять сукупність досягнень суспільства в державно-суспільному житті, освіті, науці та мистецтві.

Не дивлячись на тривалу історію, популярність культурно-пізнавального туризму серед відпочиваючих не меншає. Причиною є те, що даний вид туризму вдало поєднує функцію фізичного та психологічного відновлення особистості із освітньо-культурною та просвітницькою функціями через задоволення потреб відпочиваючих у пізнанні світу через споживання туристичних послуг.

Кам'янець-Подільський – значний економічний, освітній, культурний і туристичний осередок; тут розташовані численні музеї, заклади культури й екскурсійні об'єкти, проводяться різноманітні культурні й фестивальні заходи.

Сьогодні Кам'янець-Подільський являє собою унікальний комплекс історичних споруд, який є третім в Україні після Києва та Львова. У місті багато церков, костелів, монастирів, старовинних житлових будинків, оборонних споруд. Насамперед, це фортеця XIII–XVIII ст., яка є візитною картою міста. Привертають увагу також Петропавлівський кафедральний костел (XV–XIX ст.), Миколаївська церква (1398), Замковий міст та інші пам'ятки історії й архітектури. Зважаючи на величезне історико-архітектурне значення пам'яток Старого міста, у 1977 р. було створено Державний історико-архітектурний заповідник, якому в 1998 р. Указом Президента України було надано статус Національного [3].

Територія міста знаходиться в межах Національного Природного Парку (НПП) "Подільські Товтри", який створено у 1996 р. з метою збереження, відтворення й раціонального використання природних ландшафтів Поділля у поєднанні з унікальними історико-культурними комплексами, які мають велике природоохоронне, естетичне, наукове, рекреаційне й оздоровче значення.

У межах міста проходить каньйон р. Смотрич, який разом із Товтрами сьогодні розглядають як об'єкт світової природної спадщини.

Кам'янець-Подільський відомий і як визначний український фестивальний осередок – тут відбуваються різноманітні культурні заходи, етнографічні, історичні та інші фестивалі. Усе це забезпечує дестинації чималу туристичну привабливість. У місті відбувається чимало заходів, які так чи інакше пов'язані з культурно-пізнавальним туризмом, зокрема щорічний травневий фестиваль кави, Битва Націй, Тегга-Негоїса, масштабні реконструкції, мистецькі виставки, експозиції промислів тощо.

Свої переваги й недоліки має і туристсько-географічне положення Кам'янця-Подільського. Це виявляється у близькому сусідстві з популярними культурно-пізнавальними дестинаціями, що дозволяє збільшити туристичний потік за рахунок комплексних турів, та разом із тим змушує конкурувати місто з територіями, що теж мають доволі потужний історико-культурний потенціал, зокрема Чернівцями, Ужгородом, Львовом та Мукачевом.

У місті добре розвинена туристична інфраструктура, оскільки місцева влада переймається комфортним перебуванням туристів та робить усе, щоб збільшити їхній щорічний потік. Через це поблизу найпопулярніших туристичних об'єктів концентруються готелі, кафе, ресторани.

Туризм тут є одним із потужних елементів економіки, що забезпечує місто доходами, а місцеве населення робочими місцями. У зв'язку із цим у 2016 р. було затверджено програму "Популяризації туристичного потенціалу міста Кам'янця-Подільського на 2016–2020 роки" [3]. Основними її цілями є:

- визначення у каньйоні річки Смотрич зони розвитку туристично-рекреаційного потенціалу та сприяння її освоєнню;
- сприяння відновленню історико-архітектурних пам'яток і створенню оглядових об'єктів;
- забезпечення подальшого розвитку мережі кінозалів та інших відпочинково-розважальних закладів;
- забезпечення видання друкованих та рекламних матеріалів;
- підготовка якісних пропорційних продуктів про туристичний потенціал міста;
- створення нових туристичних маршрутів для різних цільових груп туристів;
- розроблення туристичного бренду міста;
- сприяння будівництву в каньйоні річки Смотрич оглядової канатної дороги;
- забезпечення пізнаваності міста як туристичної дестинації та створення позитивного іміджу на національному й міжнародному рівнях.

Кам'янець-Подільський має багато перспектив для розвитку культурно-пізнавального туризму, однак велику загрозу цьому становить просте людське недбалість. Особливо гостро стоїть питання збереження історико-культурної спадщини міста. В останні роки, не дивлячись на всі заборони й охоронний статус, ведеться активне перетворення старої частини міста через інтенсивну забудову інфраструктурними об'єктами, що порушують архітектурний ансамбль Старого міста, а це, у свою чергу, знижує його історичну цінність. Розвиток культурно-пізнавального туризму допоможе збереженню історико-культурних пам'яток, котрі виступатимуть у ролі головної атракції.

Існують проблеми із транспортною мережею, що виражається в низькому залізничному та автобусно-маршрутному забезпеченні даної території. До того ж залізничний і автобусний вокзали перебувають у неналежній стані та потребують модернізації й реконструкції.

Отже, якщо місцева влада дбає про забезпечення позитивного туристичного іміджу міста з метою зацікавлення та приваблення якомога більшої туристів і намагається створити впізнаваний туристичний бренд, то варто зосередитися на декільках видах туризму, які сформують основу розвитку міста як туристичної дестинації. Зважаючи на це, дане дослідження буде корисним для оцінки динаміки розвитку культурно-пізнавального туризму на території Кам'янця-Подільського та дозволить оцінити його як основу для створення туристичного бренду міста, що приведе до збільшення туристичних потоків, підвищить зацікавленість мандрівників даною дестинацією і, відповідно, забезпечить місту процвітання й фінансову стабільність.

Відаючи належне культурній спадщині минулих поколінь, варто звернути увагу і на сучасні мистецькі об'єкти. Велике значення для розвитку культурно-пізнавального туризму міста можуть мати мурали, які були намальовані в рамках проведення мистецької частини фестивалю Respublica та являють собою картини, створені художниками на стінах житлових будинків. Цих масштабних шедеврів у Кам'янці-Подільському налічується 42. Художники з України, Іспанії, Білорусі, Італії, Польщі, Німеччини, Росії вже п'ять років поспіль перетворюють спальні райони міста на своєрідний музей територіального мистецтва. Одними з найвідоміших робіт є імпресіоністичне творіння аргентинського художника Хорхе Помара "Amore", а також малюнок Андрія Калькова "Круговорот".

Перешкодою може стати те, що пересічному туристові буде важко відшукати всі ці витвори вуличного мистецтва самотужки, оскільки часто вони розміщені всередині маленьких, непримітних частин міста. На допомогу можуть прийти новітні засоби комунікації. Розміщення QR-кодів та створення спеціального маршруту могли б зацікавити естетів та розкрити Кам'янець як мекку сучасного вуличного мистецтва.

Взагалі, застосування новітніх технологій може відкрити чимало перспектив для розвитку та популяризації Кам'янця-Подільського як туристичного центру культурно-пізнавального напрямку. Вони значно спрощують життя пересічного туриста, адже допомагають зменшити витрати у процесі відпочинку й забезпечити відпочиваючому комфортне пересування незнайомим містом без використання габаритних паперових карт і додаткових послуг екскурсоводів. Найбільшою популярністю

серед таких у світі на сьогодні користуються саме QR-коди, завдяки простоті в розміщенні та використанні.

Для отримання інформації, яка зашифрована в коді, необхідно мати при собі свій смартфон. Щоб зчитати її, достатньо запустити будь-яку програму для сканування коду і навести об'єктив камери на нього. Програма-декодер визначить тип інформації та виконає потрібні дії, наприклад відкриє веб-сторінку (у цьому випадку потрібне ще з'єднання з інтернетом). В одному QR-коді можна закодувати до 4296 літер і цифр, а це приблизно одна сторінка тексту шрифтом Arial із розміром 10. Надзвичайно зручно в QR-коді закодувати посилання на інтернет сторінку. QR-коди активно використовують у туризмі завдяки їхній практичності. Вони здатні замінити будь-якого кваліфікованого екскурсовода, а також забезпечують туристам самостійно обирати маршрути з метою культурного збагачення. Їх активне використання в пізнавальних цілях відоме за кордоном уже впродовж багатьох років. Винайшли його японці на початку 2000-х років. Із тих пір QR-коди поширилися світом та проникли у всі сфери життя. Туризм також не став винятком.

В Україні застосування QR-кодів у туризмі було вперше впроваджено у 2012 р. під час проведення подієвого заходу міжнародного значення "Євро-2012". Тоді невеличкі штрих-коди з'явилися майже у всіх популярних туристичних об'єктах м. Львова. Після вдалого проведення подібного експерименту було вирішено розмістити QR-коди в інших перспективних для розвитку туризму містах, зокрема в Києві, Тернополі, Полтаві, Ужгороді, Херсоні та Чернівцях.

Для залучення більшої кількості іноземних туристів, місцевій владі Кам'янця-Подільського варто було б впровадити розміщення QR-кодів на визначних будівлях, історичних пам'ятках і сучасних мистецьких об'єктах, що дозволило б туристу самостійно формувати цілі інтерактивні маршрути.

На підставі всебічного вивчення історико-культурного потенціалу та перспективи використання новітніх інформаційних технологій, можна говорити про культурно-пізнавальний туризм як про основу формування туристичного бренду міста. Саме для цього нами складено SWOT-аналіз сильних і слабких сторін, можливостей та загроз його розвитку в м. Кам'янець-Подільський, що допоможе сформувати уявлення про перспективи та проблеми його розвитку (табл. 1).

Таблиця 1. SWOT-аналіз культурно-пізнавального туризму в Кам'янці-Подільському

Сильні сторони	Слабкі сторони
численні об'єкти історико-культурної спадщини та музеї; можливості проведення фестивалів (добре збережена етно-аціональна самобутність); збережена автентичність міської архітектури; відносно невисока вартість проживання (як житла, так і харчування); природно-рекреаційні ресурси (розташування в межах НПП "Подільські Товтри", що належить до семи природних чудес України); проведення фестивалів культурно-пізнавального напрямку; вигідне розташування міста як туристичної дестинації, а саме сусідство із Тернопільською та Чернівецькою областями (можлива організація комбінованих екскурсійних поїздок у рамках культурно-пізнавального туризму); пошук нових перспективних атракцій, які б могли зацікавити туриста; стабільна екологічна ситуація	не дуже активне і малоефективне просування даної дестинації на туристичному ринку (за охопленням значно поступається Чернівцям, Ужгороду, Львову та Києву); активна забудова старої частини міста, що зменшує атрактивність ділянки для культурно-пізнавального туризму; дефіцит кваліфікованих кадрів (організаторів туризму, екскурсоводів тощо); недостатня участь зацікавлених сторін, зокрема і органів державного управління, у підтримці туристичної галузі; скорочення музейних колекцій та закриття окремих експозицій; руйнування історико-культурних об'єктів; недостатня кількість атракційних і розважальних закладів; погано розвинена транспортна мережа, що безпосередньо стосується залізничного та автобусного забезпечення; занедбаний стан рекреаційних зон; недостатня кількість якісної місцевої сувенірної продукції; диспропорції між програмою розвитку культурно-пізнавального туризму в Кам'янці-Подільському та її фінансуванням

Закінчення табл. 1

Можливості	Загрози
залучення іноземного капіталу для розвитку культурно-пізнавального туризму; проведення масштабних заходів: реконструкцій, фестивалів, що мають на меті залучення більшої кількості туристів та їх інтерактивне залучення до пізнання історії та культури (фестивали Terra-Heroica, Битва Націй); можливості працевлаштування для місцевого населення; підвищення культурної й історичної свідомості населення; використання новітніх технологій, що забезпечить туристам більш комфортний відпочинок (інтерактивні маршрути та QR-коди); збереження унікальної архітектури, самобутності та автентичності міста. визначення туристично-рекреаційної зони у каньйоні річки Смотрич та сприяння її освоєнню; створення туристичного веб-порталу міста	значний акцент на розвиток інших новітніх форм туризму, зокрема подієвого; масовість може зашкодити історичній, культурній та етнографічній цінності об'єктів культурної спадщини міста; конкуренція із популярними культурно-пізнавальними дестинаціями сусідніх областей України; відсутність згадок про культурно-пізнавальний туризм як окреме явище у програмі "Популяризації туристичного потенціалу міста Кам'янця-Подільського на 2016–2020 роки"; проблеми фінансування

Таким чином, за своїм призначенням SWOT-аналіз культурно-пізнавального туризму в Кам'янці-Подільському є "інструментом" упровадження у м. Кам'янець-Подільському реалістичних планів дій, в яких поряд із середньостроковими стратегічними цілями будуть визначені короткострокові оперативні цілі – власне проекти. Упровадження цих проектів має, з одного боку, послабити вплив слабких сторін міста з одночасним посиленням його сильних сторін, а з іншого – повною мірою сприяти, уникаючи загроз, використанню сприятливих можливостей, які можуть виникнути завдяки дії зовнішніх сил.

Висновки. Культурно-пізнавальний туризм один із найпривабливіших видів відпочинку серед туристів, оскільки забезпечує їм не лише фізичне відновлення, але й дозволяє збагатитися духовно та розширити світогляд. Ключовими ресурсами для організації й реалізації культурно-пізнавального туризму є сукупність матеріальних та духовних культурно-історичних ресурсів території: пам'ятки історії, археології, мистецтва, містобудування й архітектури, документальні пам'ятки щодо досягнень суспільства в державно-суспільному житті, науці, культурі, мистецтві. Саме їхня наявність, унікальність та самобутність визначає історико-культурний потенціал території.

Кам'янець-Подільський – одне із небагатьох міст України, де на відносно невеликій площі зосереджено настільки значний ресурсний потенціал для організації, упровадження та реалізації культурно-пізнавального туризму. І велике значення для подальшого розвитку культурно-пізнавального туризму матиме упровадження інноваційних технологій, які зроблять відпочинок туристів значно комфортнішим та цікавішим. До найпростіших і найдієвіших форм їхнього впровадження можна віднести QR-коди.

Пошук нових потенційно привабливих атракцій, які мають культурну цінність і сприятимуть створенню позитивного іміджу міста, теж є не менш важливим. Кам'янець-Подільський може приваблювати не лише поціновувачів історії, але й прихильників сучасного мистецтва, оскільки просто неба міста розташовано цілу картинну галерею, яка представлена щонайменше десятком муралів.

Зміст туристсько-стратегічного бачення міста Кам'янець-Подільського є доволі конкретним для зосередження уваги й забезпечення напрямів для майбутніх

дій, але, разом із цим, він є широким для врахування коректних ідей і проектів, які допоможуть втілити стратегічне бачення у життя.

Отже, за умов зменшення негативного впливу на історико-культурні атракції, зокрема з боку забудовників, та збільшення свідомості населення, одна з найкрасивіших перлин України – м. Кам'янець-Подільський протягом кількох років може стати всеукраїнською туристичною Меккою і однією з головних дестинацій європейських туристичних маршрутів.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко М. П. Туристичний сектор економіки України: реалії та перспективи / М. П. Бондаренко // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 1. – С. 104–119.
2. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг / О. О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2006. – 436 с.
3. Програма "Популяризації туристичного потенціалу міста Кам'янця-Подільського на 2016–2020 роки". – Офіційний веб-сайт Кам'янця-Подільської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kam-pod.gov.ua>.
4. Ferreol J. Culture et styles de vie / J. Ferreol, J.-P. Noreck, A. Colin. – Paris, 2001. <http://portal.unesco.org/culture>.
5. Human Development Report 2004: Cultural Liberty in Today's Diverse World. – UN, 2004. ICOMOS Tourism Handbook for World Heritage Site Managers. ICOMOS, 1993.
6. International Convention to Safeguard Intangible Cultural Heritage: UNESCO's General Conference. 32-nd Session. – Paris, 29 September – 17 October 2003.

References:

1. Bondarenko M. P. Turystychnyy sektor ekonomiky Ukrainy: realiyi ta perspektyvy / M. P. Bondarenko // Ekonomika i prohnozuvannya. – 2011. – № 1. – С. 104–119.
2. Lyubitseva O. O. Rynok turystychnykh posluh / O. O. Lyubitseva. – K.: Al'terpres, 2006. – 436 s.
3. Prohrama "Populyaryzatsiyi turystychnoho potentsialu mista Kam'yantsya-Podil's'kohona 2016-2020 roky". – Ofitsiynyyvveb-saytKamyansets'-Podil's'koyimis'koyirady – [Elektronnyyresurs]. – Rezhymdostupu: <http://kam-pod.gov.ua>.
4. Ferreol J. Culture et styles de vie / J. Ferreol, J.-P. Noreck, A. Colin. – Paris, 2001. <http://portal.unesco.org/culture>.
5. Human Development Report 2004: Cultural Liberty in Today's Diverse World. – UN, 2004.
6. ICOMOS Tourism Handbook for World Heritage Site Managers. ICOMOS, 1993.
6. International Convention to Safeguard Intangible Cultural Heritage: UNESCO's General Conference. 32-nd Session. – Paris, 29 September – 17 October 2003.

Надійшла до редколегії 30.10.18

С. Улиганець, канд. геогр. наук, доц.,
О. Арион, канд. геогр. наук, доц.,
Д. Бол, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ: М. КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСКИЙ

Описаны особенности развития культурно-познавательного туризма, который приобретает все большую популярность среди туристов; охарактеризовано его развитие в городе Каменец-Подольский как в одном из туристических центров, имеющих мощный историко-культурный потенциал. Также в данной работе представлен SWOT-анализ сильных и слабых сторон, возможностей и угроз с целью определения перспектив и проблем развития культурно-познавательного туризма на территории исследования.

Ключевые слова: туризм, досуг, культура, историко-культурное наследие, культурно-познавательный туризм.

S. Uliganets, PhD Geography, Associate Professor,
O. Arion, PhD Geography, Associate Professor,
D. Bol, Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CULTURAL-EDUCATIONAL TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE: KAMYANETS-PODILSKY

Features of the cultural-educational tourism development as one of becoming more popular among tourists are considered here. Its development in Kamyanets-Podilsky as one of the tourist centers with a strong historical and cultural potential is described. In this paper the SWOT analysis of strengths and weaknesses, opportunities and threats is presented in order to determine the prospects and problems of cultural and educational tourism development in the research area.

According to its purpose, the SWOT analysis of cultural-educational tourism in Kamyanets-Podilsky is a "tool" for introducing realistic action plans in Kamyanets-Podilsky city, in which, along with medium-term strategic goals, short-term operational goals will be defined, their own projects namely. On the one hand, the implementation of these projects should weaken the influence of the weaknesses of the city, with the simultaneous strengthening of its strengths. On the other hand, to contribute fully, avoiding threats, to the use of opportunities that may arise out of external forces.

Key words: tourism, leisure, culture, historical and cultural heritage, cultural-educational tourism.

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.14>
УДК 339.9

Н. Матвієнко, канд. геогр. наук, доц.,
В. Матвієнко, канд. геогр. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ХОРВАТІЇ

Міжнародний туризм набуває все більшого впливу на підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках. Розглянуто систему чинників, які стали передумовою розвитку туристичної галузі у Хорватії. Досліджено основні природно-географічні чинники – рельєф, клімат, водний чинник та природно-заповідний фонд. Розкрито значення суспільно-географічних чинників: суспільно-географічного положення, історико-географічного, демографічного, культурно-історичного, рівня соціально-економічного розвитку, матеріально-технічної бази та транспортного чинників. Проаналізовано значення для розвитку туризму в Хорватії еколого-географічного чинника. Охарактеризовано їхню роль у розвитку сучасної туристичної сфери Хорватії.

Ключові слова: туризм, природно-географічні чинники, суспільно-географічні чинники, еколого-географічний чинник, Хорватія.

Актуальність дослідження. У 2017 р. показники кількості подорожей у світі виявились найвищими за останні сім років. Усього відпочивати за кордон у 2017 р. із різних куточків світу їздили 1,33 млрд осіб, 51 % із яких – жителі Європи. Найбільший інтерес мандрівники проявили до країн Європи. Туристичний потік у цей регіон, порівняно із 2016 р., зріс аж на 8 %, тобто на 671 млн туристів [1]. Особливо популярними стали країни середземноморського узбережжя.

Постановка проблеми. Хорватія є однією з найуспішніших країн зі складу колишньої республіки Югославії. Її розпад став одним із світових національних конфліктів, де пролилося чимало людської крові, до речі схожий на той, що сьогодні переживає наша держава. Та хорватам удалося погасити сепаратистський конфлікт на своїй території й невдовзі вступити до Європейського Союзу (2013). Хорватська влада розраховує на те, що до 2020 р. отримає із Брюсселя на розвиток та реформи 12 млрд євро.

Унаслідок цієї війни Хорватія була фактично паралізована. До 1996 р. 40 % державних витрат направлялось на оборону країни. Економіка країни була у стані стагнації. Її характеризувало поширене по всій країні безробіття, відсутність реформ, повільна приватизація, слабка конкурентоспроможність та гіперінфляція. Із

1993 р. Хорватія почала реалізацію плану економічної стабілізації. Країна приділила головну увагу таким галузям, як видобуток корисних копалин, суднобудування, нафтопереробка й туризм. Туризм у Хорватії отримав статус галузі пріоритетного розвитку.

Сьогодні Хорватія один із найбільш значущих туристичних напрямів середземноморського регіону, а галузь туризму успішно розвивається та приносить стабільний дохід. На одного жителя Хорватії у 2017 р. припадало 14 туристів. Отже, дослідження чинників розвитку туризму Хорватії є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Туристсько-країнознавчому аналізу Хорватії присвячені праці Б. Шварца, А. Сабо, Л. Городнянської, М. Сартакової, П. Летчера, В. Стафійчука, І. Дубович, І. Дахна тощо.

Метою статті є дослідження чинників розвитку туризму в Хорватії.

Виклад основного матеріалу. На розвиток туризму в Хорватії мають вплив три групи чинників: природно-географічні, суспільно-географічні та еколого-географічний чинник.

Основними природно-географічними чинниками є рельєф, клімат, водний чинник, природно-заповідний фонд. Розвиток туристичної сфери базується на цільово-

вому використанні наявних туристичних ресурсів як основи для формування туристичного продукту.

Рельєф. Хорватія має всі необхідні природно-рекреаційні ресурси для успішного розвитку туризму. Мальовничі ландшафти Придунайської низовини на сході, гірські хребти у центрі та на заході, численні острови Адриатики. Хорватію називають "країною тисячі островів". Узбережжя країни є одним із найбільш порізаних у світі. Воно налічує 1185 островів та острівців із загальною довжиною берегової лінії 4058 км. Довжина узбережжя материкової частини за умовною прямою – 600 км, а з огляду на його порізанисть – 1778 км. Із усіх островів Хорватії населеними є 66. Оскільки поки рішення про приватизацію островів не прийнято, їх здають в оренду на 99 років [10, с. 244]. Велика частина території розташована на висоті понад 500 м над рівнем моря, але гір вище 2100 м немає. Узбережжя відділене хребтами Горський Котар, Велебіт та Дінара. Найвищі вершини: Цінцар (2085 м), Велика-вершина (1890 м), Дінара (1830 м). Східна та північно-західна частини країни низинні.

Гірським районом Хорватії властива тривала, багатосніжна зима, що є чудовою умовою для розвитку зимових видів туризму. Основні гірськолижні курорти – Дельніци, Мркопаль, Белоласица, Платак та Медведніца. Дінарське нагір'я – район поширення карсту, що створює відмінні умови для скелелазіння. Для цього придатними є численні печери, каньйони, скелясті береги Башки [14, с. 147].

Клімат на півночі країни континентальний із максимальними температурами повітря у липні – серпні до +28 °С. На Адриатичному узбережжі клімат середземноморський із сухим, спекотним літом і м'якою, вологою зимою й максимальними температурними показниками до +34 °С. Мінімальні температури у січні – лютому в континентальній частині сягають -2 °С, а на узбережжі до +9 °С. Південна Далмація належить до найбільш сонячних регіонів Європи: середньорічний показник тривалості сонячного дня становить більше 7 год, а в липні – 12,4 год на день, тобто, як в Олександрії (Єгипет) **Помилка! Джерело посилання не знайдено.** [15].

Оптимальний час для відпочинку на Адриатиці – із середини червня до кінця вересня. Популярними приморськими курортами є Дубровнік, Кавтат, Спліт, Маркарска, Пула, Опатія, Трогир, Цріквеница, Рієка, Пореч, а також острови Хвар, Брач, Крк, Корчула, Црес, що придатні для дайвінгу та яхтингу. У Дубровніку знімали Королівську гавань із відомого серіалу "Гра престолів". Це місце настільки почало користуватися популярністю серед туристів, що влада Дубровніка була змушена ухвалити рішення про обмеження кількості круїзних лайнерів, що заходять до міського порту. Із 2019 р. пришвартовуватися тут зможуть не більше двох круїзних лайнерів на день із чисельністю пасажирів не більше 5 тис. кожен.

Водний чинник. Води Адриатичного моря поблизу узбережжя чисті та прозорі, у серпні прогріваються до 25–27 °С, уміст солей становить 34 мг/л (у два рази солоніше, ніж Чорне море) [14, с. 147]. Чистим і теплим Адриатичним морем, що омиває береги Хорватії, захоплювався сам Жак Ів Кусто. Майже 90 % найкращих пляжів країни перебувають у власності держави, відтак, вони безкоштовні (як мінімум вхід на територію). Пляжі Хорватії виключно кам'янисті (піщано-галькові, галькові й гальково-кам'янисті). У північній частині – скелясті з гальковими ділянками, на півдні – дрібногалькові та навіть піщано-галькові, але все одно класичного пісочку в Хорватії немає [6, с. 478].

Основними річками є Дунай та його притоки Сава і Драва, що впадають у Чорне море. На нечисленних річках басейну Адриатичного моря багато водоспадів. Найбільше озеро – Вранське (поблизу Біограда), найпривабливіші озера – Плітвицькі (16 озер на р. Корана), Червоне та Синє (біля м. Імотські), Візовачко і Проклянско (по р. Крка). Озеро Копачова – місце гніздування птахів в орнітологічному заповіднику "Копачкі-Рит".

Перевагою Хорватії є наявність термальних вод і мінеральних джерел. Найбільше їх на півночі – у Загрії (Вараздин, Стубіца, Крапіна, Тухель) і Славонії (Дарувар, Ліпик, Топушко, Валпово). У центральній частині країни, в Істрії та на острові Хвар виявлені підземні води – у містах Умаг, Опатія, Цріквеница. В основі лікування лежить використання мінеральної води різних типів із додаванням масел, водоростей, лікувальних грязей: радонові води – Крапінське Топлице; йодиста термальна вода – Бізовач; сульфідні води – Тухельське Топлице, Вараздинське Топлице; вулканічні грязі фанго – Дарувар; сульфатно-радонові води – Істарське Топлице; хлоридно-натрієві – Нафталан; йодо-бромні, залізисті й гідрокарбонатні – Топуско. Бальнеологія рекомендується людям, які страждають від захворювань серцево-судинної, нервової, ендокринної, дихальної, травної систем та ожиріння. У лікуванні використовуються як гідропатія (застосування прісної води в лікувальних цілях), так і ванни [14, с. 148].

Унікальним є курорт Нафталан у м Іванич-Град (заснований 1989 р.), що відомий рідкісним джерелом лікувальної нафти "нафталан" і гарячими мінеральними водами. Цілющі властивості нафталану відомі понад 600 років. Нафталанотерапія застосовується у вигляді загальних і місцевих ванн. У світі є лише два родовища нафталану, на базі яких діють курорти – Нафталан в Азербайджані та Нафталан у Хорватії.

Природно-заповідний фонд. У рослинному покриві на рівнинній півночі переважають степові трави, у гірській частині – ліси (бук, дуб), на узбережжі – зарості вічнозелених субтропічних чагарників і дерев (суничне дерево, мирт, лавр). Усього в Хорватії нараховують 380 видів фауни та 44 види флори. У прибережних водах водяться найкращі на Середземномор'ї види риб, раків та устриць [8].

Природні ресурси Хорватії охороняються державою в межах восьми національних парків (Плітвицькі озера, Крк, Бріюні, Паклениця, Млет, Корнаті, Північний Велебіт, Рисняк). Природні парки Хорватії – Біоково, Копачкі Ріт, Лонське Поле, Медведніца, Телашчіца, Велебіт, Жумберак, Папук, Учка, Ластово та Вранське озеро. У країні виділяють два заповідники: Лімський канал та Мотовунський ліс. Природним надбанням є ріка Гацка, Червоне та Синє озера, Синя печера та інші об'єкти.

Національний парк "Плітвицькі озера" включає 16 озер, з'єднаних 92-ма каскадами водоспадів. Хорвати називають його "восьмим чудом світу". У парку діють маршрути екологічно чистих електропоїздів. Тут знімали кілька картин із фільмів "Про індіанців" за творами Карла Мая. Спортсмени більше 15-ти країн світу приїжджають сюди на "Плітвицький марафон" [15].

Національний парк "Крк" за видовим різноманіттям птахів належить до найбагатших в Європі. Річка Крка сімома водоспадами зливається на дно каньйону. Поряд із найбільшим водоспадом Скрадинські Бук розташований етнографічний музей, де експонуються водяні млини і своєрідна "пральна машина", яка працює на енергії водоспаду.

Національний парк "Бріюні" розташований на 14-ти островах біля півострова Істрія. Колись архіпелаг належав австрійському ставловому магнату Пауло Купельвізеру,

який перетворив його на літній курорт. Тоді ж острови врятував від малярії відомий лікар Роберт Кох. Тут також містилася літня резиденція Йосипа Броз Тіто [3, с. 8].

Національний парк "Млет" розташований на найбільш лісистому острові країни (72 % площі вкрито лісом), неподалік Дубровніка. На острові багато озер із острівцями та пам'яток культури: монастир бенедиктинців XII ст., залишки римського палацу і базилики в Полаче тощо.

Національний парк "Корнати" охоплює понад 100 островів. За легендою, Корнати виникли, коли у Бога, після того, як він створив Землю, залишилося кілька камінчиків, і він кинув їх через плече. Тут спостерігається геологічний феномен – скелі "корони" заввишки до 100 м, що "зростають" з моря.

Національний парк "Північний Велебіт" є наймолодшим із восьми парків (створений 1999 р.). На горі Завіжан (1676 м) розташована найвища метеостанція країни. У центрі парку – заповідники "Рожанські Кук" і "Хайдучки Кук" із вапняковими скелями цікавої форми, однією з найглибших у світі Лукіною печерою і багатим Ботанічним садом.

Лонське Поле є однією з найбільших болотистих місцевостей Європи. Гірський масив Велебіт проголошений Світовим резерватом природи. У межах парку "Папук" створено геопарк, що 2007 р. став 30-м у світі та першим у Хорватії членом Європейської мережі геопарків [13]. Вранське озеро є найбільшим у Хорватії і знаходиться близько моря, тому тут водиться і річкова, і морська риба. Лімський канал – затока, схожа на норвезький фіорд. Тут створено ферми з розведення молюсків. Чи не найвідомішим риболовецьким місцем Європи є р. Гацька, де розташована велика кількість водяних млинів. Карстовим феноменом є Червоне та Синє озера. На острові Црес зустрічається така рідкісна в Європі популяція білоголового яструба. Червоний корал Адриатичного моря має природне походження [3, с. 38].

Основними суспільно-географічними чинниками розвитку туризму Хорватії є: чинник суспільно-географічного положення, історико-географічний, демографічний, культурно-історичний, рівень соціально-економічного розвитку, матеріально-технічна база та транспортні чинники.

Суспільно-географічне положення Республіки Хорватія характеризується її розташуванням у Південно-Східній Європі, на західному узбережжі Балканського півострова. Площа країни становить 56594 км², а разом із акваторією – 88073 км². Хорватія має, як сухопутні, так і морські кордони. На півночі країна межує зі Словенією

(670 км), на північному сході – з Угорщиною (329 км), на сході – із Сербією (241 км), на південному сході – з Боснією і Герцеговиною (932 км), а морем – з Італією [8].

Хорватія є унітарною парламентською республікою із президентською формою правління. Вона складається із 21 жупанії (округів).

Геополітичне положення Хорватії є однією зі стратегічних переваг країни, адже територією республіки проходять три найважливіших пан'європейських транспортних коридори, які сполучають Західну Європу та Азію, Східну Європу і Середземномор'я [19, с. 7].

Історико-географічний чинник. Із 1 липня 2013 р. Хорватія стала 28-м членом Європейського союзу, після виконання всіх умов для вступу. Вона стала другою після Словенії країною колишньої Югославії, що приєдналася до ЄС. Ця країна першою (окрім прецеденту із Грецією у 1981 р.) приєдналася до ЄС самостійно, а не в групі інших держав.

Процес вступу Хорватії до ЄС розпочався ще у 2001 р., коли була підписана угода про асоціацію. Перешкодою на шляху вступу стали територіальні розбіжності Хорватії зі Словенією щодо Піранської затоки в Адриатичному морі, що для Словенії забезпечує прямий вихід у міжнародні води (це питання так і не вдалося врегулювати). Також територіальні проблеми країна має із Сербією, Боснією і Герцеговиною та Чорногорією. Проте вони не вплинули на її переговори з ЄС. У січні 2012 р. у Хорватії було проведено загальнонаціональний референдум. За даними Європейського статистичного агентства, явка населення була низькою (44 %). За приєднання до ЄС висловилося трохи більше 66 % присутніх або 1,3 млн із 4,4 млн хорватів, що свідчить про доволі стримане відношенні населення до євроінтеграції [19, с. 3].

Процес прийняття Хорватії до ЄС розпочався ще в економічно благополучний період. Надалі для протидії негативному впливу світової економічної кризи було вжито заходів стосовно фінансової стабілізації (Стратегія економічного розвитку Хорватії 2008–2012 рр., Програма економічного оздоровлення на 2010–2020 рр.). За економічними показниками Хорватія стала однією з найбідніших країн ЄС (табл. 1), випереджаючи лише Болгарію, Румунію та Латвію [16, с. 1–2]. У 2012 р. ВВП Хорватії становив 44 млрд EUR. ВВП на душу населення становив 61 % від середнього по ЄС і залишався на рівні докризового 2007 р., тоді як у Польщі та Угорщині за цей самий період виріс із 61 до 66 % [19, с. 2].

Таблиця 1. Рівень економічного розвитку Хорватії на момент вступу до ЄС (за даними Європейського статистичного агентства) [16]

Показник	Хорватія	ЄС у складі 27 країн	ЄС у складі 28 країн
Чисельність населення, млн осіб	4,4	502,4	506,8
Середня тривалість життя, років			
чоловіків	73,9	77,4	77,4
жінок	80,4	83,2	83,2
Частка населення віком молодше 15 років, %	14,9	15,6	15,6
Частка населення віком старше 65 років, %	1,3	17,8	17,8
Густота населення, осіб/км ²	77,8	116,8	116,3
Рівень відтворення населення, новонароджених/жінку	1,4	1,57	-
ВВП, млрд EUR	44	12901	12945
Щорічне зростання ВВП, %	- 2	- 0,3	- 0,3
Рівень безробіття, %	18,1	11,0	11,1
у т. ч. осіб молодше 25 років	51,8	23,5	23,7
Рівень зайнятості, %	48,7	64,2	64,1
у т. ч. у сфері промисловості і будівництва	27,7	24,5	24,6
у т. ч. у сфері сільського господарства	10,9	5,0	5,0
у т. ч. у сфері обслуговування	61,4	70,5	70,4
Частка експорту до країн ЄС	58,5	-	62,9
Частка населення із закінченою вищою освітою	18,6	27,7	-
у т. ч. жінок	19,7	28,9	-
у т. ч. чоловіків	17,6	26,5	-
Частка населення, що має доступ до мережі інтернет, %	66	76	-

За рівнем безробіття, що досягло 18,1 % у 2012 р. (у 2007 р. цей показник становив 9,9 %) Хорватія належить до чотирьох "рекордсменів" ЄС, де в середньому цей показник становив 11 %. Безробіття серед молоді до 25 років перевищувало 51,8 %, тоді як у середньому по ЄС – лише 23,5 %. Розмір середньої заробітної плати в Хорватії становив 373 євро. Рівень життя у країні знизився на 5 % у 2012 р., у той час як у країнах ЄС він скорочувався в середньому на 1 %. Інфляція в Хорватії становила 4,7 % у 2012 р., а у 2005 – лише 3,3 %. Промислове виробництво у країні скоротилося на 5,3 % у 2012 р., у той час, як у докризовому 2007-му спостерігалось його зростання на 5,3 %. При цьому ціни на продукти харчування в Хорватії наближалися до західноєвропейських (92 % від середнього показника по ЄС) [16].

У 2012 р. бюджетний дефіцит у Хорватії був доволі великий – 4,5 %, замість необхідних ЄС 3 %. Зовнішній борг країни перевищував кризову для Євросоюзу позначку (66,1 % ВВП у 2012 р.) [19, с. 2]. Дефіцит торгового балансу перевищував 6,4 млрд EUR, у зв'язку зі швидким скороченням експорту внаслідок кризи. Імпорт на цей час становив 21,1 млрд EUR, а експорт – 13,1 млрд EUR [16]. Вступ Хорватії до ЄС призвів до виходу країни із Центрально-Європейської асоціації вільної торгівлі, однак країна одержала доступ до ринків ЄС.

Демографічний чинник. Сьогодні чисельність населення Хорватії становить 4,3 млн осіб (2017). При цьому спостерігається скорочення чисельності населення за природним рухом на рівні -0,5 %. Народжуваність становить 8,9 ‰, смертність – 12,2 ‰, дитяча смертність – 9,3 осіб на 1000 народжених. Коефіцієнт фертильності становить лише 1,4 народжень на одну жінку (211-те місце у світі). При цьому для країни характерне також від'ємне сальдо міграції населення (-1,7 ‰).

Тривалість життя населення становить у середньому 76,1 років (чоловіки – 72,9 років, а жінки – 79,4 років). При цьому середній вік населення становить 43 роки (чоловіки – 41,1 років, а жінки – 45 років).

Статеву структуру характеризується переважанням жінок (51,8%) над чоловіками (48,2 %). У віковій структурі характерне значне переважання осіб післяпрацездатного віку (понад 65 років) над дітьми (0–14 років) у співвідношенні – 19,3 % проти 14,2 %. Таким чином, частка населення працездатного віку становить 66,5 %. Фактично у господарському комплексі Хорватії зайнято 1,56 млн осіб. У структурі зайнятості переважає сфера послуг – 70,8 % населення, у промисловості – 27,3 %, у сільському господарстві лише 1,9 %. У сфері туризму створено понад 10 % усіх робочих місць і цей показник має стійку тенденцію до зростання. При цьому, якщо враховувати ширший ефект від інвестицій, ланцюжка поставок та індукований вплив на доходи, то загальний внесок туризму становитиме вже 23,5 % (320,5 тис. осіб) від загальної зайнятості. За прогнозними розрахунками, на період до 2028 р. передбачається щорічне зростання робочих місць у галузі на 1,4 % до 366 тис. (27,2 % від загальної зайнятості) [11].

Густота населення Хорватії становить 75,8 осіб/км² (128-ме місце у світі). Розміщене воно переважно у північній частині країни. Близько чверті всього населення проживає в Загребі та столичному регіоні. Значна кількість адриатичних островів населена доволі спорадично.

Рівень урбанізації становить 56,9 %. Найбільші міста: Загреб (793 тис. осіб), Спліт (178 тис. осіб), Рієка (144 тис. осіб), Осіек (90,5 тис. осіб).

Існує історична версія, що хорвати є далекими родичами сучасних галичан-українців. Підтвердженням цьому є схожі топоніми й морфологічні особливості у мові та, навіть, спільні риси у менталітеті [17]. За національним складом у населенні Хорватії спостерігається значна

перевага осіб титульної нації – хорватів (90,4 %), серби становлять 4,4 % населення, решту 4,4 % – боснійці, угорці, словени, чехи та румуни. Ще 0,8 % громадян країни не визначилися з етнічною належністю.

Більшість населення сповідує католицизм – 87,8 %, також у країні поширені православ'я, іслам і протестантизм [11]. Державною мовою є хорватська, однак поширені англійська, німецька та італійська мови.

Культурно-історичний чинник. Географічне розташування Хорватії значною мірою відбилося на її культурно-історичній спадщині. Прибережна зона та континентальна частина багаті культурними пам'ятками з усіх історичних періодів – від античності до сучасності. Найбільше історичних пам'яток – від курганів епохи неоліту до середньовічної фортеці старого міста є на острові Корчула, який, за легендою, є батьківщиною видатного середньовічного мандрівника Марко Поло. Хорватія також є місцем походження знаменитої та дуже давньої породи плямистих собак – далматинських догів. Окрім того, саме цій країні світ зобов'язаний модою на краватки. Колізей міста Пули вважається прототипом для римського Колізею, оскільки збудований він значно раніше. У хорватському місті Заврш'є Нетретицько є своя "Пізанська вежа" – 22-метрова дзвіниця, яка відхилилася від осі на 40 см. Також країна відома об'єктами, які визнані найменшими у світі, зокрема, найменше місто Хум та найменша церква – собор Святого Хреста у м. Ніні. Абсолютно унікальною спорудою може похвалитися хорватське місто Задар, де розташований єдиний у світі морський орган. Є в Хорватії і чимало музеїв, але, мабуть, найоригінальніший – "Музей розірваних стосунків", який у 2011 р. був відзначений спеціальною премією "Європейський музей року" [17].

Рівень соціально-економічного розвитку. За індексом людського розвитку Хорватія на 46-му місці серед 189-ти країн світу.

ВВП Хорватії сягає 54,5 млрд дол США (2017). Це більше, ніж у таких державах ЄС, як Латвія, Литва, Естонія та Словенія. Дохід на душу населення за паритетом купівельної спроможності перевищує на рівні 24400 дол. США. Із 1 січня 2017 р. мінімальний розмір оплати праці становить 327 кун, або 441 євро. У промисловості створюється 27,3 %, а в сільському господарстві – 1,9 % ВВП Хорватії [11].

Основою економіки Хорватії є сфера послуг, частка якої у ВВП країни становить 70,8 %, причому прямі доходи від туризму становлять 10,9 % ВВП (у ЄС у середньому 3,9 %) і за прогнозами вони щороку зростатимуть. За розрахунками, загальна частка туризму, з урахуванням ширшого ефекту від інвестицій, ланцюжка поставок та індукований вплив на доходи, становитиме вже 25 % (у ЄС у середньому 10 %) від ВВП Хорватії [12]. Чинниками такого зростання є, у першу чергу, збільшення чисельності готелів, туристичних агенцій, авіа-та інших пасажирських перевезень.

Визначальним чинником розвитку туризму є матеріально-технічна база. Система закладів розміщення Хорватії представлена готелями, туристичними базами, кемпінгами, СПА-центрами, хостелами та іншими закладами (табл. 2). У Хорватії прийнята європейська класифікація готелів і більшість із них відповідає заявленій категорії. Понад 90 % готелів відреставровано, а якість сервісу в них не гірша, ніж в інших європейських країнах. Готелі, які входять до готельних ланцюгів Sol Melia, Iberostar, Laguna, Brela, Adria Resorts, Riviera, вважаються кращими в Хорватії. Найбільше закладів розміщення у приморських округах країни, зокрема в Істрії та Дубровнику. Так, кількість місць у готелях Істрії приблизно дорівнює кількості місць у готелях трьох центральних округів (Ліка-Сень, Задар та Шибеник-Кнін) [10, с. 48–49].

Таблиця 2. Структура закладів розміщення Хорватії у період 2000–2017 рр. (за даними Національної ради з туризму Хорватії) [8]

Тип закладу розміщення	Кількість закладів розміщення					
	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
1. Готелі та апарт-готелі	446	516	616	692	714	721
2. Туристичні бази	79	68	49	48	48	48
3. Кемпінги	198	224	235	271	202	284
4. СПА-центри	9	9	10	11	10	9
5. Хостели	18	31	50	187	266	293
6. Інші заклади розміщення	384	682	1157	3330	4960	6551
Всього	1134	1530	2117	4567	6232	7946

Популярними серед туристів є кемпінги та приватні апартаменти. Апартаменти являють собою 2–3–4-поверхові приватні будинки за 30–600 м від моря із громадським пляжем. Вони також мають класифікацію – чим більше послуг і ближче до моря, тим більше "зірочок" і вища ціна. На приватний сектор припадає більше половини ліжко-місць усієї бази розміщення країни [18]. У структурі розміщення туристів лише 13 % туристів зупиняються в готелях, а 49 % поселяються у приватному секторі. За даними Національної ради з туризму станом на 2017 р. у країні налічується 284 кемпінги, що можуть розмістити 241,8 тис. осіб (табл. 2). Усі кемпінги технічно оснащені, а деякі з них вважаються одними з найбільш відвідуваних в Європі [8].

Хорватія є неофіційною світовою столицею натуризму та нудизму. Острів Раб прославився тим, що тут уперше в Європі ще в середині ХХ ст. офіційно відкрилися перші пляжі для нудистів (є версія, що цьому посприяв британський принц Едуард VIII, який разом зі своєю коханою скупався тут голяка). У 1953 р. Хорватія першою відкрила кордони для комерційних натуристських центрів. Узбережжя країни тримає світову першість за щільністю нудистських пляжів. Розміщуються туристи у клубних готелях, бунгало, апартаментах. У Хорватії налічується понад 20 спеціалізованих центрів: "Коверсада" у Врсаре; "Монсена" (тут проходять Альп-Адріатичні спортивні ігри серед натуристів) та "Істра" поблизу м. Ровінь; "Медулін" поблизу Пули; "Соларіс" і "Доказ" у Порече. У м. Бол знаходиться відомий нудистський пляж Пакліна.

Традиційний ресторан у Хорватії має назву коноба (хорв. "копоба"). У його меню переважають м'ясні та рибні страви, приготовлені на грилі. Також у країні особливо на Істрії, поширені тратторії – ресторанчики італійської кухні, що спеціалізуються на приготуванні м'яса на грилі. Істотним плюсом ресторанів у Хорватії є величезні порції та відносно невисока ціна.

Транспортний чинник. Національним авіаперевізником Хорватії є "Croatia Airlines", що виконує рейси до всіх великих міст Європи – Амстердама, Брюсселя, Лондона, Мюнхена, Франкфурта, Цюриха, Парижа, Праги, Риму, Відня, Тель-Авіва, а також усередині країни. У Хорватії налічується 68 аеропортів, серед яких один геліпорт та сім – міжнародних аеропортів у Загребі (понад 2 млн пасажирів на рік), Спліті, Дубровнику, Пулі, Задарі (злітна смуга перетинає автомобільну трасу, рух якою зупиняється щоразу, коли злітає чи сідає літак), Рієці й Осієку [10, с. 28].

Сьогодні хорватські автомобільні дороги є найбільш сучасними та безпечними в Європі. Хорватія має 26 958 км різних видів автодорі: "autocesta" (автомагістраль), "polu-autocesta" (напівавтомагістраль) та "brza cesta" (швидкісне шосе). За користування ними передбачено плату. При в'їзді на автомагістраль водію видають талон, у якому зазначене місце в'їзду. При з'їзді з автомагістралі талон повертають оператору і на підста-

ві подоланої відстані розраховують оплату. Ціни різняться за регіонами, а на розмір тарифів також впливає тип транспортного засобу. Плата за проїзд деякими мостами й тунелями береться окремо. Міст Крк – один із найдовших у світі (1430 м). Найпоширенішим і найдоступнішим видом громадського транспорту є автобус, яким можна легко дістатися до найвіддаленіших куточків Хорватії. Майже всі автобуси, навіть на внутрішніх маршрутах, обладнані кондиціонерами повітря, що дуже комфортно для пасажирів. Урядовою постановою встановлено термін експлуатації пасажирських автобусів, який не має перевищувати 12 років. Регулярні міжнародні автобусні лінії з'єднують Хорватію з Боснією і Герцеговиною, Сербією, Словенією, Австрією, Німеччиною, Швейцарією. Загреб має найсучасніший автовокзал у Хорватії. У великих містах (Загреб, Осієк) є мережа трамвайних ліній.

Між прибережними містами та островами Хорватії курсують поромні та теплоходи. Провідна пасажирська судноплавна компанія – "Ядролінія". Основні порти: Рієка (найбільший), Плоче, Спліт (найбільший пасажирський). Великі портові міста з'єднані поромними лініями. Через Хорватію протікає Дунай, головним портом на якому є Вуковар [2, с. 45].

Центром залізничної мережі Хорватії є Загреб. Рух поїздів найінтенсивніший на півночі. Уздовж узбережжя, через гірський рельєф, потяги не ходять (відсутнє залізничне сполучення з Дубровником) [10, с. 33–34].

За даними Національної ради з туризму станом на 2016 р. у Хорватії здійснюють діяльність 1080 туристичних агенцій [8].

Еколого-географічний чинник. Хорватія – екологічно чиста країна. На узбережжі немає жодного промислового підприємства, а прозорість води досягає 50-ти м. Уже кілька років поспіль країна отримує "Блакитний прапор" від ЮНЕСКО.

З огляду на те, що 50 % населення Хорватії проживає на 26,8 % території країни, вплив населення та промисловості на її екологію є територіально неоднорідним. Екологічний слід (міра потреб населення в екосистемах) особливо високий у Загребі та його окрузі, де на 6,6 % території проживає 25 % населення [7]. Зростання даного показника є негативним для навколишнього середовища, адже призводить до його фрагментації.

Для охорони довкілля у Хорватії створено ефективну систему органів управління (рис. 1). Вищим регулюючим та контролюючим органом є Міністерство туризму, якому підпорядковуються 19 державних відомств із управління національними і природними парками та стільки само регіональних відомств із управління іншими категоріями природоохоронних територій. На місцевому рівні, у межах кожного округу, відповідальними за охорону та збереження природної спадщини є місцеві центри захисту навколишнього середовища. На жаль, продуктивність їхньої діяльності є невисокою (у зв'язку з

нестачею людських ресурсів). До того ж, їхня діяльність спрямовується на захист навколишнього середовища загалом, а не природних ресурсів, оскільки вони підпорядковуються Міністерству охорони навколишнього

середовища, просторового планування та будівництва. Також урядом створено незалежне Агентство довілля, до компетенції якого належить збір та аналіз інформації щодо стану довілля.

Рис. 1. Система органів управління охороною природного середовища у Хорватії (за даними Державного управління з охорони навколишнього природного середовища) [5]

Агентство навколишнього середовища виокремлює такі екологічні проблеми країни: наявність нелегальних звалищ побутових відходів, окислення й органічне збідніння ґрунтів, засолення ґрунтів у долині р. Неретва і поширення ареалу лужних ґрунтів у Славонії, забруднення повітря та парникові гази, забруднення поверхневих вод тощо. Забруднення повітря в Хорватії різко скоротилося у 1991 р. слідом за падінням промислового виробництва у ході війни за незалежність, проте вже до 1997 р. досягло довоєнного рівня. Із цього часу реалізація комплексу заходів, спрямованих на зменшення кількості викидів в атмосферу, привела до зниження викидів діоксиду сірки на 32 %, а свинцю – на 92 %. Вимірювання якості повітря показали, що у сільській місцевості повітря можна вважати чистим, а в міських – відповідним вимогам законодавства. Щорічний приріст

викиду парникових газів становить 3 %, а джерелами їхнього формування є виробництво енергії (72 %), промисловість (13 %) і сільське господарство (11 %). Загалом, із 1991 р. використання речовин, що руйнують озоновий шар, скоротилося на 96 %.

Щорічно у Хорватії проводиться моніторинг стану поверхневих вод. Результати досліджень (табл. 3) свідчать про хороші оліготрофні умови уздовж більшої частини узбережжя. Ділянки підвищеної евтрофікації є лише поблизу великих прибережних міст. У період із 2009 по 2011 рр. було зафіксовано 43 випадки забруднення морських вод, що на 85 % менше порівняно з попереднім періодом дослідження (2005–2008), коли було зафіксовано 283 таких випадки. Однак у період 2013–2015 рр. даний показник зріс майже удвічі (84 випадки) [7]. У Хорватії діє понад 100 очисних споруд.

Таблиця 3. Моніторинг якості прибережних морських вод Хорватії за період із 15 травня по 30 вересня протягом 2013–2015 рр. (за даними Національної ради з туризму Хорватії) [8]

Жупанія (округ)	Кількість проведених досліджень			Кількість узятих зразків води			Кількість непридатних за екологічними стандартами зразків		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Істрія	202	202	203	2026	2025	2032	0	4	1
2. Примор'є – Госкі Котар	237	237	237	2396	2381	2433	10	1	22
3. Ліка – Сень	46	46	40	460	463	400	0	0	0
4. Задар	86	85	87	860	850	879	0	0	0
5. Шибеник – Кнін	90	92	93	900	920	930	0	0	0
6. Спліт – Далмація	144	144	144	1489	1463	1440	28	11	0
7. Дубровник – Неретва	101	106	109	1013	1063	1102	0	1	6
Разом	906	912	913				38	17	29

Значна частина Хорватії (9,2 % суші й 1 % моря) перебуває під охороною. Природні багатства охороняються у восьми національних та 11 природних парках, двох заповідниках, 77 резерватах, 28 лісопаркових зонах, 85 пам'ятках природи та 121 пам'ятниках садово-паркового мистецтва [8].

Станом на 2017 р. у списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО у Хорватії налічується 10 найменувань (1 % їх загальної кількості). Із них вісім культурних, причому два з них визнані шедеврами людського генія. Два об'єкти виділені за природним критерієм, причому один визнаний природним феноменом виключної краси та естетичної важливості. Ще 15 об'єктів на території Хор-

ватії серед кандидатів на включення до списку всесвітньої спадщини.

Крім цього, країна посіла перше місце в Європі й четверте у світі (після Китаю, Японії та Кореї) за кількістю традицій, унесених до списку нематеріальної спадщини ЮНЕСКО (10 традицій).

Висновки. Отже, для розвитку міжнародного туризму у Хорватії склалися всі умови – вигідне географічне положення, привабливі ландшафти, сприятливий клімат, забезпеченість різноманітними водними ресурсами, доволі розвинений природно-заповідний фонд, багатство історичної та культурної спадщини. У свою чергу, ефективна діяльність уряду країни забезпечує розвиток сучасної транспортної системи, розвиненої тури-

стичної інфраструктури, охорону довкілля високий рівень безпеки та зростання інвестицій у сфері туризму. Це сприяє покращенню привабливості Хорватії та її конкурентоспроможності на туристичному ринку і прискорює процеси інтеграції до світової економіки.

Загалом 20-ти років вистачило Хорватії для того, щоб перетворитися із зони воєнного конфлікту на привабливу європейську країну, яку охоче відвідують туристи. Тепер Хорватія вважається однією з найбільш чистих і мальовничих країн Європи та входить до найпопулярніших туристичних напрямів світу.

Список використаних джерел:

1. Всесвітня туристська організація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419807>.
2. Головченко В. І. Країнознавство : підручник / В. І. Головченко, М. С. Дорошко, П. М. Ігнат'єв та ін. – К., 2009.
3. Горюньская Л. А. Хорватия. Под парусом морскими дорогами Далмации : исторический путеводитель / Л. А. Горюньская, Н. Н. Непомнящий. – М., 2008.
4. Дахно І. І. Країни світу : енцикл. довід. / І. І. Дахно, С. М. Тимофіїв. – К., 2005.
5. Державний інститут захисту природи Хорватії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dzpp.hr> (21.03.16).
6. Дубович І. А. Країнознавчий словник-довідник / І. А. Дубович. – К., 2008.
7. Міністерство охорони навколишнього середовища Хорватії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.azo.hr> (21.03.16).
8. Міністерство туризму Хорватії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mint.gov.hr/UserDocsImages/AA_2018_c-dokumenti/180608_HTZTUBENG_2017.PDF.
9. Національна рада з туризму Хорватії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://croatia.hr> (13.05.16).
10. Сартаківа М. С. Хорватія / М. С. Сартаківа, В. Е. Фридман, І. А. Кусій. – М., 2008.
11. Світова книга фактів ЦРУ США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>.
12. Світова рада з подорожей і туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.wtc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2018/croatia2018>.
13. Сидоренко В. Хорватія. Діаманти Адриатики / В. Сидоренко // Міжнародний туризм. – 2000. – № 2.
14. Стафійчук В. І. Туристичне країнознавство : туристичні ресурси світу / В. І. Стафійчук, О. Ю. Малиновська. – К., 2009.
15. Хорватія / Ф. Цетинич, М. Краске, М. Ковач, Х. Петрич / GEO Непознаний мир: Земля. – 2006. – № 9.
16. Хорватія в ЄС у цифрах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.aueb.gr/sites/default/files/library/download/Croatia_Statistics.pdf.
17. Скаврон Б. Країна тисячі островів і батьківщина краваток. Чим вабить Хорватія? // Мисто. – № 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mi100.info/2018/07/15/krayina-tysyachi-ostroviv-batkvishhyna-krvatok-chym-vabyt-horvatiya>.
18. Litvinova E. An Analysis Of The Hotel Industry In Croatia. Applying Porter's Diamond Model / E. Litvinova. – Saarijärvi (Finland): JAMK University Of Applied Sciences, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/40366/Ekaterina_Litvinova_Thesis_final.pdf?sequence=1.
19. World Bank Group – Croatia Partnership. Country Program Snapshot. – Washington: World Bank Group, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/Croatia-Snapshot.pdf>.

доступу: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/40366/Ekaterina_Litvinova_Thesis_final.pdf?sequence=1.

19. World Bank Group – Croatia Partnership. Country Program Snapshot. – Washington: World Bank Group, 2014. – 31 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/Croatia-Snapshot.pdf>.

References:

1. Vsesvitnaya turystska organizaciya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419807>.
2. Holovchenko V. I. Krainoznavstvo : pidruchnyk / V. I. Holovchenko, M. S. Doroshko, P. M. Ihnatiev ta in. – K., 2009.
3. Horodnianskaia L. A. Khorvatiya. Pod parusom morskymy dorohamy Dalmatsyy: ystorychesky putevodytel / L. A. Horodnianskaia, N. N. Nepomniashchyi. – M., 2008.
4. Dakhno I. I. Krainy svitu : entsyklopedychnyi dovidnyk / I. I. Dakhno, S. M. Tymofiev. – K., 2005.
5. Derzhavnyi instytut zakhystu pryrody Khorvatii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.dzpp.hr> (21.03.16).
6. Dubovych I. A. Krainoznavchyy slovnyk-dovidnyk / I. A. Dubovych. – K., 2008.
7. Ministerstvo okhorony navkolyshnoho seredovyscha Khorvatii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.azo.hr> (21.03.16).
8. Ministerstvo turizmu Khorvatii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://mint.gov.hr/UserDocsImages/AA_2018_c-dokumenti/180608_HTZTUBENG_2017.PDF.
9. Natsionalna rada z turizmu Khorvatii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://croatia.hr> (13.05.16).
10. Sartakova M. S. Khorvatiya / M. S. Sartakova, V. E. Frydman, Y. A. Kusi. – M., 2008.
11. Svitova knyha faktiv TsRU SSa [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>.
12. Svitova rada z podorozhei i turizmu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.wtc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2018/croatia2018>.
13. Sydorenko V. Khorvatiya. Diamanty Adriatyky / V. Sydorenko // Mizhnarodnyi turizm. – 2000. – № 2.
14. Stafichuk V. I. Turystychne krainoznavstvo: turystychni resursy svitu / V. I. Stafichuk, O. Iu. Malynovska. – K., 2009.
15. Khorvatiya / F. Tsetynych, M. Kraske, M. Kovach, Kh. Petrych // GEO Nepoznannyi myr: Zemlia. – 2006. – № 9.
16. Khorvatiya v YeS u tsyfrakh [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.aueb.gr/sites/default/files/library/download/Croatia_Statistics.pdf.
17. Skavron B. Krayina tisyachi ostroviv i batkvishchina kratatok. Chim vabit Horvatiya? // Misto. – № 17 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mi100.info/2018/07/15/krayina-tysyachi-ostroviv-batkvishhyna-krvatok-chym-vabyt-horvatiya>.
18. Litvinova E. An Analysis Of The Hotel Industry In Croatia. Applying Porter's Diamond Model / E. Litvinova. – Saarijärvi (Finland): JAMK University Of Applied Sciences, 2011 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/40366/Ekaterina_Litvinova_Thesis_final.pdf?sequence=1.
19. World Bank Group – Croatia Partnership. Country Program Snapshot. – Washington: World Bank Group, 2014 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/Croatia-Snapshot.pdf>.

Надійшла до редколегії 31.10.18

Н. Матвиенко, канд. геогр. наук, доц.,

В. Матвиенко, канд. геогр. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ХОРВАТИИ

Международный туризм приобретает все большее влияние на повышение конкурентоспособности страны на мировых рынках. Рассмотрена система факторов, которые стали причиной развития туристической отрасли в Хорватии. Исследованы основные природно-географические факторы – рельеф, климат, водный фактор и природно-заповедный фонд. Раскрыто значение общественно-географических факторов – общественно-географического положения, историко-географического, демографического, культурно-исторического, уровня социально-экономического развития, материально-технической базы и транспортного факторов. Проанализировано значение для развития туризма в Хорватии эколого-географического фактора. Охарактеризованы их роль в развитии современной туристической сферы Хорватии.

Ключевые слова: туризм, природно-географические факторы, общественно-географические факторы, эколого-географический фактор Хорватия.

N. Matviienko, PhD Geography, Associate Professor,

V. Matviienko, PhD Geography, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FACTORS OF DEVELOPMENT OF TOURISM IN CROATIA

International tourism is gaining increasing influence on the country's competitiveness in the world markets. The article is dedicated to Croatia, one of the most successful countries in the former Yugoslav republic. Its disintegration became one of the world's national conflicts, where many human blood was shed, by the way it is similar to that which Ukraine is going through today. The Croats managed to put an end to the separatist conflict, embark on a plan for economic stability and enter the European Union. It was investigated that tourism was one of the priority development areas that the country focused on. It is determined that Croatia is one of the most important tourist destinations in the Mediterranean region, and the tourism industry is developing successfully and generating stable income. The article considers the system of factors which became the prerequisite for the development of the tourist industry in Croatia. Their role in the development of the modern tourism industry in Croatia has been

characterized. The main natural-geographical factors are investigated – relief, climate, water factor and nature reserve fund. It is determined that the advantage of Croatia is not only the clean and warm Adriatic sea, but also the availability of thermal waters and mineral springs, as well as a unique natural reserve fund. The significance of human-geographical factors – socio-geographical position, historical-geographical, demographic, cultural-historical, level of socio-economic development, material and technical base and transport factors are revealed. Interestingly, the accession of Croatia to the EU was not prevented either by the territorial problems that the country had with Slovenia, nor the restrained attitude of the population towards European integration, nor the external debt of the country, which exceeded the crisis mark for the European Union. An analysis of the level of economic development in Croatia showed that Croatia had become one of the poorest countries of the EU at the time of its accession to this organization. The analysis of the main indicators of socio-economic development of the country in 2017 showed that today Croatia has become a very attractive European country, which tourists are willing to visit. The basis of Croatia's economy is the service sector, whose share in the country's GDP is 70,8 %, of which direct revenue from tourism is 10,9 %. The key factor in the development of tourism in Croatia is the material and technical base. In particular, the system of accommodation of Croatia for quality and service is not inferior to other European countries. Roads are the most modern and safe in Europe. The importance of tourism development in Croatia for the ecological and geographical factor is analyzed. It has been determined that an effective system of governance has been created in Croatia for the protection of the environment. Effective state tourism policy contributes to improving the attractiveness of Croatia in the tourist market and accelerates integration processes in the world economy.

Key words: tourism, natural-geographical factors, human-geographical factors, ecological-geographical factor Croatia.

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.15>
УДК 911.5:556(477.82)

О. Міщенко, канд. геогр. наук, доц.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна

ВОДНІ ДЖЕРЕЛА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В СТРУКТУРІ САКРАЛЬНОГО ЛАНДШАФТУ

Дослідження гідрогеологічної ситуації Волинської області показує, що при формуванні водних джерел найбільше значення мають водоносні горизонти неоплестеценових і голоценових відкладів, а також верхньої крейди.

Обґрунтовано наявність просторової, часової, морфологічної структур у межах сакрального ландшафту. У межах просторової структури сакрального ландшафту, складовою якого служить водне джерело, виокремлено такі підсистеми: ландшафтна структура, водне джерело, абіотичні природні компоненти, рослинний і тваринний світ, антропогенно-техногенна складова, людина.

Досліджено водні джерела Волинської області, які пов'язані із релігійними подіями, міфами, символами та мають сакральне значення для жителів місцевих сіл, а подекуди й регіону.

Обґрунтовано необхідність проведення екологічного моніторингу, розробки системи заходів, які забезпечать не тільки охорону і збереження водних джерел області, а й поліпшать їх естетичний, екологічний, санітарний стан.

Ключові слова: водне джерело, сакральний ландшафт, структура, Волинська область.

Постановка проблеми дослідження. Сакральний ландшафт завдяки своїм унікальним природним і культурним складовим відображає та зберігає провідні світоглядні ідеї й цінності суспільства, служить важливим чинником його безперервного існування в часі, забезпечуючи передачу майбутнім поколінням великого масиву історичної інформації. Вода є одним із провідних сакральних символів у минулому та на сучасному етапі розвитку соціуму. У всіх релігійних обрядах світу воді відводилася і відводиться найважливіша роль. Підземні джерела, водоспади, річки, озера, моря і, звичайно, океани персоналізували у богів і богинь, яких необхідно було задобрювати. В Україні серед водних об'єктів найбільш сакралізуються джерела. Це пов'язано з переказами про лікувальні властивості води у джерелі, вияв чуда (церковних предметів чи святих) у їх межах. Окремим типом джерел є водосвятні – їх використовують у ритуальних діях, зокрема для припинення засухи та викликання опадів. Вивчення і аналіз водних джерел Волинської області у структурі сакрального ландшафту, їх сучасний стан та функціональне призначення зумовили вибір теми нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нами вивчалися водні джерела Волинської області, які мають сакральне значення та використовуються як об'єкти паломництва [12]. Сакральний ландшафт досліджувався переважно у контексті вивчення релігійних систем у межах гуманістичної географії, географії релігії. В Україні одним із перших дослідників цього питання був С. Романчук [18], який розглядав можливі варіанти сакралізації ландшафтів і виокремив практичні підходи у їх вивченні. Концепцію сакрального ландшафту розвивав М. Гродзинський [2]. Г. Денисюк [3] у своїх працях розглядав зміст поняття *сакральний простір*, його класифікацію та відмінність від релігійного простору. В. Воловик [1] дослідив історію формування сакрально-

го ландшафту, його дефініцію, а також класифікацію. У Росії зміст поняття сакральний ландшафт досліджували М. Кулешова [7], О. Окладнікова [14]. У контексті наших досліджень [10; 11] сакральний ландшафт розглядається як природна, природно-антропогенна, антропогенна система, пов'язана з певними життєвими символами, міфами, вагомими подіями, релігійними почуттями, має надзвичайно ціннісне значення для людини, або групи людей та потребує особливого вшанування й охорони.

Метою роботи є дослідження структури та гідрогеологічних передумов формування водних джерел у структурі сакрального ландшафту. Для досягнення цієї мети вирішувалися такі завдання:

- дослідити гідрогеологічні умови формування водних джерел Волинської області;
- проаналізувати особливості структури сакрального ландшафту, складовою якого є водне джерело;
- визначити складові просторової структури сакрального ландшафту;
- охарактеризувати водні джерела Волинської області, які пов'язані з релігійними подіями, міфами, символами.

Виклад основного матеріалу. У формуванні водних джерел гідрогеологічний чинник є провідним. Волинська область розміщена в межах Волино-Подільського артезіанського басейну, в якому поширені прісні та мінералізовані підземні води [17]. Гідрогеологічні особливості досліджуваної території визначаються геолого-структурними, кліматичними та геоморфологічними чинниками. Найбільше значення для формування сучасної гідрогеологічної ситуації мають водоносні горизонти неоплейстоценових і голоценових відкладів, а також верхньої крейди.

Між усіма водоносними горизонтами четвертинних відкладів немає неперервних водотривких пластів, тому

в межах усієї досліджуваної території четвертинні відклади формують єдиний водоносний комплекс.

Перший від поверхні водоносний горизонт болотних і озерно-болотних відкладів має потужність пересічно 1–5 м і спостерігається у заплавах річок. Водоносний горизонт алювіальних відкладів голоцену сягає 5–6 м і пов'язаний із річковими долинами [4]. Водоносний горизонт алювіальних відкладів перших надзаплавних терас належить до верхнього неоплейстоцену, а водоносний комплекс моренних та озерно-льодовикових відкладів – до середнього неоплейстоцену. Водоносний горизонт флювіогляціальних і моренних відкладів нижнього неоплейстоцену має фрагментарне поширення.

На території Волинської височини водоносними є відклади палеогену та окського зледеніння у межах понижень крейдового рельєфу, які розповсюджені спорадично. Тут подекуди трапляється верховодка, пов'язана з лінозоподібними утвореннями піску в лесових відкладах. У долинах річок Волинської височини водоносними є голоценові утворення заплав, русел та боліт.

Хімічний склад ґрунтових вод, тобто першого від поверхні водоносного горизонту, залежить від клімату, рельєфу, мінерального складу і фізико-механічних властивостей водонасичуючої товщі та її покрівлі.

На підвищених ділянках води належать переважно до гідрокарбонатно-кальцієвого типу, з мінералізацією 0,2–0,5 мг/л [17]. В умовах Волинського Полісся, тобто на рівнинних, майже нерозчленованих ділянках, де підземний стік дуже сповільнюється, а місцевість заболочується, у хімічному складі ґрунтових вод з'являються сполуки окису азоту в підвищеній кількості та залізо болотного походження.

Підземні води Волинської області належать до гідрокарбонатного класу, групи кальцію переважно першого або ж другого типу.

Водні джерела формуються в межах ділянок природного виходу підземної води на земну поверхню там, де водоносний горизонт пересікається земною поверхнею, тобто у зниженнях рельєфу, на схилах ярів, балок тощо [12].

Джерела, які живляться верховодкою та безнапірними міжпластовими ґрунтовими водами, називаються *низхідними*. Такі джерела функціонують лише під час випадання та інфільтрації атмосферних опадів, а в посушливі періоди року вони пересихають. Більшість таких джерел приурочено до ерозійних урізів річкових долин, тому їх ще називають ерозійними джерелами.

Висхідні джерела – це джерела, які живляться напірними водами і виходять на земну поверхню завдяки гідростатичному тиску. Їхні виходи приурочені до країв областей артезіанських басейнів, або зон розвитку тектонічних порушень і спостерігаються у вигляді фонтануючих струменів води. Це можуть бути ерозійні джерела напірних вод, або джерела, що проклали собі шлях через відносно слабопроникні відклади, які перекривають водоносний горизонт.

Водні джерела Волинської області найчастіше формуються в долинах річок, балках, ярах, тобто живляться верховодкою, що зумовлено фізико-географічними особливостями цієї території. Ці водні об'єкти мають велике значення для підтримання водного балансу поверхневих вод. Деякі із джерел мають унікальну природну цінність, крім того, це об'єкти уваги вчених, багато з них мають значення як пам'ятки природи та історії. До того ж, при виникненні надзвичайної ситуації, водні джерела часто залишаються постачальниками питної води.

З метою визначення особливостей досліджуваного сакрального ландшафту проведемо аналіз поняття

структура. Структура містить склад із підпорядкованих систем, їхнє взаємне розташування (просторову, або морфологічну структуру) та різні взаємодії між ними (функціональну структуру), і все це у динаміці, мінливості та просторі й часі [9]; структура – це узагальнена характеристика специфічних системних властивостей, яка фіксує в абстрактній формі елементи, відношення, зв'язки системи, їхню організацію тощо [19].

Будь-який географічний конструкт вибудовується за певною структурною схемою. Найпростіша така схема – це умовне графічне (математичне та ін.) зображення елементів системи і зв'язків між ними [13]. Структура природно-територіальної системи розглядається як мінлива системна впорядкованість у вигляді інваріантної сутності організації, яку становлять механізми її просторово-часового функціонування, внутрішньоконпонентні та внутрішньоємерджентні складові як вияв цілісності [16]. Як антропогенізована структура розглядаються просторово складні поєднання корінних та умовно корінних компонентів із похідними, створеними людиною компонентами довкілля [5].

Схема класифікації структур географічної системи вирізняє такі основні типи структур:

- просторові, зокрема вертикальні (топічні), територіальні (хоричні);

- часові, зокрема функціональні й етологічні [20].

Конфігурація сакрального ландшафту має плямисту структуру, фоном якої є ландшафтні комплекси зі звичайним рівнем сакральності, а ядрами – місця з підвищеним рівнем (особливо священні) [2]. На думку В. Воловика [1], для кожного етносу, який населяє відповідний етнокультурний ландшафт, сакральними ядрами будуть різні місця, або об'єкти. Дослідником побудовано модель сакрального ландшафту для моноетнічного й поліетнічного ландшафту. Така модель відповідає ідеї "сакральної центропериферії", де в ландшафті мешкають одновірці, підпорядковані єдиному Богу з відповідним єдиним сакральним порядком [6]. Однак, як нами зазначалося [10], сакральний ландшафт охоплює не лише релігійні системи. Оскільки процес сакралізації зумовлюється наділенням природних, природно-антропогенних, антропогенних об'єктів, незвичайними властивостями (священним змістом), сакральний ландшафт трактується як символічно маркована географічна система, сформована духовним досвідом людини, який за своєю суттю є ширшим, ніж релігійний досвід.

Н. Лавринова побудувала модель географічного ландшафту, де виділяє сакральний ландшафт. Історія формування виділених складових у цій моделі має такі періоди:

- формування природної основи;

- формування етнооснови, що формує культурний зміст територіальної системи;

- створення комплексів культури, які є елементами надбудови, що визначають і характеризують культурний зміст територіальної системи [8]. Автор бачить такі комплекси через призму дій, звичаїв, ідей, почуттів.

Сакральний ландшафт є складною системою, де взаємодіють не тільки природна та антропогенна складові, але й духовна, функцією якої є передача від покоління до покоління національної спадщини, тобто об'єктів культурної спадщини, які перебувають у складі природного середовища, власне ландшафтів, що також є елементом історико-культурної спадщини. У зв'язку з цим можна говорити про цілісність і структурність просторової організації сакрального ландшафту, оскільки він містить природні й культурні елементи.

У складі дохристиянських сакральних ландшафтів, як правило, містився водний об'єкт. У 1935 р. англійський археолог К. Бутбі у своїй статті "Релігія кам'яного часу" указує, що під кожним досліджуваним ним святилищем знайдені підземні джерела. Давні культові споруди будувалися як правило у місцях скупчення підземних вод. Знання про особливості енергосистеми Землі використовувалися в усі часи. Виняткова особливість сакральних ландшафтів, у структурі яких є водне джерело, можна пояснити великою теплоємністю самої води. Тому показник теплового випромінювання, що надходить із надр Землі, яке проходить крізь водні потоки, дещо спотворюється. Крім того, вода має достатню велику діелектричну сталу, тому навколо водних потоків змінюється електромагнітне поле Землі, що вказує на особливості досліджуваних ландшафтів. Вода у джерелах, як правило, хорошої якості, прозора, придатна для пиття. Біля водних джерел, які мають особливе значення для певної групи людей, споруджуються криниці, каплиці, церкви, інші архітектурні форми.

Досліджувані сакральні ландшафти характеризуються часовою мінливістю й генетичною диференційованістю. Такі територіальні системи формуються не в ізольованому просторі, а у структурі вже наявних природних, природно-антропогенних чи антропогенних ландшафтів, просторова організація яких визначається їхніми властивостями й характером внутрішніх зв'язків. Відповідно структура природних ландшафтів є сукупністю найбільш стійких зв'язків між складовими частинами системи, які сформувалися у процесі еволюції.

Структура природно-антропогенного ландшафту визначається сукупністю найбільш стійких антропогенно модифікованих зв'язків між структурними складовими системи та окремими антропогенними елементами.

Ландшафти антропогенного походження характеризуються структурою, що визначається сукупністю відносно стійких і нестійких антропогенно контрольованих й антропогенно модифікованих зв'язків між структурними складовими антропогенної системи, які сформувалися у процесі якісного перетворення природних та природно-антропогенних ландшафтів [15]. Функціонування сакральних ландшафтів забезпечується безперервною трансформацією речовини, енергії, інформації всередині системи, а також між різними системами.

Сакральний ландшафт характеризується поліструктурністю, тобто наявністю таких структур:

- просторова структура, для якої наявне просторове співвідношення та узгодженість внутрішніх частин;
- часова, яка визначається певною зміною станів системи, що виявляється у вигляді сезонної ритміки та багаторічної перебудови їх зв'язків;
- морфологічна структура, оскільки сакральний ландшафт перебуває в межах морфологічної одиниці ландшафту. Така структура характеризується ієрархічністю, тобто функціонально-упорядкованим розташуванням структурних частин географічного ландшафту від нижчого до вищого, від фації до ландшафтної місцевості.

Будь-яка сакралізація пов'язана з пошуком центру, тому просторова структура сакрального ландшафту, складовою якого є водне джерело, частіше має вигляд моноцентричної системи, яка складається із низки підсистем, що пов'язані між собою тісними взаємозв'язками (рис. 1):

- Ландшафтна структура складається з емерджентно цілісних взаємодіючих диференційованих системних утворень, що сформувалися внаслідок закономірного розвитку територіальних єдностей.

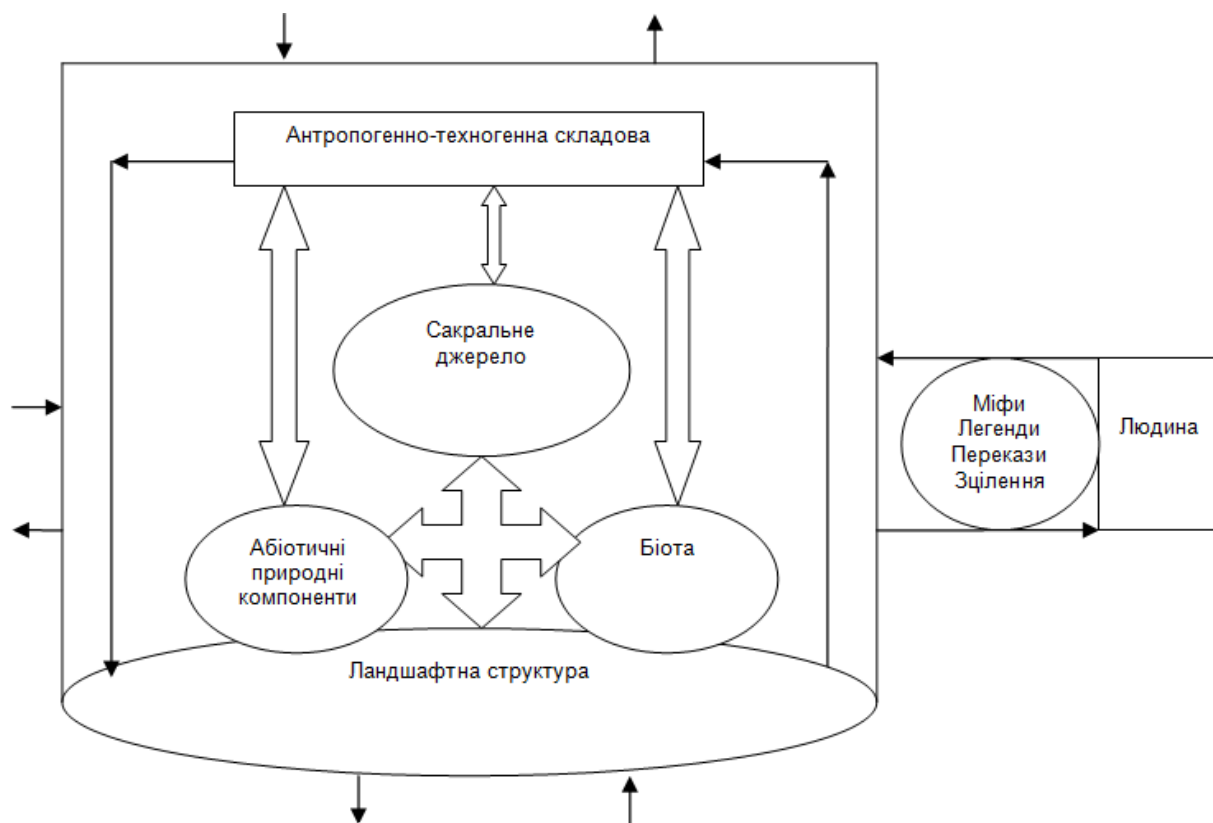

Рис. 1. Просторова структура сакрального ландшафту

– Водне джерело, яке є ядром, або центром сакрального ландшафту, має велике сакральне, культурне, лікувальне, естетичне значення для певної групи людей. Із розвитком суспільства сакральна цінність такого джерела змінюється. Це зумовлено закономірними змінами ідеології, культури, релігійних запитів, у результаті чого змінювався не тільки сам ландшафт, але і його функція.

– Абіотичні природні компоненти охоплюють гідрогеологічні, геоморфологічні, мікрокліматичні особливості сакрального ландшафту.

– Рослинний і тваринний світ, що сформувався в межах сакрального ландшафту.

– Антропогенно-техногенна складова визначається певним інфраструктурним забезпеченням сакрального ландшафту, зокрема: асфальтована стежка до джерела, криниця, побудовані каплиця, церква. Оскільки низхідні безнапірні джерела вимагають екологічного та санітарного догляду через можливість їхнього замулення, пересихання, забруднення, тому ця підсистема відіграє також важливе значення у функціонуванні ландшафту.

– Людина сприймає водне джерело у структурі сакрального ландшафту не як об'єкт для задоволення господарських потреб, а як об'єкт, який потребує поклоніння, вшанування й охорони. Інструментами сакралізації водних джерел служать легенди, міфи, вияв чуда, перекази про зцілення і т. п.

Волинська область має значний потенціал водних джерел, які мають свою історію завдяки переказам та легендам. Такі джерела мають сакральне значення для жителів місцевих сіл, а подекуди й регіону.

За даними Волинського обласного управління водних ресурсів в області налічується 74 функціонуючих природних джерела, із них 13 – освячені, проте за нашими дослідженнями загальна кількість функціонуючих джерел перевищує 84. Найбільша кількість природних джерел фіксується у Камінь-Каширському – 17, Маневицькому – 11, Ковельському – 11 районах. Безперечно, у процесі дослідження ці показники можуть змінюватися, оскільки низхідні безнапірні джерела області можуть зникнути через замулення, пересихання, забруднення. Нами досліджено природні водні джерела, які пов'язані з певними релігійними подіями, міфами, символами.

У межиріччі р. Західний Буг та його правої притоки р. Луги, неподалік від с. Будятич Іваничівського району Волинської області, розташоване водне джерело. Перший від поверхні водоносний горизонт у межах джерела міститься у відкладах турон-сенону верхньої крейди, який живиться за рахунок інфільтрації атмосферних опадів та підпливу вод тектонічних порушень із глибини. Цей водоносний горизонт відділяється від верхнього четвертинного водного комплексу корою звітрювання крейди писальної та мергелю. Саме джерело стало відомим своїми лікувальними властивостями ще з 1637 р. За переказами, у той час біля джерела з'явилася ікона Божої Матері, яка пізніше була занесена до Будятичівського храму. За легендою, вода цього джерела зцілювала від різних недуг. За радянських часів джерело неодноразово намагалися знищити місцеві партійці. У 60-х рр. XX ст. капличку на місці джерела було зруйновано, а джерело засипали землею. Старожили Іваничівського району розповідають, що для відновлення джерела сходились люди з усього села. Потайки у ночі та на світанку приходили сюди, щоб поклонитися святому місцю. Нині на джерелі збудовано криничку, а біля неї – каплицю. Ця територія стала об'єктом паломництва. До сакрального джерела приїжджають люди з різних областей України та із-за кордону.

У с. Стара Лішня Іваничівського району Волинської області розташоване прісне освячене джерело Святого Духа. Джерело сформувалося у відкладах верхньої крейди. Водоносність цієї товщі порід зумовлена їхньою тріщинуватістю. Старожили села розповідають, що вода у джерелі була помічною тим, хто мав проблеми із зором. За радянських часів джерело було занедбане. І у 90-х рр. XX ст. закинуту садибу, на якій було джерело, викупило подружжя Зрумів. Джерело почистили, хрести відновили. Пізніше із Закарпаття було привезено скульптуру Божої Матері. Ця територія служить не тільки для споживання джерельної води, а й для поклоніння сакральному місцю. Тут проводяться регулярні заходи щодо облаштування сакрального ландшафту, зокрема і збереження самого джерела.

Поблизу с. Ласків Володимир-Волинського району Волинської області розташоване прісне джерело пророка Іллі та апостола Іоанна Хрестителя. У гідрогеологічному плані джерело сформувалося на ділянці, де перші від поверхні водоносні горизонти поширені у сучасних болотних алювіальних відкладах. Пересічна глибина рівня ґрунтових вод сягає 1,25–1,50 м. У 1888 р. мешканцями с. Орани побудована церква на честь Покрови Пресвятої Богородиці, а джерело поруч із храмом шанувалося як святе місце. Місцеві селяни досі вважають воду зі святого джерела цілющою, на підтвердження чого розповідають безліч випадків зцілення від хвороб. Наприкінці 50-х рр. XX ст. церкву було зруйновано, зникло і с. Орани, у занепад прийшло і святе джерело. У день пам'яті пророка Божого Іллі у 2010 р. після Божественної літургії монахами Низкиницького монастиря це джерело було освячене й укріплено до нього стежку, планувалося облаштування купальні. Однак на сьогодні стежка до джерела заросла травами, джерело – замулилося.

За сім кілометрів від с. Сильне Ківерцівського району Волинської області у лісі міститься колодязь, вода якого, за переказами, зцілювала хворих. Тут віддавна молилися у разі посухи. У геологічному плані ця територія складена крейдою, мергелем. Перші від поверхні водоносні горизонти розташовані у верхньо-середньочетвертинних еолово-делювіальних відкладах. 6 травня 2011 р. священниками було освячено каплицю, яку спорудили над колодязем. Криниця відома тим, що віддавна біля неї молилися в часи посухи, а також у день великомученика Юрія Переможця. За переказами, відомі кілька зцілень на тому місці.

Неподалік від с. Куснище Любомльського району Волинської області знаходиться прісне джерело, яке за переказами літніх людей, допомагає людям із хворобами нирок та печінки, а також позбавляє від тютюнокуріння. Тут перші від поверхні водоносні горизонти розташовані у верхньо-середньочетвертинних еолово-делювіальних відкладах. Нині на водному джерелі встановлено капличку.

Висновки. Дослідження гідрогеологічної ситуації Волинської області засвідчує, що при формуванні водних джерел найбільше значення мають водоносні горизонти неоплесточенових і голоценових відкладів, а також верхньої крейди. Підземні води досліджуваної території належать до гідрокарбонатного класу, групи кальцію переважно першого або ж другого типу.

Водні джерела Волинської області найчастіше формуються у долинах річок, балках, ярах, тобто живляться верховодкою, що зумовлено фізико-географічними особливостями цієї території.

У просторовій структурі сакрального ландшафту можна виокремити такі складові: власне ландшафтна структура, абіотичні природні компоненти, рослинний і тваринний світ, водне джерело, антропогенно-техногенна складова, людина.

Серед найвідоміших водних джерел Волинської області, які можуть використовуватися як об'єкти паломництва і поклоніння, можна виділити: водне джерело у межириччі Західного Бугу та його правої притоки р. Луга, недалеко від с. Будятичі Іваничівського району; водне джерело в с. Стара Лішня Іваничівського району; водне джерело поблизу с. Ласків Володимир-Волинського району; водне джерело у семи кілометрах від с. Сильне Ківерцівського району. З метою збереження водних джерел Волинської області, що перебувають у структурі сакральних ландшафтів, необхідно проводити екологічний моніторинг, розробити й запровадити систему заходів, що покращить їх естетичний, екологічний, санітарний стан та забезпечить охорону.

Список використаних джерел:

1. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування: моногр. / В. М. Воловик. – Вінниця, 2013.
2. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: моногр. / М. Д. Гродзинський. – К., 2005. – Т. 2.
3. Денисюк Г. І. Антропогенне ландшафтознавство: у 2-х ч.: навч. посіб. Ч. I: Глобальне антропогенне ландшафтознавство / Г. І. Денисюк. – Вінниця, 2012.
4. Зузук Ф. В. Осушені землі Волинської області та їх охорона: моногр. / Ф. В. Зузук, Л. К. Колошко, З. К. Карпюк. – Луцьк, 2012.
5. Іванов Є. Ландшафти гірничопромислових територій: моногр. / Є. Іванов. – Львів, 2007.
6. Кизима В. В. Ландшафтна сутність Бога или "Божественная" природа ландшафта? / В. В. Кизима // Зб. Totallogy – XXI. – К., 2003.
7. Кулешова М. Е. Управление культурными ландшафтами и иными объектами историко-культурного наследия в национальных парках / М. Е. Кулешова. – М., 2002.
8. Лавринова Н. Н. Модель взаимодействия географического, культурного и сакрального ландшафтов / Н. Н. Лавринова // Вестн. Тамбовск. ун-та. Серия: Филологические науки и культурология. – 2015. – Вып. 2 (2).
9. Мазинг В. В. Что такое структура биогеоценоза / В. Мазинг // Проблемы биогеоценологии. – М., 1973.
10. Міщенко О. В. Сакральний ландшафт: зміст та функції / О. В. Міщенко // Вісн. Київ. ун-ту. Серія: Географія. – 2018. – Вип. 1 (70).
11. Міщенко О. В. Трагування терміну сакральний ландшафт / О. В. Міщенко // Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму: зб. наук. пр. – К., 2018.
12. Міщенко О. В. Цілющі джерела Волинської області / О. В. Міщенко, Л. М. Черчик // V Миколаївські читання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 12–13 травня 2016 р.) – Луцьк, 2016.
13. Нечипоренко В. І. Структурний аналіз систем (ефективність і надійність) / В. І. Нечипоренко. – М., 1977.
14. Окладникова Е. А. Сакральний ландшафт: теорія і емпіричні дослідження: моногр. / Е. А. Окладникова. – М.; Берлін, 2014.
15. Петлін В. М. Методологія та методика експериментальних ландшафтознавчих досліджень / В. М. Петлін. – Львів, 2009.

16. Петлін В. М. Конструктивне ландшафтознавство / В. М. Петлін. – Львів, 2006.
17. Природа Волинської області / за ред. К. І. Геренчука. – Львів, 1975.
18. Романчук С. П. Сакральні ландшафти // Гуманитарн. еколог. журн. – 2002. – Т. 4. – Вип. 1.
19. Садовський В. Н. Основания общей теории систем / В. Н. Садовский. – М., 1974.
20. Самойленко В. М. Математичне моделювання в геоecології: навч. посіб. / В. М. Самойленко [Електронний ресурс]. – К., 2003.

References:

1. Volovyk V. M. Etnokulturni landshafy: rehionalni struktury i pryrodokorystuvannya: monohrafiia / V. M. Volovyk. – Vinnytsia, 2013.
2. Hrodzynskiy M. D. Piznannia landshafu: mistse i prostir: monohrafiia: in 2 tomes / M. D. Hrodzynskiy. – K., 2005. – T. 2.
3. Denysuk H. I. Antropohenne landshaftoznastvo: navch. posib. Ch. I. Hlobalne antropohenne landshaftoznastvo / H. I. Denysuk. – Vinnytsia, 2012.
4. Zuzuk F. V. Osusheni zemli Volynskoi oblasti ta yikh okhrona: monohrafiia / F. V. Zuzuk, L. K. Kolosko, Z. K. Karpiuk. – Lutsk, 2012.
5. Ivanov Ye. Landshafy hirnychopromyslovykh terytorii: monohrafiia / Ye. Ivanov. – Lviv, 2007.
6. Kizima V. V. Landshafnaya suschnost Boga ili "Bojestvennaya" priroda landshafu? // Zb. Totallogy – XXI / V. V. Kizima. – K., 2003.
7. Kuleshova M. E. Upravlenie kulturnymi landshafami i inyimi obyektami istoriko-kulturnogo naslediya v natsionalnykh parkah / M. E. Kuleshova. – M., 2002.
8. Lavrinova N. N. Model vzaimodeystviya geograficheskogo, kulturnogo i sakralnogo landshafu / N. N. Lavrinova // Vestnik Tambovskogo universiteta. Seriya: Filologicheskie nauki i kulturologiya. – 2015. – Vyp. 2 (2).
9. Mazing V. V. CHto takoe struktura biogeotsenoza / V. V. Mazing // Problemy biogeotsenologii. – M., 1973.
10. Mishchenko O. V. Sakralnyi landshaf: zmist ta funktsii / O. V. Mishchenko // Visn. Kyivskoho un-tu. Seriya: Heohrafiia. – 2018. – Vyp. 1 (70).
11. Mishchenko O. V. Traktuvannya terminu sakralnyi landshaf / O. V. Mishchenko // Heohrafichna nauka ta osvita: vid konstatatsii do konstruktivizmu: zb. nauk. prats. – K., 2018.
12. Mishchenko O. V. Tsiliushchi dzherela Volynskoi oblasti / O. V. Mishchenko, L. M. Cherchuk / V Mykolaivski chytannia: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Lutsk, 12–13 travnia 2016 r.) – Lutsk, 2016.
13. Nechiporenko V. I. Strukturniy analiz sistem (effektivnost i nadejnost) / V. I. Nechiporenko. – M., 1977.
14. Okladnikova E. A. Sakralnyi landshaf: teoriya i empiricheskie issledovaniya: monografiya / E. A. Okladnikova. – M.; Berlin, 2014.
15. Petlin V. M. Metodolohiia ta metodyka eksperymentalnykh landshaftoznachnykh doslidzhen / V. M. Petlin. – Lviv, 2009.
16. Petlin V. M. Konstruktivne landshaftoznastvo / V. M. Petlin. – Lviv, 2006.
17. Pryroda Volynskoi oblasti / za red. K. I. Herenchuka. – Lviv, 1975.
18. Romanchuk S. P. Sakralnye landshafy // Gumanitarniy ekologicheskij jurnal. – 2002. – T. 4. Vyp. 1.
19. Sadovskiy V. N. Osnovaniya obschey teorii sistem / V. N. Sadovskiy. – M., 1974.
20. Samoilenko V. M. Matematychnye modeliuvannya v heoekologii / V. M. Samoilenko: navch. posib. [Elektronna versii]. – K., 2003.

Надійшла до редколегії 31.10.18

Е. Мищенко, канд. геогр. наук, доц.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки, Луцк, Украина

ВОДНЫЕ ИСТОЧНИКИ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ В СТРУКТУРЕ САКРАЛЬНОГО ЛАНДШАФТА

Исследования гидрогеологической ситуации Волынской области показывают, что при формировании водных источников наибольшее значение имеют водоносные горизонты неоплесточеновых и голоценовых отложений, а также верхнего мела.

Обосновано наличие пространственной, часовой, морфологической структур в пределах сакрального ландшафта. В рамках пространственной структуры сакрального ландшафта, в составе которого есть источник, выделены следующие подсистемы: собственно ландшафтная структура, водный источник, абіотические природные компоненты, растительный и животный мир, антропогенно-техногенная составляющая, человек.

Исследованы источники Волынской области, которые связаны с религиозными событиями, мифами, символами, а также имеют сакральное значение для жителей местных сел, а иногда и региона.

Обоснована необходимость проведения экологического мониторинга, разработки системы мероприятий, которые обеспечат не только охрану и сохранение источников области, но и улучшат их эстетическое, экологическое и санитарное состояние.

Ключевые слова: водный источник, сакральный ландшафт, структура, Волынская область.

O. Mischenko, PhD Geography, Associate Professor
Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine

THE SPRINGS OF VOLYN REGION IN THE STRUCTURE OF THE SACRED LANDSCAPE

Sacred landscape is a natural anthropogenic system which is associated with certain life symbols, myths, important dates, and religious feelings. It is of an extreme importance to a person or a group of people, and is paid special attention.

Water has been one of the main sacred symbols in the society both in the past and present. In the religious rituals around the world, water has always been given the key role. In Ukraine, among all water sources, springs are often considered sacred. This is due to the legends about the healing power of spring water and the miracles observed in it (connected with religious objects or saints). Sacred springs constitute a special type of water sources. They are used in different rituals, for example, when asking for a rain or in the rituals to end a drought.

The studies of the hydrogeological situation in Volyn region show that in the process of springs' formation, the aquifers of the Neopleistocene, Holocene and Cretaceous deposits play an important role. The groundwater in the given area belongs to the hydrocarbonic class (with the calcium group mainly of the first or second type). The springs of Volyn region are often formed in the valleys of rivers, and ravines. They are supplied by groundwater. This is due to the physical and geographical characteristics of the region.

The peculiarities of the springs in the structure of the sacred landscape are described. The water in these springs is usually transparent, of good quality, and is safe to drink.

The sacred landscape is regarded as a complex system, where not only natural and anthropogenic, but also spiritual components interact with each other. Their function is to convey historical information to the future generations.

The study describes the spatial, temporal, and morphological structure within the sacred landscape. The spatial structure of the sacred landscape contains the following components:

- landscape structure. It consists of the integral system formations, which are the result of the development of area unities;*
- spring. It is the nucleus, or the center of the sacred landscape. It has a spiritual, cultural, healing, aesthetic value for a certain group of people;*
- abiotic components include hydrogeological, geomorphological, microclimatic characteristics of the sacred landscape;*
- flora and fauna;*
- anthropogenic and technological component. It includes a certain infrastructure within the sacred landscape (for example, a paved road leading to the spring, a well, a chapel, a church);*
- human.*

Due to the fact that the springs' aquifer is usually close to the surface and the water is not pumped, springs require environmental and sanitary care due to the possibility of siltation, drying up, and pollution. That is why this subsystem also plays an important role in the landscape functioning.

The most famous water sources in Volyn region, which are also used as pilgrimage and worship destinations, are the following: the spring between the Bug river and its right tributary Luha (not far from Budiatychi in Ivanychivsk raion), the spring in Stara Lishnia village (Ivanychivsk raion), the spring in Laskiv village in Volodymyr-Volynsk raion, the spring in Kivertsi raion (7 km away from Sylne village).

In order to preserve the water springs within the sacred landscape in Volyn region, it is necessary to monitor the ecological situation, to take measures that will ensure not only their conservation, but also will improve their aesthetic, ecological, sanitary condition.

Keywords: *spring, sacred landscape, structure, Volyn region.*

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГЕОГРАФІЯ

Випуск 3(72)

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 10,9. Наклад 300. Зам. № 218-9051.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Гр3.
Підписано до друку 05.02.19

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02